

PHILOSTRATOS

A szofisták életrajzai

Philostratos

A szofisták életrajzai

ANTIQUITAS • BYZANTIUM • RENASCENTIA XXXI.

SOROZATSZERKESZTŐK

Farkas Zoltán
Horváth László
Mészáros Tamás

Philostratos

A szofisták életrajzai

Fordította:
Szepessy Tibor

ELTE Eötvös József Collegium
Budapest, 2018

A fordításhoz használt szövegkiadások, idegen nyelvű fordítások és kommentárok:
Flavii Philostrati Vitas Sophistarum, ad quas accedunt Polemonis Laodicensis declamationes quae exstant duae, recognovit brevis adnotatione critica instruxit Rudolf S. Stefec. (Oxford Classical Texts.) Oxonii 2016.
Philoratorum et Callistrati opera: recognovit Antonius Westermann. Eunapii vitae sophistarum: iterum edidit Jo. Fr. Boissonade. Himerii sophistae declamationes: accurate excuso codice optimo et unico XXIII declamationum emendavit Fr. Dübner. Paris 1849. A Vitae Sophistarum: 196–265.
Philostrati Opera Auctiora I-II. Edidit C. L. Kayser. Leipzig 1870–1871 (= Hildesheim 1964). *A Vitae Sophistarum: II. 1–127.*
Philostratus and Eunapius, The lives of the sophists. With an english translation by Wilmer Cave Wright. (The Loeb Classical Library.) London – Cambridge Mass. 1968.
 Susanne Rothe: *Kommentar zu ausgewählten Sophistenviten des Philostratos.* (Sammlung Groos 38.) Heidelberg, 1989.
Filistrato, Vite dei sofisti. Introduzione, traduzione e note di Maurizio Civiletti. Milano 2002.

A retorikai terminusok értelmezéséhez

Lexicon technologiae Graecorum rhetoricae. Congessit et animadversionibus illustravit Io. Christ. Theoph. Ernesti. Lipsiae MDCCXCV.

H. Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik.* Stuttgart, 1990³.

Retorikai Lexikon. Főszerkesztő: Adamik Tamás. Szerkesztő: A. Jászó Anna. Írták: Balázs Géza, Bencze Lóránt, Benczik Vilmos, Boronkai Dóra, Hangay Zoltán, A. Jászó Anna, Jenei Teréz, Krupp József, Nemesi Attila László, Pethő József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Sztás Benedek. Pozsony, 2010.

A fordítást a görög eredetivel összevetette: Mészáros Tamás.

ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2018 © A szerző

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkákat a Pátria Nyomda Zrt. végezte
 1117 Budapest, Hunyadi János út 7.

ISSN 2064-2369

ISBN 978-615-5371-86-8

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” (NTP-SZKOLL-17-0025) NKFIH (Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal) és az NN 124539 Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncban innen és túl (Textual Criticism in the Interpretation of Social Context: Byzantium and Beyond) című pályázat keretében valósult meg.

Tartalomjegyzék

Philostratos szofistái	7
Philostratos bevezetője	11
Első könyv	13
Második könyv	81
Utószó	161
Néhány szó az olvasóhoz	173
Névmutató	175

Philostratos szofistái

Műve első könyvében Philostratos huszonhat, második könyvében – újrakezdett sorszámozással – harminchárom szofistát mutat be, mindegyiküknek külön-külön, egy vagy több caputnyi fejezetet juttatva (és mindkét könyv egy-egy fejezetében mellesleg még néhány, az éppen sorra kerülőhöz képest bővebb bemutatást nem érdemlő szofistát is megnevez), nagyjából szemlátomást az általa helyesnek vélt kronológiai rendben.

Az alábbi lajstrom az olvasó tájékozódását van hivatva elősegíteni: római számmal megadja, hogy egy-egy szofista a mű első és második könyvében milyen sorszámot kapott, arab számmal pedig [szögletes zárójelben], hogy az Olearius-kiadásnak számszerűen hányadik lapját vagy lapjait, illetve (zárójel nélkül), hogy a modern kiadásoknak hányadik caputját vagy caputjait foglalja el, továbbá hogy hol található jelen kötet lapjain.

Első könyv

Filozófus-szofisták

I. Eudoxos, Knidos:	[484] 7. cap.	17
II. León, Byzantion:	[485] 8. cap.	17
III. Dias, Ephesos:	[485–486] 9. cap.	18
IV. Karneadés, Athén:	[486] 10. cap.	19
V. Philostratos, Egyiptom:	[486] 11. cap.	19
VI. Theomnéstos, Naukratis:	[486] 12. cap.	19
VII. Dión, „Chrysostomos”, Prusa:	[486–488] 13–15. cap.	19
VIII. Favorinus, Arelaté:	[489–492] 16–22. cap.	21

A szó szoros értelmében vett szofisták

IX. Gorgias, Leontinoi:	[492–494] 23–25. cap.	25
X. Prótagoras, Abdéra:	[494–495] 26–27. cap.	27
XI. Hippias, Élis:	[495–496] 28. cap.	28
XII. Prodikos, Keós:	[496] 29. cap.	30
XIII. Pólos, Akragas:	[497] 30. cap.	30
XIX. Thrasymachos, Kalchédón:	[497] 31. cap.	31
XV. Antiphón, Rhamnus:	[498–500] 32–35. cap.	31
XVI. Kritias, Athén:	[501–503] 36–38. cap.	34
XVII. Isokratés, Athén:	[503–506] 39–41. cap.	36
XVIII. Aischinés, Athén:	[507–510] 42–44. cap.	39
XIX. Nikétés, Smyrna:	[510–512] 45–47. cap.	44
XIX. elején, felsorolásszerűen:		
Ariobarzanés, Kilikia:	[510] 45. cap.	44
Xenophrón, Szicília:	[510] 45. cap.	44
Peithagoras, Kyréné:	[510] 45. cap.	44
XX. Isaios „a szír”:	[512–514] 48–50. cap.	46
XXI. Skopelianos (szülőhely nélkül):	[514–521] 51–58. cap.	49
XXII. Dionysios, Milétos:	[521–526] 59–63. cap.	56
XXIII. Lollianos, Ephesos:	[526–527] 64–65. cap.	60
XXIV. Marcus, Byzantion:	[527–530] 66–68. cap.	62
XXV. Polemón, Laodikeia:	[530–544] 69–81. cap.	65
XXVI. Secundus, Athén:	[544–545] 82. cap.	80

Második könyv

I. Héródés, Athén:	[545–566] 1–19. cap.	81
II. Theodotos, Athén:	[566–567] 20. cap.	101
III. Aristoklés, Pergamon:	[567–568] 21. cap.	102
IV. Antiochos, Kilikia:	[568–570] 22–23. cap.	102
V. Alexandros, „sár-platón”, Seleukeia:	[570–576] 24–28. cap.	104
VI. Varus, Pergé:	[576–577] 29. cap.	111
VII. Hermogenés, Tarsos:	[577–578] 30. cap.	111
VIII. Philagros, Kilikia:	[578–581] 31–33. cap.	112

IX. Aristeidés, Hadrianoi:	[581–585] 34–36. cap.	115
X. Hadrianos, Phoinikia:	[585–590] 37–43. cap.	119
XI. Chréstos, Byzantion:	[590–592] 44–46. cap.	124
XII. Polydeukés [Pollux], Naukratis:	[592–593] 47. cap.	126
XIII. Pausanias, Kaisareia (a kappadokiai):	[593–594] 48. cap.	127
XIV. Athénodóros, Ainos:	[594–595] 49. cap.	128
XV. Ptolemaios, Naukratis:	[595–596] 50–51. cap.	129
XVI. Euodianos, Smyrna:	[596–597] 52. cap.	130
XVII. Rufus, Perinthos:	[597–598] 53. cap.	131
XVIII. Onomarchos, Andros:	[598–599] 54. cap.	132
XIX. Apollónios, Naukratis:	[599–600] 55. cap.	132
XX. Apollónios, Athén:	[600–602] 56–58. cap.	133
XXI. Proklos, Naukratis:	[602–604] 59–61. cap.	135
XXII. Phoinix, Thessalia:	[604] 62. cap.	137
XXIII. Damianos, Ephesos:	[605–606] 63–64. cap.	137
XXIII. elején, felsorolásszerűen		
Sótér:	[605] 63. cap.	138
Sósos:	[605] 63. cap.	138
Nikandros:	[605] 63. cap.	138
Phaidros:	[605] 63. cap.	138
Kyros:	[605] 63. cap.	138
Phylax:	[605] 63. cap.	138
XXIV. Antipatros, Hierapolis:	[606–607] 65–66. cap.	139
XXV. Hermokratés, Phókaia:	[608–612] 67–72. cap.	141
XXVI. Hérakleidés, Lykia:	[612–615] 73–78. cap.	144
XXVII. Hippodromos, Thessalia:	[615–620] 79–84. cap.	147
XXVIII. Varus, Laodikeia:	[620] 85. cap.	152
XXIX. Quirinus, Nikomédeia:	[620–621] 86. cap.	152
XXX. Philiskos, Thessalia:	[621–623] 87. cap.	153
XXXI. Ailianos, a „római”:	[624–625] 88–90. cap.	155
XXXII. Héliodóros, a „kelta”:	[625–627] 91. cap.	156
XXXIII. Aspasios, Ravenna:	[627–628] 92–96. cap.	158

[Philostratos bevezetője]

[479]* Antonius Gordianusnak,¹ a főméltóságú consulnak Flavius Philostratos.

1. A szofista hírében álló filozófusokról és a szó szoros értelmében vett szofistákról szóló két könyvet neked írtam, tudván azt, hogy családod hivatás tekintetében a szofista **Héródésznek**² lépett örökébe, és nem feledve közös vizsgálódásainkat sem, melyeket a szofistákról hajdan Antiocheiában,³ a daphnéi⁴ Apollón-tempomban folytattunk. Az apjuk nevét nem tüntettem fel – istenments! – legalábbis nem mindegyikük, csupán az előkelő származásúak esetében, mert észben tartom, [480] hogy a szofista **Kritias** sem az apák megnevezésével kezd, egyedül Homérost említi apjával együtt, ámde csupán jelezni szándékozott, hogy Homéros apja csodás módon egy folyó volt.⁵ Különben sem helyes, ha az

* Ha a szakirodalom Philostratosból idéz, rendszerint megadja azt, hogy az idézet hol található Gottfried Olearius 1705-ből keltezett lipcsei kiadásában, mely a philostratosi művek első megbízható kiadása volt. Az alábbiakban az Olearius-számok szögletes zárójelet kapnak.

¹ [479] Az ajánlás címzettje valószínűleg – a kérdés azonban véglegesen ma sem eldöntött – az a Gordianus, aki 229–230-ban töltötte be (másodjára) a consuli tisztelet, s utána lett Africa provincia proconsulja, ahogyan Philostratos bevezetője végén szólítja; kicsit később, 338 folyamán, a rendkívüli politikai zűrzavarok közepette I. Gordianus néven fél hónapig a császári bíbort is viselte.

² A hírneves szónok, Héródész Attikos (101–177) 143-ban maga is betöltötte a consuli tisztelet, amellettt távoli rokona is lehetett Gordianusnak.

³ Antiocheia (a mai török Antakya, a török-szír határ és a Földközi-tenger partja közelében) az ókori Közel-Kelet egyik legjelentősebb városa volt.

⁴ Daphné: Antiocheia centrumától néhány kilométerre épült ki a város híresen szép külvárosa, Daphné, benne az Apollón-templommal. (A hely nevét legenda szerint Daphné nymphea adta, akibe Apollón beleszeretett, az isten szerelmét elutasító nymphea azonban inkább babérfává változott.)

⁵ A monda úgy tudta, hogy Homéros apja a Melés folyó, mely az ókori Smyrna (a mai török Izmir) közelében ömlött a tengerbe.

igazán tudásra szomjas felvilágosítást nyer ugyan valaki apjáról-anyjáról, de nem ismeri a jó és a rossz tulajdonságait, s hogy mikor volt sikeres, mikor érte fiasco, már akár véletlenül, akár tévedése folytán. Ez az én munkám, proconsulok legjobbjá, könnyíti majd gondjaid terhét, akárcsak az egyiptomi varázsszerek Helena kelyhében.⁶ Múzsák vezetője,⁷ minden jót!

⁶ Vö. Odysseia 4, 219–221: *Mást gondolt ekkor Helené, Zeus isteni lánya. / Lopva varázsos szert hintett, amit ittak, a borba, / fájdalom- és haragűzőt, mely feledést hoz a bajra* (ἐνθ' αὖτ' ἄλλ' ἐνόησ' Ἑλένη Διὸς ἐκγεγαυῖα / αὐτίκ' ἄρ' εἰς οἶνον βάλε φάρμακον, ἔνθεν ἔπινον, / νηπενθές τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων). Ford. Devecseri Gábor.

⁷ „Múzsák vezetője”: Apollón mellékneve; itt Gordianus irodalmi műveltségét kívánja hangsúlyozni.

Első könyv

2. A régi szofisztikát filozofáló rétorikának kell tekintenünk, mert olyan témákról beszél, mint a filozófusok, de amit emezek kérdés gyanánt fogalmaznak meg, és amiről kutatásaik aprócska részleteit előhozva is kijelentik, hogy korántsem cáfolhatatlan, azt a régi szofista tényként adja elő. Mindenesetre beszédeik szokásos bevezetője az, hogy „tudom”, „tisztában vagyok vele”, „már régen megfigyeltem”, illetve hogy „ember számára nincs bizonyosság”. Az ilyenféle bevezetés nemes veretű beszédet ígér, szellemi emelkedettséget, és a tárgy átfogó ismeretét. A beszéd így egyfelől az emberi jövőmondásra hasonlít, melyet az egyiptomiak, a chaldeusok, és előttük az indusok fejlesztettek ki, hogy milliónyi csillag [481] segítségével fölfedjék a valóságot, másfelől pedig a béljósok és a jóshelyek stílusára, hiszen Delphoi-ban is hallható, hogy

mily nagy a tenger, jól tudom én, s fövenyének a számát,⁸

és hogy

nagy Zeustól falakat kap fából Trítogeneia,⁹

vagy, hogy

⁸ Az eredetileg öt sor terjedelmű jóslat bevezető sorát Hérodotosból idézi Philostratos, ld. 1, 47 (ford. Muraközy Gyula).

⁹ Trítogeneia: Pallas Athéna egyik neve. A verssorban hivatkozott jóslatot az athéniak kapták Delphoiból a perzsa támadás (490 és 480) előtt, értelmét pedig a nagy athéni államférfi, Themistoklés (kb. 525–460) úgy fejtette meg, hogy a „falak fából” kifejezés hajókra vonatkozik, vagyis a jóslat képletes megfogalmazása szerint azok lesznek Athén védőfala; erre hivatkozva kezdtek meg kiépíteni a tengeren sokáig csakugyan verhetetlen athéni hajórajt.

és így tovább, mintha egy szofista szólna.

3. A régi szofisztika, ha netán filozófiai témát választott, azt is kimerítően és elnyújtva taglalta, beszélt a bátorságról, beszélt az igazságosságról, ugyancsak a hérósokról és az istenekről, s hogy miképpen alakult ki a mindenség arculata. A szofisztika következő szakasza, melyet – szintúgy régi lévén – újnak nem, inkább másodiknak indokolt neveznünk, a szegényeket választotta tárggyul meg a gazdagokat, az igaz uralkodókat és a zsarnokokat, illetve valami nevezetes, történelemből merített témát. A régebbi szofisztikát a Leontinoi-beli **Gorgias** alapította Thessaliában, a másodikat **Aischinés**, Atrométos fia, miután az athéni közéletből száműzve kariai földön, aztán Rhodosban talált otthonra; emezek mondanivalójukat a szónoklás szabályai szerint formálták meg, **Gorgias** utódai viszont úgy, ahogyan nekik tetszett.

4. A rögtönzött beszédek forrását egyesek még [482] Perikléstől¹¹ eredeztetik (ezért is tekintették Periklést olyan nagy nyelv-művésznek) mások viszont a byzantioni Pythóntól, akiről Démoszthenész¹² azt állítja, hogy az athéniaiak közül egyedül tudta annak

¹⁰ A szöveget, melyet Nero császár (54–68) ellenzéke ragasztott ki szanaszét Rómában, Suetonius őrizte meg, a latin kontextusban is görögül, ld. Suetonius, *A caesarok élete* 265. Ford. Kis Ferencné. Budapest, 1975. Orestés: Agamemnón és Klytaimnéstra fia; Alkmaión: A legenda szerint Amphiaraios és Eriphylé fia, akinek apja, a Thébait vívó és halálát is ott lelő hét vezér egyike, meghagyta fiának, ölje meg saját anyját, Eriphylét, mert Thébai alatt elszenvedett haláláért ő a felelős: megvesztegették egy gyönyörű nyakékkal, annak fejében pedig eltitkolta előle a jóslatot, mely halált jövendölt számára, ha részt vesz Thébai ostromában.

¹¹ Vagyis a nagy athéni államférfitől (495–427).

¹² Démoszthenész volt egyike annak a tíz szónoknak, akiket legnagyobbnak, azaz „kanonizált”-nak ismert el az ókor (384–322); attól kezdve, hogy a görög városállamokat képviselő Athén és a Nagy Sándor apja, a makedón II. Philippos makedón király (uralk. 355–336) között kezdetét vette az a hosszú

elsöprő, gátlástalan szóáradatát megfékezni, ismét mások szerint azonban **Aischinés** leleménye a rögtönzés, s amikor Rhodosról a kariai Mausóloshoz¹³ hajózott, őt mindenesetre rögtönzött beszéddel szórakoztatta. Nekem az a véleményem, hogy **Aischinés** mindenki másnál többször rögtönzött, követségbe indult akár, vagy onnan tért vissza, netán bíróság előtt védett valakit, vagy a népgyűlésben szónokolt (mindazonáltal csak írásban megfogalmazott beszédeit hagyta hátra, hogy ne maradjon el nagyon a démosthenési stílus minőségétől), a rögtönzést ellenben **Gorgias** vezette be, legalábbis a színházban azzal a vakmerő kijelentéssel lépett az athéniaiak elé, hogy „a témát ti adjátok”, s ez a kockázatos felszólítás tőle hangzott el először; így akarta bizonyosságát adni, hogy mindenre képes, kapásból is tud bármiről szónokolni. Az ötlet a következőképpen jutott **Gorgias** eszébe. A keósi **Prodikos** írt egy meglehetősen szép történetet,¹⁴ melyben az Erény és a Bűn női külsőt öltve keresik fel Héraklést, az utóbbin pompázatos, csábító ruha, az előbbin egyszerű hétköznapi viselet, s egyikük a kicsapongást és a tékozlást ajánlja a még fiatal Héraklésnek, másikjuk meg a szűkölködést és a vesződséget, mindehhez pedig **Prodikos** terjedelmes utószót csatolt, aztán a történetet városról városra járva belépti díj [483] ellenében adta elő, el is bővölte hallgatóságát, akár Orpheus¹⁵ vagy Thamyris,¹⁶ a thébaiak igen nagyra becsülték érte, még többre

és eseményekben gazdag konfliktus, mely utóbb mind Athén, mind egész Hellas függetlenségének véget vetett, ő képviselte az athéni népgyűléseken leginkább és legkövetkezetesebben a makedónellenes politikát, egyebek közt a másik jeles szónok, Aischinés ellenében is; neve alatt hatvan beszéd, hét levél, és egy prooimion-gyűjtemény maradt fenn.

¹³ Mausólos: 377 és 353 között satrapaként képviselte a perzsa nagykirályt a mai Törökország délnyugati tengerpartján elterülő Kariában.

¹⁴ Ránk maradt változatát ld. Xenophón, *Emlékeim Sókratésről* 2. 1, 21–34.

¹⁵ Orpheus: a legenda szerint zenész volt, aki lantját megszólaltatva az embereken kívül az állatokat is elbűvölte, sőt a sziklákat is képes volt megmozdítani.

¹⁶ Thamyris: a legenda szerint thrák költő, akinek hangja szépségben a múzákéval vetélkedett.

a spártaiak, merthogy története hasznos tanulság a fiatalok számára. **Gorgias** erre elkezdte gúnyolni **Prodikost**, hogy lám csak, többször elmondottat ad elő megint – ő pedig rákapott a rögtönzésre.

Hanem a rosszmájúság őt sem kerülte el. Élt ugyanis Athénben egy bizonyos Chairephón,¹⁷ de nem az, akit a komédia „puszpáng”-nak csúfol, mert azt vérszegénnyé betegítette az elmélkedés, ez a Chairephón viszont, akiről én beszélek, szívesen pöffeszkedett és nem szégyellt élcelődni sem, egyszóval ez a Chairephón **Gorgias** kedvenc foglalatosságain évvódve feltette neki a kérdést: „miért van az, **Gorgias**, hogy a bab felfújja a hasat, de a tüzet nem fújja fel?”¹⁸ Mire **Gorgias**, a kérdéstől cseppet sem zavartatva, így válaszolt: „ennek a vizsgálatát terád hagyom, azt ellenben régóta tudom már, hogy a rekettye szárát¹⁹ a föld a hozzád hasonlóké számára fakasztja”.

5. Az athéniaiak átlátták, milyen megdöbbentő képességei vannak a szofistáknak, ennél fogva kitiltották őket a törvényszékekről, mint akik hazug érveléssel megdöntik az igazságot, és az egyes beszéden is úrrá lesznek, innen van tehát, hogy **Aischinés** és **Démostenés** egymást szofistázták, de korántsem gyalázkodásként, hanem mert a bírák szemében gyűlöletes volt ez a szó – személy szerint azonban mindketten nagyonis törekedtek a belőle

¹⁷ Chairephón: Sókratész barátja és lelkes híve; kérdésére ő kapta Delphoiból a választ, hogy a legbölcsebb ember Sókratész; a Gorgiaszt leckéztető másik Chairephón közelebről nem ismert.

¹⁸ A látszólagos paradoxon tehát arra kérdezne rá, vajon lehetséges-e, hogy egy igének több értelme van, hiszen ugyanaz az ige a neki tulajdonított értelemnek egyszer megfelel, másszor meg nem. Gorgias kétségtelenül gúnynak érezhette a kérdést, mert ő és a Kr. e. 5/4. század fordulóján élt többi szofista kezdett először figyelmet fordítani a nyelv kérdéseire, és született is olyan elmélet, mely szerint a szavaknak csak egy jelentése lehet. Gorgias stílusosan válaszol: a neki fölített kérdésben az ige viselkedése problematikus, nála viszont a főnév nagyon is egyértelmű.

¹⁹ Az eredetiben várθηξ (azaz „rekettyeszár”), de a szó a belőle készült (verésre használt) „bot”-ot is jelentette.

fakadó népszerűségre. Mindenesetre Démosthenész, ha hihetünk **Aischinész**nek,²⁰ ismerősei előtt azzal [484] dicsekedett, hogy a neki tetsző álláspont számára nyerte el a bírák szavazatait, és szerintem **Aischinész** sem éppen az érvelést teszi meg legfőbb stúdiumnak a rhodosiak között – addig hírét sem hallották – ha már Athénben nem gyakorolja maga is.

6. A régiek nem csupán a lenyűgözően beszélő, híres szónokokat nevezték szofistáknak, hanem a gördülékeny stílusban értekező filozófusokat is, elsőként tehát ezekről tartozom beszámolni, mert ők, bár csak látszatra voltak szofisták, így nyerhették el ezt az elnevezést.

7. I. A knidosi **Eudoxos**,²¹ alaposan tanulmányozta ugyan az Akadémia²² tanításait, mégis a szofisták listájára került, mert veretes nyelven adott elő és jól is rögtönzött: így hát „szofista” elnevezésre méltatták a Helléspontos és a Propontis vidékén, Memphisben és azon túl, Alsó-Egyiptomban, Aithiopia²³ határáig, ahol a „meztelen bölcsek”²⁴ élnek.

[485] 8. II. A byzantion-i **León**²⁵ fiatalon Platón-t hallgatta, a férfikorba érve azonban megkapta a „szofista” [485] nevet, mert

²⁰ Aischinész állítását *Timarchos ellen* című beszéde tartalmazza, melyben a makedónellenes politikus Timarchost erkölcsatlansággal és feladatai elhanyagolásával vádolja, ld. 175, 2–10.

²¹ A természettudományokkal foglalkozó Eudoxos (kb. 391–338) stílusát Plutarchos és Synesios is dicsérik; műveiből csak töredékek maradtak.

²² Akadémia: Akadémosz hős ligete Athénben, s mert itt tartotta előadásait Platón, átvitt értelemben a platóni filozófia.

²³ Aithiopia: az antik Aithiopia nagyjából a mai Szudánnak felel meg, itt laktak a „meztelen bölcsek”.

²⁴ A „meztelen bölcsek” a gymnosophisták, nevükben benne a „szofista” szó.

²⁵ León (Kr. e. 4. század, talán 336-ig): művei elvesztek. Philippos és León szóváltása, melyet Philostratos idéz, akkortájt eshetett meg, mikor Philippos León szülővárosát, Byzantiont igyekezett elfoglalni (341–340).

többféle szónoki stílust ismert, és éleselméjűen tudott véleményt nyilvánítani. Mikor például Philippos hadba vonult Byzantion ellen, ő elébe ment és megkérdezte: „Mondd meg nekem, Philippos, mi vett rá, hogy háborúba kezdj?” „Mert a te gyönyörűséges szülővárosod – válaszolt Philippos – szerelemre csábított, így hát imádoztam ajtajához jöttem”, de León visszavágott: „csak hogy aki viszontszerelmet érdemel – mondta – nem ám fegyveresen megy imádoztja ajtajához, hiszen a szerelmesnek korántsem harci eszközökre, hanem hangszerekre van szüksége.” És Byzantion meg is menekült – ennek érdekében Démostenész sokszor szólt az athéniakhoz, León csak néhány szót, és egyenest Philipposhoz. Egy ízben León követként érkezett Athénbe (a városban az idő tájt már régóta belviszály dúlt és az élet rendhagyó módon zajlott), s amikor a népgyűlés elé lépett, osztatlan derűtséget keltett megjelenésével, lévén elhízott és nagy hasú, ő azonban a nevetéstől cseppet sem zavartatva így szólt: „Miért nevettek, athéniak? Talán azért, mert meghíztam és ilyen kövér vagyok? Otthon a feleségem nálam is kövérebb, de ha egyetértünk, megférünk mi az ágyban is, bezzeg ha veszekszünk, az egész házban sem.” És az athéni nép egyetértésre jutott, alkalmas pillanatban elmondott rögtönzésével León összebékítette őket.

9. III. Az ephesosi **Dias**²⁶ lehorgonyzott ugyan filozófiájával az Akadémia tanításában, mégis szofistának tekintették, mert amikor meglátta, milyen mostohán bánik Philippos a görögökkel, rávette őt, indítson hadjáratot Ázsiába, [486] és a görögöknek részletesen elmagyarázta, hogy el kell kísérniük a hadjáratba, végtére az ott-hon élvezett szabadságért érdemes idegenben szolgálni.

²⁶ Dias (Kr. e. 4. század): csak Philostratos említi; ha történetesen a filozófus Déliossal azonos, Nagy Sándor kortársa volt.

10. IV. **Karneadés**²⁷ a szofisták közé sorolták, mert foglalkoztatta őt ugyan a filozófia, de szónoklatai hatásosságát bámulatos magasságokba tudta emelni.

11. V. Úgy tudom, hogy az egyiptomi **Philostratos**,²⁸ bár a királynő Kleopatra társaságában filozofált, szintén szofistának nevezték, merthogy szónoklatait ünnepélyessé és színpompássá formálta, hiszen olyan nő környezetében élt, aki számára a szónoklatok iránti vonzalom csak a fényűzés egyik neme volt, s emiatt egyesek ki is gúnyolták, és pedig a következő distichonnal:

Légy bölcs, mint Kleopatra barátja, **Philostratos**, és tégy úgy ahogy ő, s ahogy ő nála mutatja magát.

12. VI. A Naukratisből származó **Theomnéstos**,²⁹ jóllehet nyilvánvalóan filozófusként működött, beszédeinek szónoki dúsítása miatt került a szofisták közé.

[487] 13. VII. A prusai **Dión**³⁰ nem is tudom, miként jellemezzem, mindenben kiváló volt, valóságos bőségszaru, ahogyan mondani szokás, a legnemesebb eredetű, legnemesebb szavak tárháza, példaként a démosthenési és platóni ékesszólás lebegett előtte, ahhoz járul hozzá, mint hangszerhez a húrok, **Dión** sajátos, egyéni hangja, megragadó közvetlenséggel. Nagyszerű **Dión**

²⁷ Karneadés (kb. 224–129): az ún. „középső Akadémia” legjelesebb filozófusa; csak töredékei maradtak.

²⁸ Az „egyiptomi” Philostratos (Kr. e. 1. század) csupán névrokona a szerző Philostratosnak; művei nem maradtak fenn.

²⁹ Theomnéstos (Kr. e. 1. század): művei elvesztek.

³⁰ Dión „Chrysostomos” (kb. 40–112): korának egyik legjelesebb író-egyéniisége, életművéből nem kevés fennmaradt, döntő többségét egy nyolcvan beszédet tartalmazó gyűjtemény tartalmazza, melyből újabban magyarul is ízelítőt ad a *Tróját nem vették be*, Budapest, 2016. (A Philostratos idézte *A geták története* és *A papagáj dicsérete* elveszett.)

írásainak erkölcsi árnyaltsága is: jónéhány szertelen várost részesített megrovásban, mégsem találták sem kötekedőnek, sem sértőnek – de hát a rakoncátlankodó lovat is helyesebb gyeplővel, mint ostorral fegyelmezni – amikor pedig harmónikusan élő városok méltatására vállalkozott, semmi szín alatt nem ragadtatta magát túlzásokra, azokat inkább arra figyelmeztette, hogy ne változzanak meg, különben pusztulás vár rájuk. Bölcselkedése egyébiránt nem volt sem hétköznapi, sem irónikus, hanem határozott megfogalmazású ugyan, de – mintegy ínyencfalat gyanánt – simogatóan barátságos. Hogy történeti művet is tudott írni, arra bizonyíték *A geták története*, hiszen bolyongásai idején a getákhoz is eljutott. És **Dión** többi művét, az *Euboiai történetet*, *A papagáj dicséretét* vagy korántsem fontos kérdéseket feszegető egyéb munkáit se nézzük le, tekintsük szofisztikus műveknek, végtére a szofistának ilyesmihez értenie kell.

14. Azidőtájt született, mikor a tyanai Apollónios³¹ [488] és a tyrosi Euphratés³² hirdették filozófiai tanaikat, akikkel jó viszonyban volt, bár egymással a filozófus-jellemet meghazudtoló módon civakodtak. A geta néphez vezető útját szerintem nem indokolt száműzetésnek nevezni, hiszen száműzetését nem rendelték el, ki sem utasították, csupán a nyilvánosságtól húzódott vissza, az emberek szeme és füle elől lopta ki magát, s mert félt városának³³ zsarnokaitól, akik a filozófiát minden ízében üldözték, más földön más foglalkozásra is szorult: ültetett meg kapált, vizet hordott fürdéshez meg öntözéshez, és végzett még jó néhány egyéb ilyesfajta munkát, hogy megélhessen. Mindamellet

³¹ A tyanai Apollónios: újpythagoreus filozófus és „szent ember” (kb. 15–100), akinek szintén a *Szofisták életrajzai* szerzője, Philostratos írta meg terjedelmes, regényessé színezett életrajzát.

³² Euphratés: Rómában is jól ismert sztoikus filozófus (kb. 35–118); levelei első könyvében Plinius elismerő szavakkal említi.

³³ „a város”: Róma; a város zsarnokain Domitianus császár és hívei (81–95) értendők.

a szelleme művelését sem hanyagolta el, s két könyvvvel tartotta jól magát, mégpedig Platón *Phaidón*jával és Démosthenés hűtlen követségről írott beszédével. A katonai táborokat sűrűn látogatta szokásos rongyos öltözkéiben, egyszer aztán, mikor észrevette, hogy a katonák Domitianus meggyilkolása után lázadásra készülnek, minthogy nem tudta elviselni a kitörőben lévő felfordulás látványát, rongyait levetve egy magas oltárra hágott és így kezdett beszélni:

„rongyait elhajította a sokleleményű Odysseus”,³⁴

folytatásul pedig elmondta magáról, nem koldus ő, vagy aminek képzelték, hanem a bölcselő **Dión**, aztán szenvedélyes hangon bírálta a zsarnokot, a katonákat pedig meggyőzte arról, hogy akkor jutnak helyes elhatározásra, ha a római nép döntésével összhangban cselekszenek. És **Dión** meggyőző ereje valósággal lenyűgözte még a görögben kevésbé járatosakat is. Traianus császár Rómában mindenesetre fölvette őt aranyos hintójára, mely királyokat vonultat a háborúkat záró díszfelvonulásokon, és feléje fordulva többször megismételte: „nem értem, mit mondasz, de úgy szeretlek, mint jómagamat.”³⁵

15. Leginkább szofisztikus jellegűek **Diónnál** a beszédeiben alkalmazott képek, melyekkel bőven él ugyan, de azokban is világos és alkalmazkodik a tárgyhöz.

[489] 16. VIII. A filozófus **Favorinust**³⁶ **Diónnhoz** hasonlóan választékos nyelvhasználata tette meg szofistának. A nyugati gallok

³⁴ Ld. *Odysseia* 22, 1 (ford. Devecseri Gábor).

³⁵ A történet hitelessége megkérdőjelezhető, a források szerint Hadrianus minden bizonnyal tudott görögül.

³⁶ Favorinus (Φαβωπίνος, kb. 80–160): hagyatéka egy beszéd és töredékek, de a Dión Chrysostomos műveit tartalmazó gyűjtemény 37. és 64. darabját a szakirodalom szintén Favorinus műveként tartja számon.

közül származott, a Rhodanés folyó partján épült Arelaté városából. Kétneműnek született, azaz hermaphroditának, ami küllemén is megmutatkozott, mert állán öregkorára sem nőtt szakáll, úgyszintén megmutatkozott abban a vékony, halk és magas hanglejtésben, amilyenné a természet az eunuchok hangját formálja. A szerelem terén olyan hevesvérű volt, hogy egy consul házasságtöréssel vádolta. Másfelől összekülönbözött Hadrianus császárral is, mégsem esett baja. Életének tehát, mintegy utólagos jóvendölésként, a következő három ellentmondással adta foglalatát: gall ugyan, de görögül beszél, noha eunuch, házasságtöréssel vádolják, császárral vész össze, de túléli. Amit ugyan inkább Hadrianus érdemének tudhatnánk be, hiszen császár létére egyenlőnek tekintette őt, pedig akár ki is végeztethette volna – igaz, úgy jobb a király, ha indulatán uralkodik,

amikor gyengébbre neheztel,³⁷

mert

nagy az indulat úgyis a Zeus-táplálta királyban,³⁸

de tartsa kordában a józan megfontolás. Aki javítana a királyok jellemén, az jobban teszi, ha ezt is csatolja a költői gondolatokhoz.

17. Mikor főpapnak nevezték ki, a helybeli [490] szokásjogra fellebbezett, miszerint ő, filozófus lévén, a vonatkozó törvények szerint mentes a közszolgálatól,³⁹ látva azonban, hogy a császár ellene készül szavazni, mert nem tartja filozófusnak, ezt a követ-

³⁷ Ld. *Ilias* 1, 80. Philostratos itt átértelmezi Homérost: a költő királya azért „jobb” (κρείττων), mert nagyobb a hatalma, Philostratosnál azért, mert erkölcsileg emelkedettebb; a görög melléknévbe mindkét értelmezés belefér.

³⁸ Ld. *Ilias* 2, 196.

³⁹ A főpapi „közszolgálat” (leiturgeia): saját költségén kellett megrendezte a közösség ünnepi játékeit.

kezőképpen hiúsította meg. „Álmod láttam, császár – mondta – melyet neked is el kell mondanom. Mesterem, **Dión**⁴⁰ jelent meg előttem, és mostani peremet illetően megrótt, mondván, hogy nemcsak magunkért születünk, hanem szülőföldünkért is; elfogadom hát ezt a közszolgálatot, császár, és engedelmeskedem mesteremnek.” Mármint az uralkodó az egész ügyet kellemes időtöltésként kezelte, s császári gondjai közepett is el-elidőzött a szofisták és filozófusok között. Az athéniak ellenben felháborítónak ítélték a dolgot, összecsdültek hát, kivált a rangbeliek, s ledöntötték **Favorinus** bronz szobrát, mint aki az uralkodó legádázabb ellensége. Ennek hallatán **Favorinus** – az elszenvedett megszégyenítés ellenére – sértődés és méltatlankodás nélkül jelentette ki: „Sókratésnek is jobban esett volna, ha csak bronz szobrától fosztják meg az athéniak, nem pedig a bürökpoharat kell kiinnia!”

18. Igen szoros kapcsolatba került a szofista **Héródésszel**, aki őt mesterének és atyjának tekintette, s így írt neki: „mikor láthatlak, mikor nyalogathatom ajkaid mézét?”⁴¹ Innen van, hogy **Favorinus** végül is őt jelölte meg birtokában lévő összes könyve, római háza és Autolékýthos⁴² örökösének. Az utóbbi indus volt, sötét fekete bőrrű, **Héródész** és **Favorinus** mulattatója; mikor ugyanis kettesben együtt iszogattak, ő is velük időzött, ind mondataiba meg-megbotló nyelvvél és szörnyű kiejtéssel folyamatosan görögöt keverve.

19. **Favorinus Polemón** iránt táplált ellenérzése Ióniában vette kezdetét, mert az ephesosiak érte rajongtak, Smyrna viszont **Polemónt** csodálta, ami aztán Rómában csak fokozódott, lévén

⁴⁰ Dión Chrysostomos volt Favorinus mestere.

⁴¹ „nyalogathatom ... mézét”: vö. Aristophanés, frg. 581 Kock: ὅ – [ti. Euripidész] – meg Sophoklész mézzel édes ajkát / akár egy korsó szélét nyalta jól körül (ὁ δ' αὖ Σοφοκλέος τοῦ μέλιτι κεχρισμένου / ὥσπερ καδίσκου περιείληχε τὸ στόμα).

⁴² Autolékýthos (azaz „aki az olajos flaskóját maga hordja”): tipikus rabszolganév.

hogy a consuli rangúak és fiaik egy része az egyiket, más része a másikat dicsőítette: versengeni kezdtek hát egymással, ami még eszes emberekben is olthatatlan gyűlöletet lobbanthat lángra. [491] Versengésük megbocsájtható, hiszen az emberi természet észjárása szerint a becsvágynak nincs öregkora, helytelenítendőek viszont egymás ledorongolására szánt szónoklataik, minthogy a gyalázkodás, legyen bár történetesen alapja, mégis otromba dolog, s ha valaki ilyen szellemben beszél, maga sem marad mentes a szégyentől. Azok számára azonban, akik **Favorinust** szofistának nevezik, a „szofista” elnevezést pusztán az is igazolja, hogy szofistával veszett össze, az előbb említett becsvágó ugyanis szakmabeliek között dívik.

20. Stílusa lazán szerkesztett, de kulturált és élvezetes is, rögtönzései állítólag könnyedén áradtak. A Proxenos⁴³ ellen irányuló beszédnek én sem az ötletét nem tulajdonítom **Favorinusnak**, sem a szövegét, azt egy gárgyult ifjonc gondolta (vagy inkább okádta⁴⁴) ki, hitelesnek és jól megírtnak tarthatjuk viszont a korai halálról, a gladiátorokról és a fürdőkről szerzett szónoklatait, még inkább filozófiai tárgyú műveit, melyek közül a legjobbak Pyrrhónnal⁴⁵ foglalkoznak: ezekben **Favorinus** nem fosztja meg a bírói ítélethozatal képességétől Pyrrhón követőit, akik az ítéletalkotást egyébként lehetetlennek tartják.

21. Mikor Rómában adott elő, olyannyira magára vonta a közérdeklődést, hogy még a görögül nem tudók sem hallgatták gyönyörűségtől mentesen, hanghordozásának tónusa, tekintetének kifejező ereje, ütemesen pergő mondatai azokat is elbűvölték, és

⁴³ A név szerint ismert Proxenosok közül egyikkel sem azonosítható.

⁴⁴ Az eredetiben ἐμοῦντος áll. Lentebb Ailios Aristeidész szintén úgy véli, hogy az igazi szónok ügyel a szabatos szóformálásra, a csak népszerűséget hajhászó szónok viszont „okádja” a szavakat, ld. [583] 2, 35. cap.

⁴⁵ Pyrrhón: a filozófiai szkepszis megteremtője (360–270); szerinte ítélni tulajdonképpen semmiről sem lehet.

elbűvölte őket beszédének befejező része is, melyet ódának⁴⁶ neveztek, én viszont fellengősségnek, mert a bizonyító szakasz végét követi. Úgy mondják, **Diónt** hallgatta, de oly messze áll tőle, mintha nem hallgatta volna.

22. Ennyit azokról a filozófusokról, [492] akik szofisták hírében álltak. A név igazi értelmében vett szofisták a következők.

23. IX. Szicília szülötte volt a Leontinoiból származó **Gorgias**,⁴⁷ tőle szoktuk eredeztetni, mint valami apától, a szofisztika művészetét. Ha meggondoljuk, Aischylos sok mindennel gazdagította a tragédiát, felruházta, dobogóra emelte, hősi jellemekkel, induló és érkező hírvivőkkel népesítette, azt is megszabta, minek kell a színpadon, minek mögötte játszódnia – hát ilyes valaki volt a szakmabeliek számára **Gorgias**. Mindenesetre ő kezdeményezte, hogy a szónoklatnak legyen ereje, sajátos kifejezésmódja és ihletettsége, hogy nagy horderejű témákat magasröptűen fejteghessen, tudjon tömör és meglepő is lenni,⁴⁸ így a szónoklat tet-

⁴⁶ Philostratos szerint a milétosi Dionysios szintén „ódai” modorban adott elő, ld. lentebb, [513] 1, 49. cap.

⁴⁷ A szicíliai Leontinoiból származó Gorgias (kb. 485–380): pályája nem szülőföldjén teljesedett ki, hanem Hellasban lett a művészi retorika elméletének egyik első megalapozója; egyes retorikai megoldásoknak mai napig „gorgiaszi figurák” a neve. Műveiből – köztük filozófiai tárgyú műveiből – csak töredékek maradtak, teljes csak a *Helena dicsérete* és a *Palamédés védőbeszéde*. Róla és a szónoklás mibenlétéről szól Platón *Gorgias* című dialógusa.

⁴⁸ Az eredetiben ἀποστάσεων τε καὶ προσβολῶν (nálunk tömör és meglepő) – ritkán előforduló, következésképp nem egykönnyen értelmezhető, mindenesetre az igekötőkől ítélve kétségkívül ellentétes értelmű kifejezések. Az első egyszerűbb, ismertebb görög nevén alighanem ez az ἀσύνδετον (latinul ugyancsak asyndeton), magyar változatával élve a *kötőszókihagyás*, mikor is a kötőszavak tudatos elhagyása mintegy növeli a mondandó hangsúlyát. A kifejezés második tagja, megint csak az ismertebb görög nevet használva a προσάποδοσις (latinul a subnexio), magyar változatát illetően a *hozzáillesztés*, vagyis az a stiláris fordulat, amikor egy befejezettnek tetsző mondat után váratlanul – és megint csak kötőszó nélkül – mintegy meglepetésül vagy ellentét gyanánt valamilyen fordulat, valami új következik.

szetősebbé és hatásosabbá alakul; s hogy aztán még veretesebb és emelkedettebb legyen, széleskörűen alkalmazott költői kifejezéseket is. Amiként mondandóm elején már említettem, rendkívül könnyen rögtönzött, korántsem csoda hát, hogy mikor immár korosan Athénben adott elő, elkápráztatta a polgárokat, ő azonban, úgy vélem, a legjobbakat is megnyerte magának, a fiatal **Kri-tiaszt** és Alkibiadést, meg a már idős [493] Thukydidést és Periklést. A tragédiaköltő Agathón pedig, akit a komédia bölcsnek és „édes szavúnak”⁴⁹ nevez, a maga iambosaiban több helyt **Gorgias** modorát⁵⁰ utánozza.

24. Kiemelkedő szerepe volt a görögök ünnepi szertartásain: *Pythói beszédét* az oltárról adta elő, érte kapott aranszobrát Apollón szentélyében állították fel. *Olympiai beszédét* a legégetőbb közügynek szentelte. Látván ugyanis, hogy Hellast belháború dúlja, tanácsadójuk lett, a barbárok ellen küldte volna őket, lelükre beszélt, háborús jutalomdíjnak ne egymás városait, hanem a barbárok földjét tekintsék. Az Athénben elmondott *Sírbeszéd* a háborúban elesettek fölött hangzott ugyan el, akiket az athéniak államköltségen és hősiességüket magasztalva temettek, de páratlanul bölcs megfogalmazásban: a médek és a perzsák ellen tüzelte az athéniakat, s bár ugyanazt igyekezett elfogadtatni, akárcsak az *Olympiai beszéd*ben, egyetlen szóval sem bízottatott kiegyezésre a többi göröggel, hiszen a hatalomvágyó athéniakhoz szólt, márpedig a hatalom megszerzése erőszakos eszközök alkalmazása nélkül nem lehetséges. [494] Hosszasan és dicsérő szavakkal beszélt viszont emlékműveikről, melyeket a perzsák fölött aratott győzelem megörökítésére állítottak, azzal a tanulsággal, hogy a perzsák ellenében kivívott diadal himnusz, a görögök ellenében kivívotté siratót érdemel.

⁴⁹ Az eredetiben καλλιπής, ld. Aristophanés, *A nők ünnepe* 49.

⁵⁰ Platón a *Lakomában* stílusának jellemzésül beszélteti a tragédiaköltő Agathónt gorgiaszi modorban, ld. 18.–19. cap. (194e–197e).

25. **Gorgias** állítólag száznyolc évet ért meg, testét azonban nem roppantotta meg az öregség, haláláig jó egészségben élt, érzékszervei fiatalosan működtek.

26. X. **Prótagoras**,⁵¹ az abdérai szofista, szülővárosában Démokritost⁵² hallgatta, s mikor Xerxés hadat viselt Hellas ellen, a perzsa mágusokkal is megismerkedett⁵³ Apja, Maiandros ugyanis a thrákok java részénél nagyobb vagyona tett szert, úgyhogy saját házában látta vendégül Xerxést, akitől ajándékaival kieszközlte, hogy fia együtt lehessen a mágusokkal – mert a perzsa mágusok nem-perzsákat csak akkor tanítanak, ha a király engedélyezi. Az a kijelentés, miszerint nem tudni, vannak-e istenek vagy nincsenek, szerintem **Prótagoras** perzsa tanulmányaiból eredő szentségtelen állítás; a mágusok ugyanis titkos szertartásaikon istenhívők, nyilvánosság előtt azonban az istenhitet semmibe veszik, mert a látszatát is kerülik annak, hogy hatalmuk az istenségtől ered.

És **Prótagorast** emiatt száműzték az athéniak, egyesek szerint ítélettel, mások szerint pusztán megszavazták ezt, el nem ítélték. Ő tehát szárazföldről szárazföldre, szigetről szigetre vándorolt, s egy alkalommal, amikor kis bárkájával éppen a tengereken szanaszét cirkáló háromevezősorosokat igyekezett kikerülni, a vízbe veszett.

⁵¹ Prótagoras (kb. 480–410): görög filozófus, a korai szofisták egyike, a homo mensura elv képviselője, szerinte tehát objektív ítélet nem lehetséges, minden ítélet szubjektív. Írásaiból csak töredékek maradtak. Platón a *Prótagoras* című dialógusában ad róla szemléletes képet.

⁵² Démokritos (kb. 460–370): görög filozófus, az atomelmélet megteremtője.

⁵³ Philostratos minden bizonnyal téved ebben, logikusabbnak látszik Diogenész Laertios elbeszélése, aki Démokritost hozza össze a mágusokkal (ld. *Vitae philosophorum* 9, 34, 1–4 Long); a Kr. e. 480-ban született Prótagorast valóban kronológiai képtelenség Xerxés hadjáratának idejére datálni, hiszen a perzsa nagykirály 481-ben indul el, hogy Hellast meghódítsa.

27. Először **Prótagoras**nak jutott az eszébe, hogy előadásaiért pénzt szedjen, azaz elsőként ajándékozott a görögöknek valami nem megvetendő tudást: hogy jobban becsüljük a pénzzel szerzettet, mint az ingyenest. Platón tudta, [495] hogy **Prótagoras** cáfolhatatlan tekintélyként nyilatkozik ugyan,⁵⁴ de csak képzeletben magát annak, amellet aránytalanul terjengős, miért is beszédmódját hosszú elbeszéléssel figurázta ki.⁵⁵

28. XI. Az élisi szofista **Hippias**nak⁵⁶ megöregedve is olyan erős maradt az emlékezőtehetsége, hogy egyszeri hallásra ötven szót tudott visszamondani, abban a sorrendben, ahogyan hallotta, amellet előadásaiba bevonta a mértant, a csillagászatot, a zenét s a ritmikát, de még a festészetről és a szobrászatról is értekezett. Ezekről másutt; Spártában viszont a városállamok fajtáit vizsgálta, gyarmataikat és tevékenységüket, mert a hata-

⁵⁴ Ld. Prótagoras 33. cap. (348e 6 – 349a 4), ahol Sókratész így jellemzi Prótagorast: ...annyira bízol önmagadban, hogy ... egész Görögország füle hallatára kikürtölöd, hogy szofista vagy... Köztudomásúvá tetted, hogy a műveltség és az erény tanítója vagy, s te vagy az első, aki ezért fizetést követelt, ford. Faragó László (...οὕτω πεπίστευκας σαυτῷ, ὥστε ... σύ γ' ἀναφανδὸν σεαυτὸν ὑποκηρυζάμενος εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας, σοφιστὴν ἐπονομάσας σεαυτὸν, ἀπέφηνας παιδέυσεως καὶ ἀρετῆς διδάσκαλον, πρῶτος τοῦτου μίσθον ἀξιώσας ἄρνησθαι.

⁵⁵ Philostratos célzása a platóni *Prótagoras* betételbeszélésére, a mitológiai titán-testvérpár Prométheusra és Epimétheusra vonatkozik, akiket az istenek az összes élőlény, köztük az emberek megformálásával bíztak meg. A munkát Epimétheus vállalta, fivéréből csak munkájának ellenőrzését kérte, de súlyos hibát követett el: az állatvilágnak osztotta szét az összes tulajdonságot és képességet, az embereknek semmit sem hagyott. Így esett, hogy rajtuk segítő, Prométheusnak el kellett lopnia az istenektől a tüzet. (Ld. 11-12. cap., 320c 8 – 322d 5).

⁵⁶ Hippias (kb. 460–399 után): a rendkívül sokoldalú, prózában és költészetben egyaránt igen termékeny szofistának csak töredékei őrződtek meg, Platónnak két dialógusa, *A kisebb Hippias* és *A nagyobb Hippias* azonban szemléletes képet fest róla.

lomvágyó spártaiak ilyen témákhoz vonzódnak. Van egy *Trójai párbeszéde*: Nestór – erről szól – az elfoglalt Trójában magyarázza el Neoptolemosnak, Achilleus fiának, miképpen kell cselekednie, hogy derék embert lássanak benne. A görögök közül legtöbbször ő járt követségben, s Élist képviselve sem nyilvános szónoklataival, sem előadásaival nem hozott szégyent hírnevére, sőt még tekintélyes vagyont is gyűjtött, nevét kis és nagyobb városok jegyezték be anyakönyveikbe.⁵⁷ Pénzre lévén szüksége, egyebek közt Inykosba is eljutott, egyik kisvárosába a szicíliaiaknak, akikre Platón olyan gunyorosan utal.⁵⁸ Köztiszteltben állt a későbbiekben is, [496] így kápráztatta el Olympiában egész Hellast színes és gondolatgazdag szónoklatával. Előadása korántsem volt szűkszavú, hanem áradó és természetes, költői kifejezésekhez csak ritkán folyamodott.

⁵⁷ „nevét ... a városok anyakönyvébe jegyezték be”: Más szóval megtiszteltetésül az illető város polgárává nyilvánították.

⁵⁸ Ld. A *nagyobb Hippias* 3. cap., 282d 8 – 282e 4: itt Hippias beszámol Sókratésnek Prótagorasénál is sokkal sikeresebb és főként jóval jól jövedelmezőbb előadói körútjáról: *Szicíliában ... egyszer ... rövid idő alatt több mint százötven mínát kerestem – még hozzá húsz mínánál is többet egyedül olyan parányi zugban, amilyen Inykos*, ford. Kárpáthy Csilla (ἀφικόκομενος δέ ποτε εἰς Σικελίαν ... ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πλέον ἢ πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν μνᾶς ἡργασάμην, καὶ ἐξ ἐνός γε χωρίου πάνυ μικροῦ, Ἴνυκοῦ, πλέον ἢ εἴκοσι μνᾶς ἡργασάμην) amire Sókratés igencsak ironikusan reflektál, egyszersmind azt is bizonyítva, hogy Philostratos vélekedésétől eltérően itt a platóni szöveg nem Szicília lakosait, hanem Hippiast gúnyolja, ld. ugyanott, 383a 7 – 383b 2): *Úgy látom tehát, szép biznyságot adsz a mai emberek bölcsességéről ..., hogy legyen csak a bölcs leginkább önmagáért bölcs, s ebben az a példakép, aki a legtöbb pénzt kereste*, ford. Kárpáthy Csilla (τοῦτο μὲν οὖν μοι δοκεῖς καλὸν τεκμήριον ἀποφαίνειν περὶ σοφίας τῶν νῦν ... ὅτι τὸν σοφὸν αὐτὸν αὐτῷ μάλιστα δεῖ σοφὸν εἶναι τοῦτου δ' ὅρος ἐστὶν ἄρα, ὃς ἂν πλειστον ἀργύρον ἐργάσεται).

29. XII. **Prodikos**⁵⁹ olyan rendkívüli hírnevet szerzett bölcseségével, hogy előadásait Gryllos Boiótiában fogva tartott fia⁶⁰ is hallgatta, maga helyett túszt állítva. Mikor **Prodikos** követség tagjaként időzött az athéniaknál és megjelent a tanácskozóteremben, általános tetszést aratott, jóllehet nem igazán hallhatóan és mély hangon ejtette a szót. Az előkelők és a dúsgazdag család sarjait igyekezett becserkészni, s erre a vadászatra „hajtókat” is felbérelt, mert nem vetette fel a pénz, az élvezeteknek viszont a rabja volt. **Prodikos** *Héraklés a válaszüton* című beszédét, melyről előljáróban már megemlékeztem, Xenophón sem tartotta méltatlannak fölidézni.⁶¹ És miért is jellemezzem **Prodikos** stílusát, mikor Xenophón ajánlása bőven elég?

30. XIII. Az akragasi **Pólos**⁶² **Gorgias** művelte [497] ki szofistává, úgy mondják, egy halom pénzért, de hát **Pólos** a tehetősök közé tartozott. Egyesek állítják, hogy az azonos terjedelmű tagmondatokat, ellentéteket és azonos végződéseket ő alkalmazta először, de nincs igazuk, **Pólos** már csak visszaélt a szónoklásnak ezekkel az ékítményeivel, úgyhogy Platón, ebből a modorosságából gúnyt űzve, így szólt hozzá: „**Pólosom** te, hallj ide – hogy saját modorodban szóljak hozzád!”⁶³

⁵⁹ Prodikos (kb. Kr. e. 470–399 után: elsősorban filozófiai kérdésekkel és grammatikával, azon belül jelentéstannal foglalkozott, alaptétele az volt, hogy a szavaknak csak egy értelmük lehet. Műveiből csupán töredékek maradtak, Platón *Prótagoras* című dialógusa azonban szemléletes képet fest róla.

⁶⁰ „Gryllos ... fia”: a történetíró Xenophón.

⁶¹ Ld. *Emlékeim Sókratésről* 2, 1, 21–34.

⁶² Pólos (Kr. e. 5/4. század fordulója): jószerivel alig tudni többet róla, mint amennyit Philostratos elárul, művei elvesztek; mindenesetre Platón két dialógusában is, részint a *Phaidrosban*, részint a *Gorgiasban*, említésre érdemesíti.

⁶³ Az eredetiben ὦ λαῶντε Πῶλε, szó szerint „ó, kitűnő Pólos” áll; a fordítás azonban itt – némi változtatással ugyan, de a kifejezés megszólító voltát őrizve – érzékeltetni szeretné a nyelvi forma Platóntól tudatos iróniával

31. XIV. Akik a kalchédóni **Thrasymachost**⁶⁴ a szofisták közé sorolják, úgy vélem, félreértik Platónt, mikor azt mondja, hogy oroszlánt borotválni és **Thrasymachost** félrevezetni egyre megy,⁶⁵ pedig ez igazában azt jelenti, hogy bíróság elé szánt beszédek ír, meg hogy vádaskodással házal a bíróságokon is.

[498] 32. XV. A rhamnusi **Antiphón**⁶⁶ nem tudom, derék embernek nevezzem-e, vagy semmirekellőnek. Derék embernek kell őt mondanunk több okból: sokszor vezetett hadműveleteket és sokszor aratott győzelmet, hatvan teljesen felszerelt hajóval növelte az athéni flottát, beszédben-gondolkodásban páratlanul rátermettnek bizonyult – mindezekért tőlem és mástól is méltó a dicséretre; kétségtelenül elvetemültnek mutatkozott viszont abban, hogy eltörölte a demokráciát, szolgasorba taszította az athéni népet, előbb titkon,

hangszerelt modorosságát, amit az idéz elő, hogy itt nem sorok, hanem egyes szavak is azonos hangzóval, jelen esetben epsilon-nal végződnek, s ezt a modorosságot a kifejezés mindhárom elemében megszólaló ómegák csak fokozzák.

⁶⁴ Thrasymachos (Kr. e. 5. század második fele): életéről-tevékenységéről vajmi keveset tudni, írásai elvesztek, Platón azonban az *Állam* 1. könyvében és a *Phaidros*-ban hosszasan bírálja.

⁶⁵ Platón eredetijében – ld. *Állam* 1, 14 (341c 1–2) – τὰ τὸν εἶναι λέοντα ξυρεῖν καὶ συκοφαντεῖν Θρασύμαχον, azaz „egyre megy oroszlánt borotválni és megtéveszteni Thrasymachost”. Ennek Philostratos-adta értelmezése teljes félreértés. Az *Állam*-nak ezen a pontján Sókratész vitatkozik Thrasymachos-szal, aki éppen fejéhez vágta, hogy őt megtéveszteni semmiképpen sem lesz képes, mire Sókratész a Philostratos-tól idézett furcsa párhuzammal válaszol: a benne kifejeződő, leplezetlenül gunyoros félsz azt jelenti tehát, hogy Sókratésznek nem lesz szüksége partnere megtévesztésére, ő igaz szóval fogja cáfolni Thrasymachost.

⁶⁶ Antiphón (kb. Kr. e. 480–411): időben ő az első a tíz „kanonizált” görög szónok közül. Több műve fennmaradt, így három törvényszéki beszéde, továbbá számos más beszédéből töredékek, amellet három, mintabeszédek tartalmazó tetralógia, melyeknek mindegyike két-két, azonos ügyben elmondható védő- és vádbeszédet tartalmaz. Antiphónról ld. még 67., 69., 70. jegyz.

később már nyíltan is Spártával rokonszenvezett, Athén irányítását pedig négyszáz zsarnok hatáskörébe juttatta.⁶⁷

33. Egyesek úgy vélik, hogy a korábban nem létező művészi szónoklást **Antiphón** találta fel, mások szerint csak a már meg-lévőt fejlesztette tovább, egyesek úgy vélik, tanultságát önkép-zéssel, mások szerint apjától szerezte. Apja, Sóphilos ugyanis szónoki beszédet tanított, több befolyásos ember, köztük Kleinias fiának is.⁶⁸ **Antiphón** módfelett meggyőző egyéniség volt, Nes-tórnak becézték, s mert bármiről nyilvánított véleményt, igazat adtak neki, [499] „gondúzó előadásokat” hirdetett meg, mint aki-nek nem említhetnek olyan iszonyú lelki kínt, amit ne tudna a tudatból eltávolítani.

A komédia azzal kötött bele **Antiphón**ba, hogy túlságosan is kitanulta a jogot, s hogy az igazságot kiforgató beszédeit busá-san megfizetteti az alperessel, kivált ha az illető vesztesre áll. Hogy mi fán terem ez a vád, mindjárt megvilágítom. Az ember tiszteli más tudományok vagy mesterségek kiemelkedő képvi-selőit, tehát orvosok közt a gyengébbet félretolva a jobbat cso-dálja, jóslás és zene terén csodálja a rátermettebbet, s ugyanígy szavaz az építészet és a különféle kézműves szakmák esetében is; a szónoklást viszont dicsérik ugyan, de szélhámosságot gyaníta-nak benne, s hogy csak a pénzéhséget és az igazság elferdítését szolgálja. Márpedig erről a mesterségről nem csupán a sokaság vélekedik így, hanem a tanultak legjelesebbjei is, mindenesetre tehetséges szónoknak azt nevezik, akinek gyorsan jár az esze és remekül érvel, más szóval kimagasló képességüket korántsem fel-tétlenül hízelgő elnevezéssel illetik. S minthogy a dolognak ilyen a természete, korántsem meglepő, vélem én, ha **Antiphón** is

⁶⁷ Philostratos a Kr. e. 411 folyamán Athénben végrehajtott rövidéletű oligar-cha puccsra céloz; abban játszott szerepe miatt Antiphónt még ugyanabban az évben kivégezték.

⁶⁸ „Kleinias fia”: a Platón (mint a *Lakoma*) írásaiból ismert Alkibiadés, a pelo-ponnésosi háború korának athéni fenegyereke.

a komédia tárgya lett, hiszen a komédia a leginkább szóba hozni érdemesen gúnyolódik.

34. A halálát Szicíliában a zsarnok Dionysios rendelte el,⁶⁹ annak miértjét azonban nem annyira Dionysios, inkább Antiphón terhére róhatjuk: leszólta Dionysios tragédiáit, melyeket Dionysios saját zsarnoki hatalmánál is többre tartott, s mikor a zsarnok egyszer azon [500] töprengett, melyik szárazföld vagy sziget termi a legnemesebb bronzot, s efelől a vendégeit kérdezte, maga is jelen lévén, Antiphón így válaszolt: „Tudtomra Athén – az ottani bronzból készültek Harmodios és Aristogeitón szobrai.” Ilyen nyilatkozatai miatt halt meg, a vád szerint azonban titkon összeesküvést szőtt Dionysios ellen, és igyekezett vele szembefordítani a szicíliaiakat. Antiphón hibát követett el, mindjárt azzal is, hogy belekötött a tyrannosba, jóllehet inkább akart annak uralma alatt, semmint otthon, demokráciában élni, aztán mert Szicília lakosait szabaddá, az athéniaikat ellenben szolgává tette volna. Különben is, mikor Dionysioszt eltérítette a tragédiaírástól, tulajdonképpen ráérő idejétől térítette el (időigényes dolog a tragédiaírás), holott az alattvalók szívesebben látják a kedvteléseinek is élő, mint a vakbuzgó tyrannost, hiszen ha engedik őt kedvteléseinek élni, kevesebbet gyilkol, kevesebbet erőszakoskodik és harácsol – vagyis a tragédiáért rajongó tyrannost beteg, de önmagát kezelő orvoshoz hasonlíthatjuk: a meseszöveg, a monológok, a kardalritmusok, s a többségükben szükségszerűen rokonszenves jellemek megfestése elvonja a tyrannost a kegyetlentől és szertelentől,

⁶⁹ Philostratos itt összekeveri a szofista Antiphónt a (közelebbről nem ismert) költő Antiphónnal, akik nevük mellett abban is hasonlítanak egymásra – s talán ez is hozzájárult Philostratos tévedéséhez –, hogy mindkettőjüket kivégezték, a szofista Antiphónt azonban Kr. e. 411-ban, s mert az I. (vagy „idősebb”) Dionysios csak később, Kr. e. 405-től birtokolja Szicíliában a hatalmat, áldozata egyedül a költő lehetett, és pedig alighanem egy epigrammája miatt, ld. Plutarchos, *Quomodo adulator ab amico internoscatur* 68A 6 kk. Antiphónról ld. még 66. és 70. jegyz.

mint gyógyszer a betegséget. Ennélfogva én nem Antiphón elmarasztalásának, hanem mindenkihez szóló jó tanácsnak vélem azt, hogy ne kezdjünk ki a tyrannosokkal, ingerlékeny természetükben ne gerjesszünk haragot.

35. Beszédei túlnyomó részt törvényszéki beszédek, ezekben van szónoki erő, s a szónoki művészet minden kívánalmának megfelelnek, a többi szintén szofista alkotás, még inkább olyan *Az egyetértésről*,⁷⁰ melyben vannak ragyogó filozófiai maximák, a kifejezésmód magasröptű, költői fordulatokkal ékesített, s a lázára szabott gondolatmenet sima úthoz hasonló.

[501] 36. XVI. A szofista **Kritias**,⁷¹ bár megdöntötte az athéni nép uralmát, attól még nem volna becstelen ember – végtére a nép saját hatalmát is megdöntheti, ha olyan felfuvalkodottá válik, hogy törvényesen rendelkező tisztviselőinek sem fogad szót – csakhogy ő leplezetlenül Spártával rokonszenvezett, megszentelt helyeknek lett árulója,⁷² Lysandros követelésére leromboltatta a városfalakat,⁷³ a tőle száműzött athéniakat Hellas egész területéről kitiltotta, mindenhová megüzenve, hogy Spárta haddal

⁷⁰ Antiphón neve alatt maradtak fenn terjedelmes töredékek három filozófiai értekezésből, melyek egyike a Philostratostól idézett *Az egyetértésről* is. Ezek szerzőjét az antikvitás óta hosszú ideig megkülönböztették a szónok Antiphóntól; az utóbbi időkben viszont a kutatás inkább afelé hajlik, hogy a filozófiai szövegeket is a szónok-Antiphónnak tulajdonítsa. Vö. 66. és 69. jegyz.

⁷¹ Kritias, Platón közeli rokona (kb. 460–403): filozófiával és költészettel egyaránt foglalkozott, de műveiből csak terjedelmes töredékek maradtak. Platón a *Timaios* című dialógusban, Xenophón az *Emlékeim Sókratésről*-ben szerepelteti; emlékét befekettítette az a rémuralom, melyet a peloponnésosi háborúban vesztes Athén fölött gyakorolt.

⁷² Vö. Thukydides 3, 58.

⁷³ Philostratos a „hosszú falak”-ra céloz, melyeket Athén és kikötője, Peiraeus együttes védelmére 479–478-ban építettek, s amelyet az Athén és Spárta között folyó háború (431–404) végén az Athént végleg térdre kényszerítő spártai hadvezér, Lysandros követelésére Athénnek le kellett rombolnia.

támad arra, aki menekülő athénit befogad; amelletts vérszomjas kegyetlensége túltett a harmincakén,⁷⁴ és még abban az elképesztő tervben is egyetértett a spártaiakkal, hogy Attikát változtassák az emberek nyájától is megfosztott birkalegelővé – az én szememben tehát az emberiség hírhedt gonosztevői közül is **Kritias** a legnagyobb szörnyeteg. És ha tanulatlan emberként sülyyed idáig, igaza volna azoknak, akik szerint Thessalia és ottani ismeretségi köre rontották meg, mert a tanulatlan lelket kétségkívül könnyűszerrel lehet helytelen életvitelre kaptatni: de mert rendkívül művelt volt, gyakran filozófiai tételeket is megfogalmazott, családfáját Drópidésre vezette vissza, aki Solón után töltötte be az archóni tiszte Athénben, legtöbb ember nem menti fel őt a vád alól, miszerint természet adta romlottsága készítette annyi galádságra. Magában véve az is különös, miért nem vált hasonlóvá Sókratészhez, Sóphroniskos fiához, holott igen sokszor együtt filozofált vele, s akit a kortársak olyan bölcsnek és igazságosnak tartottak – ő a thessalokhoz hasonult, azok pedig ittasan arcátlanul, zabolátlanul, kiskirályok módjára viselkednek. Mindamelletts a thessalok sem vetették meg a bölcseletet, **Gorgias**hívők támadtak Thessalia [502] kisebb-nagyobb városaiban, mióta megismerték a Leontinoiból származó **Gorgias**t, hanem aztán **Kritias**hívőkkel váltak, mikor **Kritias** a maga képességeiből adott nekik ízelítőt. **Kritias**t azonban ez cseppet sem érdekelt, ő az ottani oligarchikus rendet igyekezett szigorítani a helybeli hatalmaságokkal folytatott beszélgetéseken, olyankor ugyanis a demokráciát minden vonatkozásban elmarasztalta, és csak cseplött az athénieket, mint akiknél a világon nincsenek tökéletlenebb emberek – ha mindezt meggondoljuk, inkább **Kritias** rontotta meg a thessalokat, semmint a thessalok **Kritias**t.

⁷⁴ A peloponnésosi háború (ld. előző jegyz.) végén a spártaiak előtt kapituláló Athént rövidebb időre egy harminc főből álló oligarchacsoport kerítette hatalmába, melyben Kritias vezető szerepet játszott.

37. Halálát Thrasybulos és hívei okozták, mikor Phyléből indulva visszaállították a demokráciát, tehát egyesek szerint becsülni lehet haláláért, elvégre a zsarnokság lett a szemfedője is,⁷⁵ én azonban hadd tiltakozzam: rossz ügy pártját fogva nem lehet szépen meghalni, innen van, vélem én, hogy **Kritias** tudását és írásait olyan kevésre becsülik a görögök. Mert ha a szó elüt a jellemtől, látszólag idegen nyelven szólunk, akár a fuvolák.

38. Ami **Kritias** stílusát illeti, az velős mondásokban és gondolatokban gazdag, amellet rendkívül fennkölt, ami azonban nem a dithyrambos fennköltisége, de nem is a költői szókincshez menekülésből, hanem az éppen odaillő kifejezések természetes összefűzéséből ered. Amellet, ahogy én látom, **Kritias** a tömör [503] beszédhez is ért, tud védekező helyzetben is keményen támadni, nem attikizál mértéktelenül, nem is idegenszerűen – ízléstelenül atticizálni barbár szokás – nála az attikai szavak úgy ragyogják be a beszédet, mint a fénysugarak. Finom megoldása **Kritias**nak, hogy olykor a kötőszót elhagyva kezd a folytatásba, másfelől kitűzött célja, hogy újszerűen gondolkodjék és kifejezőmódja is újszerű legyen; s jóllehet beszédében némileg kevés a lendület, viszont élvezetes és simogató, akár a zefír fuvalma.

XVII. 39. A szofista **Isokratés**⁷⁶ sírján éneklő pózban álló szirén mintegy **Isokratés** meggyőző erejéről tanúskodik, melyhez a szónok társította a rétorika szabályait és szokványos eszközeit, mert ha nem az ő leleménye volt is a szótagazonosság, az el-

⁷⁵ Kritias ugyanis a Phyléből Thrasybulossal együtt visszatért demokraták ellen harcolva vesztette az életét (Kr. e. 403-ban).

⁷⁶ Isokratés (436–338): Gorgias tanítványa, a tíz „kanonizált” szónok egyike; Platón is nagyra becsülte és filozófust látott benne, de Isokratés felfogásában a filozófia éppenséggel a szónoklás elmélete volt. Huszonnyolc beszéd (és a többiből számos töredék) maradt fenn tőle, többségük a IV. század első kétharmadának olykor perdöntő fontosságú politikai-közéleti kérdéseiről, amellet levelek.

lentétpár, vagy a sorvégződés összecsendítése,⁷⁷ avatottan bánt a már felfedezettekkel, azonkívül gondot fordított a téma nyelvi kiteljesítésére, a ritmusra, a szerkesztésmódra és az ünnepélyes hangvételre⁷⁸ – ezek alakították ki Démosthenés szónoki stílusát is – Démosthenés [504] ugyanis, bár Isaios⁷⁹ tanítványa volt, példaképének **Isokratés**t választotta, és érzelmi telítettség, szókimondás, a téma kiteljesítése terén, valamint a beszéd és a gondolat megkapó erejével felül is múlta őt. Démosthenés fennköltége inkább erőteljes, **Isokratés**é viszont finomabb és tetszetősebb. Íme egy példa Démosthenés fennköltségére: „Mert minden ember életének halál a vége, még ha szűk kunyhóban húzza is meg magát; tűzzön hát a derék ember mindig nemes célt maga elé, vessen jó reményt a jövőbe, s mit isten ró reá, viselje bátran el.”⁸⁰ És **Isokratés** fennköltségének egyik ékköve: „Lévén a mindenség ölen fekvő egész világunk kettéosztva, s neve egyiknek Ázsia, másiknak Európa, felét az egyezségben ő szerezte, mint aki birodalmát Zeusszal osztja meg.”⁸¹

40. A politikától húzódozott, a népgyűlésekre nem járt el, részint mert a hangja gyenge volt, részint mert az athéni politi-

⁷⁷ Az eredetiben πάρισα (vagy másként ἰσόκωλον, latinul *compar*, magyarul *tagmondat-egyenlőség*); ἀντίθετα (vagy ἀντίθεσις, latinul *contrapositum* vagy *contentio*, magyarul *ellentét*), ὁμοιοτέλευτα (másként ὁμοιοπτῶτα, latinul *similiter desinens* vagy *simile determinatione*, magyarul *toldalékrím* vagy *ragrím*).

⁷⁸ A négy szó vagy kifejezés görögül περιβολή, ῥυθμός, συνθήκη, κρότος.

⁷⁹ Isaios (kb. Kr. e. 420–340) Isokratés-tanítványa, a tíz „kanonizált” szónok egyike; tizenegy beszéde maradt ránk.

⁸⁰ Ld. A koszorú 97, Gyomlay Gyula fordítása alapján: Démosthenész: *A hűtlen követség / A koszorú*. Budapest, 1975. A Démosthenés-passzust idézi Lukianos is, ld. *Démosthenés dicsérete* 5.

⁸¹ A mondat alanya a perzsa király. S minthogy a fordítás éppen a mondat (mai szemmel nézve nem éppen) ékkő voltát – a kilencszer egymásra rímelő -ης végződést – nem tudja érzékeltetni, ide iktatjuk görögül az egész mondatot: Τῆς γὰρ γῆς ἀπάσης τῆς ὑπὸ τῷ κόσμῳ κειμένης δίχα τετμημένης, καὶ τῆς μὲν Ἀσίας, τῆς δ' Εὐρώπης καλουμένης, τὴν ἡμίσειαν ἐκ τῶν συνθηκῶν εἴληφεν, ὥσπερ πρὸς τὸν Δία τὴν χώραν νεμόμενος.

ka azok iránt viseltetett a legtöbb gyanakvással, akik a többinél [505] okosabban szóltak. Mindamellett a közügyektől nem zárkózott el. Philipposzt például a neki küldött levélben igyekezett megbarátkoztatni az athéniakkal, a békéről írott beszédével tengeren folytatott tevékenységükről próbálta lebeszélni az athéniakat, minthogy rossz hírbe kerültek miatta, *Panégyrikos* című beszéde pedig, melyet Olympiában mondott el, arra buzdítja egész Hellast, hogy otthoni viszálykodásaikat szüntetve Asia ellen vezessenek hadjáratot. (Bármilyen gyönyörű volt is ez a beszéd, okot adott a gyanúra, hogy **Gorgias** hasonló tárgyú munkái alapján készült.) **Isokratés** legjobb megjelent művei az *Archidamos* és a *Tanúk nélkül*.⁸² Az előbbi célja lélegzetet venni a leuktrai események után,⁸³ és nemcsak a szövege választékos, de a gondolatmenete is ragyogó, és szenvedélyes írás, úgyhogy mitikus része, Héraklés és a bikák története, szintén átvitt értelemben veendő. A *Tanúk nélkül* ritmussal szabályozott erőt mutat, az egymást követő gondolatok ugyanis azonos szótagszámú tagmondatokban végződnek.

41. **Isokratést** sokan hallgatták, [506] legnevezetesebb a szónok Hypereidés⁸⁴ volt, a chiosi Theopomposzt⁸⁵ és a kyméi Epho-

⁸² „Tanúk nélkül”: a mai szövegkiadásokban szereplő címe *Euthynus ellen*. Kölcsön vissza nem adása miatt indult a per, a közelebbiről nem ismert Euthynus ellen.

⁸³ Kr. e. 371-ben, a boiótiai Leuktra mellett zajlott le a spártaiak és a boiótok közt az a csata, melyben a boiótok győzelmet arattak a spártaiak fölött. Győzelmük véget vetett a hosszú ideje tartó spártai hegemoniának, úgyhogy azt rövidebb időre Thébai és a boiótok szereztek meg. Isokratés az *Archidamos*-ban a hatalmi átrétegződéssel kapcsolatok politikai elképzeléseit annak az Archidamosnak szájára adja, aki később III. Archidamos néven maga is spártai király lett (uralk. Kr. e. 360–336).

⁸⁴ Hypereidés (Kr. e. 389–322) a tíz „kanonizált” görög szónok egyike, a görög-makedón konfliktus időszakában a makedónellenes politikát és Démosthenést támogatta. Apróbb töredékein kívül alig tucatnyi művének többé-kevésbé terjedelmes része maradt fenn (mely épp nemrég megint gyarapodott).

⁸⁵ Theopomposz (kb. Kr. e. 380–315) jeles történetíró.

rost⁸⁶ nem marasztalom el, de nem is dicsérem. Akik úgy vélik, hogy a komédia **Isokratést** gúnyolta fuvolakészítőként, tévednek: apja, Theodóros kapta az athéniaktól a fuvolakészítő nevet, **Isokratés**nek semmi köze nem volt a fuvolához, sem egyéb kézműves mesterséghez, de hát nem is kap Olympiában szobrot, ha valami közönséges foglalkozást űz. Körülbelül száz évesen, Athénben halt meg, s őt is a harcban elesettek egyikének tekintjük, mert a chairóneiai vereség⁸⁷ után érte a vég: nem tudta elviselni az athéni vereség hírét.

42. XVIII. **Aischinés**ről,⁸⁸ Atrométos fiáról, akivel mondhatni [507] kezdetét veszi második szofisztika, a következőket kell tudni. Az athéni polgárság két táborra szakadt, egyik fele a perzsa királyhoz húzott, másik a makedónokhoz; az elsőt, a királlyal rokonszenvezőket a paianiabeli⁸⁹ Démosthenés vezette, a Philipposzt pártolókat a kothókida⁹⁰ **Aischinés**, és mindkétfelől dőlt hozzájuk a pénz, mert a király az athéniak segítségével akadályozta meg Philippos Asia ellen irányuló hadjáratát, Philippos viszont Athén tetteirejét igyekezett megtörni, hogy Asiába átkelésüket meggátolja.

Az **Aischinés** és Démosthenés közti ellentét már azzal is kezdetét vette, hogy más-más királyhoz kötődtek, én azonban úgy vélem, a jellemük szintűgy ellentétes volt, márpedig két ellentétes jellem között ok nélkül is gyűlölség támadhat. Csakugyan, sokban

⁸⁶ Ephoros (kb. Kr. e. 400–330) jeles történetíró.

⁸⁷ A boiótiai Chairóneia mellett 338-ban vívott csata során a II. Philippos vezette makedónok megsemmisítő csapást mértek az athéni és thébai csapatokra, s ezzel Makedónia véglegesen biztosította hegemoniáját Hellas felett.

⁸⁸ Aischinés (Kr. e. 389–314): a tíz „kanonizált” szónok egyike, Démosthenés nagy politikai ellenlábasa. Neve alatt csupán három beszéde maradt (már Philostratos sem ismert többet), továbbá egy fiktív, biztosan nem tőle származó levélgyűjtemény, melyet akár embrionális levélregénynek is tekinthetünk.

⁸⁹ Paiania: athéni démos.

⁹⁰ Kothókis: athéni démos.

különböztek egymástól: **Aischinés** a közhiedelem szerint szerette az italt, barátságos volt és közvetlen, tele dionysosi vidámsággal, s már serdülő korában „óbégató”⁹¹ tragikus színészeket helyettesített, ellenfele viszont gondterhelt arcú volt, szigorú tekintetű és vízivó, [508] ezért aztán a barátságtalan, mogorva emberek között tartották számon, kivált mióta többekkel együtt ők ketten is követségben jártak Philipposnál,⁹² mert ott egyikük közvetlennek és szívélyesnek mutatkozott követtársai között, a másik ellenben rideg volt és folyton aggályoskodott. Tovább szította ellentétüket a Philippos jelenlétében megtartott beszéd, melybe Démosthenés belesült,⁹³ mire Aischinés [...] ⁹⁴ sosem tartozott a pajzsukat elhajítók közé, ha valaki szem előtt tartja a Tamynainál lezajlott csatát,⁹⁵ melynek során az athéniaiak győzelmet arattak a boiótok felett,⁹⁶ ő pedig állami kitüntetést kapott vitézségeért, de egyebek közt azért is, mert a győzelem hírét olyan hihetetlenül rövid

⁹¹ A kifejezést Démosthenés használja, és éppen Aischinésről, ld. *A koszorúról* 262: *fölcsaptál harmadiknak Simykas és Sókratés, a két úgynevezett „óbégató” színész mellé, s játszottad is mellettük a harmadrangú szerepeket* (μισθώσας σαυτὸν τοῖς βαρυστόνοις ἐπικαλουμένοις [ἐκεῖνοις] ὑποκριταῖς Σιμούκα καὶ Σωκράτει, ἐτριταγωνίστεις), ford. Gyomlay Gyula.

⁹² Kr. e. 346-ban; a Philippossal folytatott tárgyalások eredményeként született meg az ún. philokratési béke; nevét a béke Démosthenéstől kapta, aki szerint a tárgyalásokon résztvevő athéni Philokratés miatt a békekötés Athénre nézve előnytelen feltételeket tartalmazott.

⁹³ Ld. Aischinés, *A hűtlen követség* 34–35: *egyszer csak elhallgatott és megakadt, s végül abbahagyta a beszédet* (ἐξαίφνης ἐσίγησε καὶ διηπορήθη, τελευτῶν δὲ ἐκπίπτει τοῦ λόγου).

⁹⁴ Itt a szövegben lacuna, mások szerint akár kisebb terjedelmű szövegromlás (is) van; a kiesett részben Philostratos szóba hozhatta, hogy – ellentétben a Tamynainál hősieen harcoló Aischinésszel – Démosthenés viszont a chairóneiai ütközetben pajzsát eldobva menekült.

⁹⁵ Tamynai egyik községe volt Euboi szigetének; mellette győzte le az athéni Phókión Kr. e. 348-ban a boiótokat.

⁹⁶ A csatában Aischinés is részt vett, vitézségeért kitüntetést is kapott, ld. Aischinés, *A hűtlen követség* 169.

idő alatt tudatta. Mikor Démosthenés azzal vádolta meg, hogy ő a felelős Phókis balsorsáért,⁹⁷ az athéniaiak felmentették a felelősség alól, s Antiphón elítéltetése után is peres eljárás nélkül érte elmarasztalás, az Areios Pagos bírósága ugyanis megtagadta tőle, hogy a délosi templom ügyében Athén szószólója legyen.⁹⁸ Ha nem amikor Pylaiba küldték követnek, legtöbbször nem zárják ki, hogy ő bízta Philipposzt Elateia elfoglalására, meggyőző érvek-

⁹⁷ Démosthenés mindenesetre ezzel vádolja, ld. Démosthenés, *A hűtlen követség* passim. Phókis volt Közép-Görögország egyik, délen a Korinthusi öböllel érintkező, keleten Boiótiával határos, Delphoit is magában foglaló tájegysége, fővárosa Amphisssa.

⁹⁸ „Antiphón ... legyen”: itt Philostratos Démosthenésre támaszkodik, érdemes az ide vágó részt némileg rövidítve ideiktatni, ld. A koszorú 132–134: (132) *Ki ne tudna közületek Antiphónról, aki ... felajánlotta Philipposznak, hogy tengeri hadiszertárunkat felgyűjtja, s ezért vissza is jött városunkba. Mikor én ezt az embert [ti. Antiphónt] ... elfogattam és a népgyűlés elé állítottam, hogy kiabált, mekkora lármát csapott ez a fondorkodó [ti. Aischinés], hogy szörnyűség az, amit én teszek ... S kivitte, hogy csakugyan felmentetett. (133) S valóban, ha az Areios Pagos tanácsa tudomást nem vesz a dologról, és ... föl nem kutatja ezt az embert [ti. Antiphónt], el nem fogatja, s ismét elétek nem állítja, akkor egy ekkora gonosztevő csakugyan megmenekült volna... Így azonban kínpadra vonva végeztették ki... (134) Jól ismerte az Areios Pagos tanácsa ezeket az ő akkori dolgait; ezért történt, hogy mikor őt választottátok meg szószólótoknak a délosi templom ügyében, a tanács Aischinést, mint árulót, rögtön elkergette, s Hypereidészre bízta a szószólást.* Ford. Gyomlay Gyula. (132) Τίς γὰρ ὑμῶν οὐκ οἶδεν τὸν ἀποψηφισθέντ' Ἀντιφῶντα, ὃς ἐπαγγεῖλαμένος Φιλίππῳ τὰ νεώρι' ἐμπρήσειν εἰς τὴν πόλιν ἦλθεν; ὃν [ti. Antiphónt] λαβόντος ἐμοῦ ... καὶ καταστήσαντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν βοῶν ὁ βάσκανος οὗτος [ti. Aischinés] καὶ κεκραγώς, ὥς ... δεινὰ ποιῶ ... ἀφεθῆναι ἐποίησεν. (133) καὶ εἰ μὴ ἡ βουλὴ ἢ ἐξ Ἀρείου πάγου τὸ πρᾶγμα' αἰσθομένη ... ἐπεζήτησε τὸν ἄνθρωπον [ti. Antiphónt] καὶ συλλαβοῦσ' ἐπανήγαγεν ὥς ὑμᾶς, ἐξήρπαστ' ἂν ὁ τοιοῦτος καὶ τὸ δίκην δοῦναι ... νῦν δ' ὑμεῖς στρεβλώσαντες αὐτὸν ἀπεκτείνετε ... (134) τοιγαροῦν εἰδυῖα ταῦθ' ἢ βουλὴ ἢ ἐξ Ἀρείου πάγου τότε τούτῳ πεπραγμένα, χειροτονησάντων αὐτὸν ὑμῶν σὺνδικον ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ τοῦ ἐν Δήλῳ ... τοῦτον μὲν εὐθὺς ἀπῆλασεν ὥς προδότην, Ὑπερείδῃ δὲ λέγειν προσέταξε.)

kel és történetekkel elkábítva [509] a Pylaiban ülésező tanácsot.⁹⁹ Athénből lopva távozott, bár nem száműzték, inkább a közmegvetés elől menekült, amit azzal vont magára, hogy a Démosthenész és Ktésiphón ellen indított perben leszavazták.¹⁰⁰ Indulásakor Nagy Sándorhoz szándékozott menni, aki már nem volt messze Babylóntól és Susától, de mihelyt Ephesosba ért, és Nagy Sándor halálhírét hallotta,¹⁰¹ vagyis hogy a helyzet Ásiában bizonytalan, Rhodoson állapodott meg, lévén a sziget szellemi munkához alkalmas hely; ő aztán szofista műhellyé formálta Rhodost, ott élt nyugalomban, áldozva a Múzsáknak, és a dór szokásokat attikaiakkal elegyítve.

43. Elsőként aratott sikert azzal, hogy a rögtönzött beszédet gördülékenyen és ihletett modorban adta elő. Az ihletett szónoklás előzőleg nem szerepelt a szofisták gyakorlatában, **Aischinész** volt a kezdeményezője, aki mintegy istentől vezérelt hévvel

⁹⁹ „Hanem amikor ... tanácsot”: Philostratos utalásai néhány – Athén és egész Hellas számára sorsdöntő – esztendő bonyolult eseménytörténetét érintik, közelebbről azokat az éveket, melyek során a független Hellas végső küzdelmét vívta a diadalmasan előretörő makedón királlyal. II. Philippot addigra már archónjukká választották a thesszaliai városállamok, utóbb pedig, mikor a Thessaliát megtámadó phókisiakat legyőzte, tagja lett – Phókis helyett – a Delphoi és Pylai (=Thermopylai) székhellyel működő, kisebb városállamok alkotta, vallási célzatú szövetségnek (görögül amphiktyoniának) is. Így érkezett el az az időpont, amikor Aischinést követként küldték az amphiktyonia Pylaiban ülésező tanácsához (340–339), ahol aztán ő Amphissa, Phókis székhelye ellen szónokolt, mert a város ellen az volt a vád, hogy szentségtörést követett el Delphoi ellen – és a tanács az Amphissát büntető hadjáratral Philippot bízta meg, aki végül váratlanul az Athéntől már alig egy nap járásra fekvő Elateiaig nyomult előre. Végeredmény a chairóneai csata lett (ld. 87. jegyz.)

¹⁰⁰ Ktésiphón Kr. e. 336-ban javaslatot terjesztett elő, hogy érdemei elismerésül aranykoszorúval tüntessék ki Démosthenészt, ezt támadta meg a bíróságon Aischinész; ítéletre azonban csak jóval később, 330-ban került sor.

¹⁰¹ Aischinész 330-ban hagyta el Athént, de vagy ő, vagy informátora tévedett, Nagy Sándor ugyanis csak 323-ban halt meg.

szónokolt, ahogyan a jóslatok szavakba foglalói. Platónt és **Isokratést** hallgatta ugyan, de személyes adottságaiból is sokat kamatoztatott. Mindenesetre gondolatmenetét tündöklő világosság jellemzi, leheletfinom fennköltség, és az erőteljességgel [510] párosuló kellem – egyszóval beszédeinek stílusa remekebb, semhogy utánózni lehetne.

44. **Aischinés**nek három beszéde van;¹⁰² egyesek szerint a negyedik egy Délosról szóló beszéd, állításukat azonban **Aischinés** stílusa meghazudtolja. Ha ugyanis az amphissaiakról szólva, akik Kirrha földjét az istennek ajánlották fel,¹⁰³ tetszetősen és mestersen érvelt¹⁰⁴ – Démosthenés szerint az athéniaiak érdekei ellenében –, az istenek természetéről és származásáról, illetve a régmúlt eseményekről szóló délosi mondákat sem elemezte volna olyan sette-sután, jóllehet az athéniaiak jogait igyekezett érvényesíteni, akik nagyon is ragaszkodtak ahhoz, hogy a szentély gondnokságát megtarthassák. Három beszédre kell tehát korlátoznunk **Aischinés** műveit, ezek a *Timarchos ellen*, *A követség védelmében* és a *Vád Ktésiphón ellen*. Van azonban egy negyedik munkája is, a levelei, nincs belőlük ugyan sok, de azok mind tanultságáról és jellemességéről vallanak.¹⁰⁵ És jellemességről tett tanúbizonyságot a rhodosiak előtt is, mert amikor nyilvánosan felolvasta Ktésiphónt vádoló szónoklatát, és hallgatói elcsodálkoztak, miképpen szenvedhetett ilyen nagyszerű beszéd ellenére mégis vereséget,

¹⁰² Ma sem ismerünk többet.

¹⁰³ Amphissa a tőle és Delphoitól egyaránt nem messze délre fekvő Kirrha környékét szentelte Apollónnak, Delphoi istenének; s a szentségtörést az amphissaiak éppen azzal követték el, hogy az „isten földjét” maguk kezdték el művelni.

¹⁰⁴ Aischinés amphissaiak ellen elhangzott szónoklatai elvesztek, de a fennmaradt háromban több részletüket idézi.

¹⁰⁵ Magyarul ld. *Aischinés és a levélregény*. In: *Orpheusz búcsúzik*. Tanulmányok Sarkady János emlékére. Szerk. Fehér Bence és Könczöl Miklós. Károli Egyetemi Kiadó, Bp., 2007, 245–265.

az athéniakat pedig mint sültbolondokat gúnyolták, ő megjegyezte: „Nem csodálkoznátok, ha hallottátok volna, hogyan válaszolt erre Démostenész” – amivel nem csupán ellenfelét méltatta dicséretre, hanem a bírák hibáztatásától is tartózkodott.

XIX. 45. Mellőzve a kilikiai **Ariobarzanést**, a szicíliai [511] **Xenophrón**t és a kyrénéi **Peithagorast**, akik sem a feltalálásban, sem a feltalált megszövegezésében nem jeleskedtek, legfőljebb elsőrangú szofisták híján válhattak a korukbeli görög hallgatóság kedvenceivé, amiképpen búzát nélkülözőknek a bükköny, és térjünk rá a smyrnai **Nikétés**re,¹⁰⁶ ő ugyanis, minthogy a szónoki képzettséget háttérbe szorultnak találta, annak számára új lehetőségeket teremtett meg, sokkal fényesebbeket, mint amelyeket magának Smyrnában kimunkált: városát egy úttal kötötte Ephesos kapuihoz, ez a tette pedig jelentőségben a szónoklataival vetekszik.

A törvényszéken **Nikétés** a többi védőn és vádlón tett túl, a szónoklás szofisztikus válfajaiban pedig a többi szónokon, mert ő a kétféle előadásmódhoz leleményesen és egyben versengve alkalmazkodott, a törvényszéki beszédbe a szofista kiteljesítéssel vitt csínt, a szofista szónoklatot pedig a törvény fullánkjával erősítette.¹⁰⁷ Beszédeinek stílusa a régitől és a közéletben szokásostól elüt, túlfűtött és dithyrambosszerű, olyan sajátos és meglepő

¹⁰⁶ Nikétész (Kr. u. 1. század második fele): róla Philostratos a legbővebb forrás, művei elvesztek. Vele kezdi Philostratos az ún. „második szofisztika” (vagyis nagyjából a Kr. u. 1. század közepével a 3. század közepéig ívelő két évszázad) szónokainak bemutatását.

¹⁰⁷ „A törvényszéken ... erősítette”: Philostratos ugyanis az antik szónoklás három hagyományos válfaja közül a ténylegesen elhangzott, stiláris díszeket és művészi kidolgozást nem igénylő törvényszéki és közéleti beszédeknek, Nikétész szónoki tehetsége viszont megítélése szerint mindkét válfajban igazi szofisztikus beszédeknek tudott létrehozni.

kifejezéseket talál ki, mint amilyen a mézzel párosított „bacchosi thyrsos”, vagy a „tejfolyam”.¹⁰⁸

46. Jóllehet Smyrnában rajongtak érte és nem is emlegették másként, mint csodálnivaló embert és szónokot, mindamellett ritkán állt a népgyűlés elé, s mikor a polgárok gyávasággal vádolták, így válaszolt: „Engem jobban megfélemlít a nép, ha magasztal, mint ha gyaláz.” Mikor pedig egy adóbeszedő, történetesen a törvényszék előtt, gorombán a fejéhez vágta, hogy „elég, ne ugass rám”, ő igen visszafogottan azt felelte: „nem fogok, Zeusra, csak előbb te se marj belém többet!”

47. Az Alpokon és Rhodanésen túl vezető utazásra császári parancs [512] kötelezte, mégpedig a következő okból. A consuli rangú férfi, név szerint Rufus,¹⁰⁹ szigorú és könyörtelen ellenőrzést gyakorolt a smyrnaiak felett; **Nikétés** összekülönbözött vele valamiért, elköszönt tőle, és többé meg sem jelent a döntésein. Mármost amíg hatásköre egyetlen városra korlátozódott, Rufus nem érezte sértőnek a dolgot, de mikor a Galliában állomásozó haderők parancsnokává nevezték ki, haraggal emlékezett vissza rá – mert a sikerek egyebek közt arra is rábírják az embert, hogy olyasmit se tűrjön el, amit korábban józan emberséggel békén elviselt volna –, levelet írt hát Nero császárnak, teli súlyos vádakkal Nikétés ellen, amire a császár így válaszolt: „Személyesen hallgathatod meg majd védekezését, ha pedig vétkesnek ítéled,

¹⁰⁸ Nikétés két kifejezése Euripidésen alapul, ld. *Bakhánsnők* 710–711, ford. Devecseri Gábor: (a szöveg bacchánsnőket mutat be, s az egyikük) *a földön ujja leghegyével rést nyitott, / s tej omlott onnan; édes méznek cseppjei / csepegtek mindjűk repkénylombos vesszein* (ἄκροισι δακτύλοισι διαμῶσαι χθόνα / γάλακτος ἔσμούς εἶχον· ἐκ δὲ κισσίνων / θύρσων γλυκεῖαι μέλιτος ἔσταζον ῥοαί). Nikétés tehát az egyik euripidési kifejezést átvette Euripidéstől, a másikban a költő „κισσίνων,” vagyis „repkénylombos” jelzőjét cserélte „bacchosi”-ra, mert a tragédiának itt ábrázolt jelenete Dionysos-ünnepen zajlik.

¹⁰⁹ Talán L. Verginius Rufus, akit Nero 60-ban Smyrnába küldött, s utóbb a Galliában állomásozó katonai kontingens parancsnoka lett.

szabj ki rá büntetést”. Ezzel korántsem **Nikétést** akarta kiszolgáltatni, hanem Rufust készítette megbocsájtásra, hiszen Rufus, ha egy **Nikétés**hez hasonló híresség a kezébe kerül, azt úgysem ölte volna meg, sőt nem büntette volna mással sem, nehogy még könnyörtelennek mutakozzék az előtt, aki őt ellenfele bírójává tette. Nos hát emiatt érkezett **Nikétés** a Rhodanéshez és a gallok közé; mikor aztán elment védőbeszédét előadni, olyannyira meghatotta vele Rufust, hogy az jobban megkönnyezte őt, mint amennyi vizet kimért neki,¹¹⁰ és nemcsak bántatlanul, hanem még smyrnai hívei szemében is nagy tisztességgel engedte haza. És ezt a nagyszerű embert évekkel később „kiigazította” **Hérakleidés**, a lykiai szofista, és *Javított Nikétés* címmel adta ki, fogalma sem lévén arról, hogy törpe léteire óriással akar felérni!¹¹¹

XX. 48. **Isaios**,¹¹² a szír szofista, fiataltsága idején az élvezeteknek hódolt, rabja volt ételnek és itálnak, elegáns ruhákat viselt, sűrűn adózott a szerelemnek és gátlástalanul dorbézolni [513] sem restelt, férfikorba jutva azonban gyökeres változás állt be nála, úgyhogy a hajdani **Isaios** helyébe, azt lehetett gondolni, egy egészen új **Isaios** lépett: eltávolította arcáról és szelleméből a rajtuk eluralkodni látszó léhaságot, lantot és fuvolát hallgatni még színházba sem ment el, finom ruháit és tarka köpenyeit levette, megzabolázta étkezését és a gyönyör hajhászását is abbahagyta, mintegy korábbi szemléletmódját sutba dobva. S mikor a szónok Ardys¹¹³ megkérdezte tőle, szépnek talál-e bizonyos nőket, Isaios nagyon visszafogottan csak annyit mondott: „Erre

¹¹⁰ A beszéd terjedelmét Rufus, mint ahogyan a bíróságokon is szokásban volt, vízórával (klepsydra) szabta meg.

¹¹¹ Hérakleidés minden valószínűség szerint Nikétés védőbeszédét „javította”. Róla egyébként Philostratos önálló portrét fest lentebb.

¹¹² Isaios (Kr. u. 1/2. század fordulója): nagyjából annyit tudni róla, amennyit Philostratos elmond, művei elvesztek.

¹¹³ Neve csak Philostratosnál fordul elő.

nincs szemem.” Másvalaki kérdésére, melyik madár és hal étkezésre a legízletesebb, **Isaios** így válaszolt: „Ilyesmivel többé nem foglalkozom, már tudom, hogy Tantalos kertjeit dézsmáltam,”¹¹⁴ amivel arra utalt a kérdezőnek, hogy árnyék és álom minden gyönyörűség.

49. Tanítványára, a milétosi **Dionysos**ra ráförmedt, mert szónoklatait éneklő hangon adta elő: „fiacskám, te ión,¹¹⁵ nem énekelni tanítottalak!” S mikor egy ión fiatalember magasztalta előtte **Nikétés** fellengzős fordulátát a Xerxésben, hogy „a király hajójához odakötjük Aiginát”,¹¹⁶ nagyot nevetve megjegyezte: „esztelen ember, hát odaúsztatni hogy fogod?”

50. Beszédgyakorlatait nem rögtönözve adta elő, [514] hanem reggeltől délig tartó felkészülés után, szónoklatainak stílusát pedig gondosan úgy formálta meg, hogy se terjengős ne legyen, se száraz, hanem egyszerű, természetes és alkalmazkodjék a tárgyhoz. Másfelől a magvas érvelés, amellet pedig egy-egy gondolatmenet tömör összegzése szintúgy **Isaios** leleménye volt, ahogyan nem is egy ízben, de legvilágosabban a következőkből világlik ki:

¹¹⁴ Philostratos Tantalos említésével a nevezetes homérosi leírásra, Tantalos alvilági büntetésére céloz, azon belül is arra, hogy nem ehetett, ld. *Odysssea* 11, 588–592: *Közbe fölötte magas fák lengették a gyümölcsük, / drágagyümölcsű gránátalmafa, körte meg alma, / édes, jó füge és viruló-koronájú olajfák; / és az öreg [ti. Tantalos] valahányszor fölnyúlt, hogy leszakítson / egyet, a szél a sötét felhők fele csapta az ágat* – ford. Devecseri Gábor (δένδρεα δ' ὑψιπέτηλα κατὰ κρήθεν χέε καρπὸν, / ὄγχυαι καὶ ῥοιαὶ καὶ μηλαὶ ἀγλαόκαρποι / συκέαι τε γλυκεραὶ καὶ ἐλαῖαι τηλεθόωσαι / τῶν ὁπότε ἰθῦσαι ὁ γέρων ἐπὶ χερσὶ μάσασθαι, / τὰς δ' ἄνεμος ῥίπτασκε ποτὶ νέφεα σκιοέντα.)

¹¹⁵ A már-már énekléshez hasonlatos előadói stílus nevét a magyarul a ma már kissé régies zamatú „kántálás”, „kántálni” szavak adhatják vissza, annál is pontosabban, mert a szó a latin „cantare” igéből (= énekelni) ered. Ez az előadói modor főként a kis-ázsiai Ióniából származó szónokokra volt jellemző, így például Smyrnára és Ephesosra is.

¹¹⁶ Aigina: sziget az athéni partvidéktől délre, közelében szenvedett katasztrofális vereséget a Hellast megtámadó Xerxés hajórajja 480-ban.

A *spártaiak falak építéséről tanácskoznak* című beszédében Homérosból vette a summázást:

„pajzs pajzsot, sisak ért sisakot, hős férfiú férfit,¹¹⁷

így álljatok fel, spártaiak, és védőfalakká válunk”. Amikor meg a byzantioni Pythónt¹¹⁸ vádolta, akit egy jóslat következtében árulás miatt letartóztattak, és árulásért el is ítélték, minekutána Philippos tábornok bontott, ezt a beszédét három tételben foglalta össze, szövegük a következő három: „vádát emelek Pythón ellen, minthogy az isten jóslata szerint árulást követett el, a nép letartóztatta, Philippos pedig tábornok bontott, az isten ugyanis nem jósolja, ha nem az, a nép nem tartóztatja le, ha nem afféle, Philippos nem bont tábornok, csak ha nem találja, aki miatt érkezett”.

¹¹⁷ Ld. *Ilias* 16, 215: ἀσπίς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυιν, ἀνέρα δ' ἀνὴρ (ford. Devcséri Gábor).

¹¹⁸ A szónok Pythón Isokratés tanítványa volt, és történeti tény, hogy II. Philippos érdekeit képviselte; Isaios szónoklata tehát fiktív vádbeszéd volt a szónok ellen, aki a fikció szerint saját szülővárosát akarta volna a makedón király kezére juttatni, s az elítéltetése mellett szóló érv részint az volt, hogy szándékát valamelyik isten jóshelye leleplezte, másrészt hogy a város népe (a jóslat vagy más bizonyíték alapján) bűnösnek nyilvánította és nyilván szabadságától is megfosztotta, végül pedig, hogy a 340-ben Byzantion falai alá érkező, a várost bevenni szándékozó Philippos – az ő áruló segítségével híján – kénytelen volt csapataival együtt elvonulni. Az Isaios szerepeltette Pythón alakja és Byzantion ostromában játszott szerepe sokban hasonlít a fentebb már említett (ld. 8. cap.) Leónhoz, akiről a *Suda*-lexikon elmondja (ld. λ 215, 12–17), hogy miután visszafordította Philipposzt Byzantion alól, Philippos a byzantioniakhoz írott levelében mintegy bevádolta őt: „ha annyit fizetek Leónnak, amennyit kért tőlem, az első rohammal bevehettem volna a várost”; a nép pedig ennek hallatára León házához tódult, aki a megköveztetéstől való félelmében felakasztotta magát (ἀποκρουόμενος τὸν Φίλιππον ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου διεβλήθη παρὰ Φιλίππου πρὸς τοὺς Βυζαντίους δι' ἐπιστολῆς, ἐχούσης οὕτως εἰ τοσαῦτα χρήματα παρεῖχον Λέοντι, ὅποσα με ἤτεῖτο, ἐκ πρώτης ἂν ἔλαβον τὸ Βυζάντιον: ταῦτα ἀκούσαντος τοῦ δήμου καὶ ἐπισυστάντος τῇ οἰκίᾳ τοῦ Λέοντος, φοβηθεὶς μή πως λιθόλευστος παρ' αὐτῶν γένηται, ἑαυτὸν ἤγγε).

XXI. 51. Most a szofista **Skopelianosra**¹¹⁹ keríték sort, s legelőszőr is azokkal szállok vitába, akik szívesen szapulják, sőt ki is reszesztik őt a szofisták közül, dagályosnak minősítik, féktelennek és közönségesnek tartják; [515] persze csak a finomkodó, lomhabszédű, rögtönzés iránt érzéketlen bírálói beszélnek róla így, lévén az ember természettől irigy lény, lám, jól megtermettet leszólja az alacsony, jó alakút a torztestű, könnyedet és gyorsat a tohonya és a sánta, hősiest a gyáva, amiképpen botfűlű a zenekedvelőt, tornacsarnokba járót a testedzésre lusta, úgyhogy korántsem lehet csodálni, ha valaki, noha gúzsban a nyelve, és a "szótlanság ökre"¹²⁰ nehezedik rá, nagy gondolatai sincsenek, de még mások gondolatait sem képes befogadni, mégis azt köpködi és ócsárolja, aki a kortárs görögök közül a legtehetségesebben, legbátrabban és legremekebbül forgatta a szót. Félreértették **Skopelianost**, be fogom mutatni, s azt is, milyen a családfája.

52. Asia főpapja volt ő maga és ősei is valahányan, mert az apát mindig a fia követte, ez pedig óriási megtiszteltetés, busás vagyonnál becsesebb. Ikertestvérrel együtt született, s öt naposan éppen pólyában voltak, amikor testvérét villám sújtotta, az ő érzékszervei azonban nem sérültek, bár együtt feküdt a halálra sújtottal, s jóllehet a villám olyan erővel és olyan kénes szagot árasztva csap le, hogy a rémületes csapás a közelben tartózkodók halálát idézheti elő, másoknak a látását vagy a hallását károsíthatja, illetve a tudatát zavarhatja meg. De **Skopelianos** ezek közül egyiket sem szenvedte el, ő élete végéig teljesen ép és egészséges maradt – és most hadd mondok el, miért csodálom a dolgot. Nyolc arató ebédelt Lémnoson, hatalmas tölgy alatt, a sziget Szarv nevű pontján, egy enyhén szarvformába hajló kikötőnél, mikor [516] a tölgy fölött beborult az ég, a fába belecsapott a villám és

¹¹⁹ Skopelianos (kb. 80–115): szónokláson kívül a költészetet is művelte, művei azonban, korában élvezett nagy tekintélye ellenére mind elvesztek.

¹²⁰ Α βοῦς ἀφωνίας, „csend”-et, illetve „hallgatás”-t jelentő kifejezést, már Theognis használja, ld. 815.

meg is sérült, a rémületes csapástól ért aratók pedig, ki-ki amit éppen csinált, úgy haltak meg mind, egyik poharat emelt, a másik ivás közben, ez gyúrt, amaz evett, vagy mással volt elfoglalva, kiadták tehát a lelküket, a villámcsapástól úgy megfeketülve, akár a kovácsműhelyben álló, füst-érte bronzszobrok. **Skopelianos** azonban olyannyira nem isteni segedelem nélkül serdült fel, hogy megmenekült a villámcsapás okozta haláltól, melytől az edzett földművesek nem menekülhettek meg, sértetlenek maradtak az érzékszervei, tudata világos, aluszékonyság nem gyötörte, és még életereje sem csökkent.

53. Szónoki tanulmányait a smyrnai **Nikétés**nél folytatta, aki a beszédgyakorlatokban is kitűnő volt, bár igazi hangját a törvényszékeken találta meg. Mikor Klazomenai¹²¹ polgárai arra kérték **Skopelianost**, tartsa náluk a gyakorlatait, úgy gondolják, igen nagy hasznára lesz Klazomenainak, ha hozzá fogható tekintély tanít náluk, ezt igen szellemesen azzal hárította el, hogy a fülemile ketrechen nem énekel, számára Smyrna az a liget, ahol hangját hallatja, és az ott fülebe jutó visszhangot tartja legtöbbre; mert ámbár mondhatni egész Iónia a Múzsák lakóhelye, a legfontosabb szerep, akárcsak hangszernél a híd, Smyrnának jutott.

54. Hogy milyen okok folytán lett korábban gyengéd és jólelkű apja olyan hajthatatlan iránta, arról sokfélét beszélnek, hol ez az ok, hol az, hol akár több is: én most elmondom a való igazat. Miután **Skopelianos** anyja elhunyt, apja esküvő mellőzésével ágyast vett volna maga mellé; ennek láttán ő kifogást emelt és igyekezett róla lebeszélni, [517] bár az időseket sérti az ilyesmi. A nő ekkor azt a mesét koholta ellene, hogy **Skopelianos** szerelmes belé, csak felsülését nem tudja elviselni. Csatlakozott hazugságaihoz az apa egyik szolgálója, a Kythéros nevű szakács, aki mint valami komédiában, urához törleszkedve így beszélt: „Ó uram, fiad már most meg akar ölni, még a soká nem késő természetes halált sem engedélyezi idős korodnak, maga is ezt tervezi, de az én kezemet is bérbe ven-

¹²¹ Skopelianos Klazomenaiban született.

né. Emberölő szereket tartogat ellened, s azt parancsolja, vessem a leginkább hathatósat valamelyik főztőmbé, akkor felszabadít, az-
zal kecsegtet, kapok földet, házat, pénzt, s amit csak házadból meg-
kívánok, node csak ha engedelmes leszek, mert ha nem, korbács és
kínzás vár rám, súlyos bilincs és otromba kaloda.” Ilyen behízélgő
hangon sündörögte körül az urát, aki aztán kis idő múlva, halála
közeledtén úgy végrendelkezett, hogy őt nevezte meg örököséül,
fiának, szeme fényének, jó szellemének titulálva. Ezen azonban
nincs mit csodálkozni, hiszen nőbolond vénembert szédített meg,
akinek ítélőképességét alighanem hajlott kora és a szerelem is
megzavarta – elvégre a fiatal szerelmesek közül sem marad egyi-
kük sem józan – inkább az a csoda, hogy a nagyhírű és a törvény-
széken verhetetlen **Skopelianos** ellenében is esélyesnek tartotta
magát a végrendelet tárgyában pereskedni, de hát ő **Skopelianos**
képességeivel a **Skopelianost** megillető gazdagságot vetette szem-
be, bőven merített a vagyomból, óriási pénzüsszegekkel mind az
összes tanút megvesztegette, a bíráktól mindenütt a neki kedvező
szavazatot szerezte meg, mondta is **Skopelianos**, hogy Anaxago-
rasnak juhlegelő, neki szolgalegelő maradt.¹²²

¹²² A Klazomenaiból származó, de már körülbelül húsz éves kora óta Athénben
működő filozófus Anaxagorast (a ma leginkább elfogadott álláspont szerint
kb. Kr. e. 500–428) az athéniai felforgatónak ítélt nézeteiért valószínűleg
433-ban perbe fogták, melynek indokairól és kimeneteléről már az antik
szerzők is nagyon eltérően nyilatkoznak. Egyesek szentségtörés vádját hoz-
ták fel ellene, merthogy például a Napot izzó anyagnak tekintette, és a ki-
szabott büntetés halálbüntetést volt, ezt pedig csak a tanítványának is te-
kinthető Periklés személyes közbenjárására (Periklés ugyanis védőbeszédet
tartott mellette) változtatták át száműzetésre, megtoldva öt talentumnyi
pénzbüntetéssel, hátralévő éveit tehát Anaxagorasnak egy görögök lakta, de
akkor perzsa fennhatóság alatt álló városban, Lampsakosban töltötte; más-
sok viszont úgy vélik, hogy a büntetése csupán száműzetésre korlátozódott.
A filozófus Athénben szerzett birtokait azonban távozását követően meg-
bélyegzésül parlagon hagyták, következésképpen idővel juhlegelővé silá-
nyultak. Az eredetiben Skopelianos szójátéka (μηλόβοτα – δουλόβοτα) frap-
pánsabb.

Kythéros egyébként szerephez jutott a közéletben is, de mikor már öregen úgy látta, hogy vagyona megcsappant, őt magát pedig meglehetősen lenézik, ráadásul megütölte egy férfi, akitől történetesen pénzt hajtott be, **Skopelianos**hoz fordult a kéréssel, felejtse el sérelmeit és iránta érzett haragját, [518] apja házát pedig vegye vissza, csupán a terjedelmes épület egyik részét engedje számára át, hogy ne kelljen rabszolga módra élnie, amellet juttasson neki két földdarabot a tengerparton. És a háznak az a része, melyben haláláig élt, mind a mai napig a „Kythéros lakása” nevet viseli... Mégpedig azért, hogy ne merüljön feledésbe, hanem éppen ez értesse meg: az emberek nemcsak az istennek, de egymásnak is játékszerei.

55. Amikor **Skopelianos** Smyrnában tanított, tódultak a városba az iónok és a lydek, a karok, a maionok meg az aiolok, hozzá a mysiai és phrygiai görögök, ami nem is meglepő, az itt lakókhoz közel esik Smyrna, és kapuin kényelmesen bejutni, a szárazföldön éppúgy, mint a tenger felől, de vonzotta **Skopelianos** az érdeklődőket Kappadokiából és Szíriából, vonzotta Egyiptomból és Phoinikiából is, a görögök közül a legjelesebbeket, Athénnek pedig egész fiatalságát. Mármost **Skopelianost** legtöbbször nem törődömnek és felelőtlennek tartották, mert szónoklatának kezdete előtt hosszasan együtt tanácskozott Smyrna vezető tisztviselőivel a város dolgairól, s ilyenkor természet adta kiválóságát és nemességét is kamatoztathatta. A délután óráiban mindenesetre kevésbé törte magát, de mert annyira nem igényelte az alvást, mint senki emberfia, ezt mondogatta: „ó éjszaka, kivált te osztályrészed a bölcsesség az istenek közül,”¹²³ és az éjszakát avatta munkatársává. Napszálltától állítólag egészen hajnalig dolgozott.

¹²³ Skopelianos itt egy Menandros-sort idéz (ld. Μισούμενος frg. 1-2 Sandbach), de szellemes változtatással, mert a menandrosi ὦ Νύξ, σὺ γὰρ δὲ πλεῖστον Ἀφροδίτης μέρος / μετέχεις θεῶν (ó éj, s legfőbb vendéged az égilkók közül / te, Aphrodité) szövege nála, csupán egyetlen szóval ugyan, mégis ellenétére módosul, az Ἀφροδίτη név helyébe ugyanis a Σοφία név lép, más

A költészetnek minden válfaját művelte, odáig volt viszont a tragédiáért, lévén hogy mestere, **Nikétés** fennköltségével versengett – ebben **Nikétést** egészen bámulatosnak tartották –, ő azonban odáig fokozta a fennköltséget, hogy szerzett egy *Gigászok* című eposzt és költői témákat osztogatott a Homéros-sarjaknak.¹²⁴

A szofisták közül kivált a leontinoibeli **Gorgiaszt** tanulmányozta, szónokok közül a csillogó nyelvezetűeket. Stílusának közvetlen hangja nem betanult modor volt, hanem a [519] természetéből fakadt, hiszen az iónoknak vérükben van a kedélyesség, az ő beszédei pedig ráadásul még a humornak is tág teret engedtek, mert a megrázó témákat ridegnek és kellemetlennek érezte. A nép elé is kisimult és nyugodt arccal lépett, kivált ha feszült hangulatú népgyűlésen volt tiszte beszélni: olyankor éppen kiegyensúlyozott magatartásával igyekezett hallgatóságát megnyugtatni és lecsendesíteni. A törvényszékeken nem volt szokása sem a pénzhajhászás, sem a becsmérlés, ingyen ajánlkozott az életveszélybe kerültek védelmére, azt pedig, aki beszédében becsmérő szavakat használt, vagy hajlamos volt amolyan tettetett felháborodást mutatni, részeg és eszeveszett vénasszonynak nevezte. Beszédgyakorlatait tandíjért végezte ugyan, csak hogy kitől nagyobb, kitől kisebb fizetséget kért, a szerint, mekkora vagyonnal rendelkezett a család; ezekre a gyakorlatokra aztán nem öntelten és dölyfösen érkezett meg, de nem is lámpalázzal, hanem ahogyan a hírnevét szíven viselő embertől várható, vagyis bízva abban, hogy nem fog csalódást okozni. A tanári székben ülve visszafogottan kezdte, amikor viszont már szónoklatához állt fel, határozottabban és

szóval hogy az ő éjszakáit korántsem a szerelem, hanem a szűzies Bölcsesség tölti be.

¹²⁴ A görög eredetiben Ὀμηρίδαις, vagyis magyarul „Homéros-leszármazottak” vagy „Homéros-sarjak”: így nevezték – kétségtelenül ironikusan – a korszak Skopelianos stílusát utánzó, és alighanem csak efemer jelentőségű epikus költőit, akiket Philostratos arra sem méltat, hogy nevüket megismertesse olvasóival.

több nyomatékkal ejtette a szót. És a témát nem magában, nem is közönsége előtt gondolta végig, csak egy kissé háttérbe húzódott, úgy tekintette át nagy hirtelen az egészet. Igen szép hangja, kellemes kiejtése volt, a combját gyakran csapkodta, hogy magamagát és közönségét felpezsdítse. Nagyszerűen értett a rejtett célzáshoz és a kétértelmű beszédhez, még csodálatosabb volt a létfontosságú események, legfőképpen a perzsa témák terén, a dareiosok és xerxések között, mert [520] szerintem a szofisták közül ezen a téren ő volt a legjobb, azért is, ahogyan mindezeket ő maga előadta, azért is, ahogyan majd az ő hagyatékaként az utódok tudják majd előadni. Ezekben a művekben párbeszédes formát alkalmazva mutatta be a barbár erkölcsökre jellemző pöffeszkedést és hiúságot, s ilyenkor állítólag a szokásosnál hevesebb mozdulatokat tett, akár egy baccháns, mire környezetéből valaki kijelentette, hogy **Skopelianos** „dobol”, ő, azonban a gúnyolódáshoz kapcsolódva vágott vissza: „igen, dobolok, de Aias pajzsán!”

56. A császároknál sokszor járt követségben, és követi ténykedését mindig jószerencse kísérte, legkivált a szőlőültetvények ügyében, mikor is egész Asia érdekeit szolgálta az útja, nemcsak Smyrnáét, mint a többi. Hadd vázoljam a követség célját. A császár úgy döntött, ne legyenek Asiában szőlőültetvények, mert ott a bor hatására lázadás törhet ki, ezért a már meglévő ültetvényeket ki kell vágni, másokat ültetni pedig tilos. Követségre volt tehát szükség az egész asiai közösség védelmében, és olyasvalakire, aki mint valami Orpheus vagy Thamyris, a bűvölet erejével küzd majd értük. Egyhangúlag **Skopelianost** választották tehát meg, s ő nem is álmodott sikert ért el követjárásával, mert hazatértekor a szőlőművelést engedélyező, sőt a szőlőt nem művelőket büntető határozatot is magával vihetett. S hogy milyen elismertséget szerzett a szőlő érdekében kifejtett erőfeszítéseinek, azt leírt szövege tanúsítja, ez a beszéde ugyanis a legcsodálatosabbak közé tartozik, amellet tanúsítja az is, ami a beszéd után történt:

jutott neki olyan ajándék, amilyen császári környezetben szokásos, számtalan dicséret és jókívánság, és a képességeibe belehabarodott fiatalok fényes csapata kísérte Ióniába.

57. Mikor Athénben időzött, a szofista **Héródész** apja, Attikos látta vendégül, főként szónoki művészete okán, mint hajdan **Gorgiaszt** a thessalok. [521] Mármost Attikos megparancsolta, zúzzák szét kövekkel háza sétányain az összes régi szónok képmását, merthogy a fiát azok rontották meg. Az akkor még kamaszkorú, apja fennhatósága alatt élő **Héródész** egyedül a rögtönzés vonzotta, de bátorsága nem volt hozzá, mert idáig még nem került kapcsolatba **Skopelianossal**, és azt sem tudta, milyen indíttatás szükséges a rögtönzéshez. **Skopelianos** jelenléte tehát kapóra jött neki, s minekutána hallotta őt szónokolni és rögtönzést bemutatni, tőle fölleskítve és kiképezve azzal szerette volna megörvendeztetni az apját, hogy meghívta őt egy – vendégük modorát követő – beszédére. Apjának tetszett az utánzás, adott érte fiának ötven talentumot, magának **Skopelianos**nak is tizenötöt, amit azonban **Héródész** megtoldott neki a maga ajándékából ugyanannyival, s hozzá még mesterének nevezte. Ezt hallania Héródéstől **Skopelianos** szemében a Paktólos forrásainál¹²⁵ is többet ért.

58. Hogy milyen szerencséje volt követjárásain, azt a következő esetből is megtudhatjuk. A smyrnaiaknak kellett volna valaki, hogy érdekeiket képviselje, mégpedig létfontosságú ügyben. **Skopelianos** azonban akkor már megöregedett, semhogy utazhatott volna, így hát a követségben még nem járt **Polemónt** szavazták meg. **Polemón** jó szerencséért imádkozott, s hogy **Skopelianos** meggyőző ereje költözzék belé, aztán ott a népgyűlésen megölelte őt és rendkívül udvariasan Patroklost idézte neki:

¹²⁵ Paktólos: medrében arany szemeket görgető folyó, mely a kis-ázsiai Mólos (a mai török Boz Dağı) hegységből ered; partján épült az antik Lydia fővárosa, Sardeis (a mai török Sart Çajı).

add ide fegyvereid, hagyd, hogy vállamra vehessem,
hátha neked néznek.¹²⁶

Az emberi mértéket meghaladó értelmű tyanaí Apollónios szintén a csodálnivaló emberek közé sorolta **Skopelianost**.

XXII. 59. Hogy a milétosi **Dionysios**¹²⁷ igen előkelő ősoktól származott-e, ahogyan egyesek, vagy éppen csak szabadoktól, ahogy mások mondják, [522] azt ezúttal ne bolygassuk, mert ő saját érdemeivel vívta ki hírnevét, a fölmenőikhez pedig éppen azok menekülnek, akik eljátszották a lehetőséget, hogy önmaguknak szerezzenek elismerést. **Isaiost** hallgatta, akiről elmondta, hogy természetes stílussal élt, ezt jószerével át is vette tőle, amellet a szabatos szerkezetű gondolatmeneteket is, mert azok is **Isaiosra** jellemzők. Véleményének előadásában mézédessé tudott lenni, de nem részegült bele a gyönyörködtetésbe, ahogyan egyes szofisták, hanem takarékosan bánt vele, és mindig azt mondogatta ismerőseinek, hogy a mézet ujjheggyel kell ízlelni, nem pedig teli marokkal. Bizonyossága ennek **Dionysios** valamennyi beszéde, állt légyen a középpontjában a stílus, a jog, vagy a jellemzés, de főképpen az, amelyik a chairóneiái vereséget siratja el.¹²⁸

¹²⁶ Ld. *Ilias* 16, 40–41, ford. Devecseri Gábor (δὸς δέ μοι ὦμοιν τὰ σὰ τεύχεα θωρηχθῆναι, / αἶ κ' ἐμὲ σοὶ ἴσκοντες ...) Polemón szájában az idézet valóban „rendkívül udvariasan” hangzott, ráadásul kétszeresen: egyfelől saját fegyvereit, azaz szónoki-érvelni tudását kéri kölcsön Scopelianostól, másfelől az idézett két, Patroklos szájára adott homérosi verssorban Patroklos nem akárkihez, hanem Achilleushoz, vagyis az *Ilias* világában legnagyobbhoz intézi szavait; ez tehát a Philostratos szerint is öntelt Polemón részéről nagyon finom és mélyen tisztelttudó megnyilvánulás volt Skopelianos iránt, vagyis az általa nagyra becsültekkel szemben szerénynek is tudott mutatkozni.

¹²⁷ A milétosi Dionysios (1/2. század fordulója): életéről Philostratos a legbővebb forrás, írásai nem maradtak fenn.

¹²⁸ Chairóneiáról ld. 87. jegyz.

A *Démostenés a chairóneiai csata után megjelenik a tanács előtt* című beszéde azzal a sirámmal ér véget, hogy „ó Chairóneia, szörnyű táj”. Aztán meg: „ó jaj, a barbárokhoz szöktél át,¹²⁹ Boiótia, ti hősök, lent a földben, háborogjatok, közel Plataiai,¹³⁰ s másoké a győzelem”. Aztán meg, amikor arról beszél, hogyan ítélték Arkadia zsoldos-szerepet vállalt polgárai felett: „piaca van a háborúnak, görögök kínkeservén él Arkadia”, és „okát nem adtuk, s lám, rajtunk a háború”.

60. Ilyen volt általánosságban **Dionysios** stílusa, ennek megfelelően építette fel beszédeit, s a téma kifejtésére annyi időt szánt, amennyit **Isaios**. Arról a szóbeszédről pedig, ami **Dionysios**ról járja, vagyis hogy tanítványait chaldeus¹³¹ módszerrel oktatta [523] az emlékezésre, elmondom, honnan eredt. Az emlékezésnek nincsenek és nem is lehetnek módszerei, a módszereket éppenséggel az emlékezés teremti, maga az emlékezés pedig nem tanult dolog, és nem is tanulható semmiféle módszerrel, hanem teljes egészében a természet műve, illetve a halhatatlan lélek tartozéka. Sosem nyilváníthatnánk halandónak, ami emberi, de tanulnak sem, amit megtanultunk, ha az emlékezet emberi képességek polgártársaként működnek,¹³² azon

¹²⁹ A görög-perzsa háborúk folyamán Boiótia (az egy Plataiai városa kivételével) nem állt ellen, meghódolt a perzsáknak.

¹³⁰ A boiótiai Plataiai mellett zajlott le 479-ben az az ütközet, melyben a görögök megsemmisítő csapást mértek Xerxés szárazföldi seregére; az akkor ott elesett görögök sírja a csatatér közelében volt.

¹³¹ Chaldeusok: eredetileg egy közel-keleti nép neve, a római császárkorban azonban a keletről érkezett mágusokat, varázslókat, asztrológusokat nevezték így.

¹³² Philostratos itt a platóni ismeretelméletnek arra a nevezetes tételére hivatkozik, mely szerint a tanulás voltaképpen az ideák világából az anyagi világba leszállt lelkek visszaemlékezése, ld. *Menón* 15. cap., 81cd. A Philostratos-szöveg azonban ehelyt kétségtelenül romlott, tanácsosnak látszik tehát az idevágó Platón-szöveget idézni: *Ha tehát a lélek halhatatlan és többször született, és minden dolgot látott, ami itt és Hadésben van, semmi nincs, amit meg ne tanult volna, így hát nem csoda, hogy az erényre és más dolgokra is vissza*

pedig ne vitázzunk a költőkkel, hogy az idő anyja vagy leánya néven nevezik-e, legyen úgy, ahogy akarják. Másfelől viszont: melyik közismert nagyság venné annyira félvállról saját jó hírét, hogy fiatalok körében a helyes tanítást fitymálva mágiát űz? Mitől élesednék úgy a fiatalok emlékezete...? Nos, **Dionysios** gyönyörű beszédeivel nem lehetett betelni, sűrűn kényszerült a megismétlésükre is, mikor észrevette, milyen örömet hallgatják, ezeket aztán a jobb tanulók igyekeztek eszükbe vésni, s miután inkább gyakorlás, mint emlékezés útján az egész már kívülről tudták, előadták másoknak is – ennek folytán tapadt hozzájuk az „emlékezésművész” név, s hogy „az emlékezést módszerre fejlesztik”. [524] Innen kiindulva mondják egyesek, hogy **Dionysios** munkái afféle morzsagyűjtemény, mert a rövidre fogott részeket hol ez, hol az adta hozzá.

61. Nagy kitüntetésekkel kapott azoktól a városoktól, melyek bámulattal adóztak szellemi képességeinek, azonban a legnagyobbakat a császártól kapta: Hadrianus nem jelentéktelen népek kormányzójának nevezte ki, azon kívül besorolta őt a lovagrend tagjai és a Museion térítésmentes vendégei közé („Museion” itt az „Egyiptomi asztal”-t jelenti, mely a világ minden tájáról várta a legjelesebbeket).¹³³ Számos városba jutott el, számos néppel ke-

tud emlékezni, melyekről azelőtt tudomása volt. Minthogy pedig az egész természet rokon vele és a lélek eleve megtanult mindent, semmi akadálya annak, hogy aki egyvalamire visszaemlékezik, az rátaláljon a többire is, ha ... nem fárad bele a kutatásba. Mert a kutatás és a tanulás ... nem más, mint visszaemlékezés, ford. Kerényi Grácia (Ἄτε οὖν ἡ ψυχὴ ἀθανάτος τε οὖσα καὶ πολλὰκις γεγυνοῖα, καὶ ἑωρακυῖα καὶ τὰ ἐνθάδε καὶ τὰ ἐν Αἰδοῦ καὶ πάντα χρήματα, οὐκ ἔστιν ὅτι οὐ μεμάθηκεν· ὥστε οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ ἄλλων οἷόν τ' εἶναι αὐτὴν ἀναμνησθῆναι, ἃ γε καὶ πρότερον ἠπίστατο. ἄτε γὰρ τῆς φύσεως ἀπάσης συγγενοῦς οὐσης, καὶ μεμαθηκυίας τῆς ψυχῆς ἅπαντα, οὐδὲν κωλύει ἐν μόνον ἀναμνησθέντα ... τᾶλλα πάντα αὐτὸν ἀνευρεῖν, ἐάν τις ... μὴ ἀποκάμνη ζητῶν· τὸ γὰρ ζητεῖν ἄρα καὶ τὸ μανθάνειν ἀνάμνησις ὅλον ἔστιν.

¹³³ Philostratos az alexandreiai könyvtárra utal, illetve egy onnan szerezhető ösztöndíjra, mely elvileg a birodalom legjelesebb tudósainak anyagi támo-

rült érintkezésbe, de sem bujaság, sem hetvenkedés vádjával nem illették, olyannyira megfontolt és mértéktartó volt a magatartása. Így hát, akik az *Araspés és Pantheia szerelmét*¹³⁴ **Dionysios** művének tekintik, mit sem tudnak **Dionysios** ritmikájáról, mit sem tudnak egész kifejezőmódjáról, fogalmuk sincs, milyen a gondolatszövése; ez az elmeszülemény nem **Dionysiosé**, hanem a retorikáról értekező Celeré, Celer pedig jól megfelelt ugyan a császári titkárság vezetőjének, de a szónoklásban nem volt gyakorlata, Dionysossal viszont gyerekkorától fogva ellenséges viszonyban állt.

62. Nem hagyhatom említetlenül azt sem, amit egyenest Aristaiontól¹³⁵ hallottam, aki az én időmben a legidősebb görög volt és legtöbbet tudta a szofistákról. **Dionysios** akkorra már – nem homályosuló hírnévvel – megérte az öregkort, az általa nem ismert **Polemón** pedig eljutott pályája csúcsára, s éppen Sardeisben időzött, hogy védőbeszédet tartson a Lydiában ítélkező [525] százak testülete előtt. **Dionysios** este érkezett Sardeisbe, s megkérdezte házigazdáját, az irodalmár Dóriót: „Mondd meg nekem, Dórión: mi dolga itt **Polemón**nak?” „Egy dúsgazdag lydiai férfi – válaszolta Dórión – mivelhogy egész vagyona forog kockán, idehozta Smyrnából **Polemón**at: kéttalentumnyi honoráriumot ígérve őt vette rá, legyen az ügyvédje, s a tárgyalásra holnap kerül sor.” Mire **Dionysios**: „Nem remélt szerencse, amiről beszélsz, akkor módomban áll majd meghallgatnom **Polemón**at, hiszen az ő esetében ez idáig a futólagos

gatással ingyenes lakást és ellátást biztosított a Museionban tartózkodásuk idejére; valószínű azonban, hogy sokan megelégedtek az ösztöndíj és a vele járó pénzösszeg elnyerésével.

¹³⁴ Az idézett mű nem maradt ránk, mindenesetre alighanem regény lehetett, a históriát azonban már Xenophón *Kyropaideiája* tartalmazza, mégpedig a mű 5-től 7-ig terjedő könyvei, természetesen epizódokra szabdaltan, beleillesztve a Kyros-történet eseménysorába. S ha Celert csakugyan a *Kyropaideia* ihlette, tragikus végű regény lehetett, mert ott Araspést a csatatéren éri a halál, Pantheia pedig az ő holtteste mellett lesz öngyilkos.

¹³⁵ Csak Philostratos említi, ahogyan néhány sorral lentebb Dóriót is.

benyomáshoz sem jutottam még el.” „Lehetséges – jegyezte meg Dórión –, hogy bosszant téged ez a máris nagynevűvé cseperedett ifjonc.” „Az ám, Athénára mondom, aludni sem enged – mondta **Dionysios** –, és a szívemet, de a tudatomat is piszkálja, ha belegondolok, mennyi rajongója van, egyesek szemében tizenkét forrást áraszt az ajka, mások meg a nyelvét mérik mércével, ahogyan a Nílus áradásait szokás... Te kigyógyíthatnál a bosszankodásból, ha elmondanád, mit láttál jónak, mit helytelennek nálam és őnála.” Dórión igen megfontoltan így válaszolt: „Te magad, **Dionysios**, jobban megítélheted magadat is, őt is, bölcsességed folytán a magad megismerésére és mások kiismerésére is képes vagy.” **Dionysios** tehát végighallgatta **Polemón** védőbeszédét, és a törvényszékről elmenet megjegyezte: „Van ereje a fickónak, de nem a tornacsarnokban szerezte.” Mikor ez **Polemón** fülébe jutott, odament **Dionysios** ajtajához és bejelentette, hogy előtte is hajlandó beszélni. **Dionysios** fel is kereste, ő pedig ragyogó szónoklata után odalépett hozzá, mint aki birkózóversenybe kezd, [526] nekivetette a vállát, és szelleme sen élcelődve idézte: „rég volt Milétos bátor, rég volt, úgy bizony”.¹³⁶

63. „Kiváló emberek sírja az egész föld”,¹³⁷ **Dionysios** nyughelye a hírneves Ephesosban van, Ephesos legfontosabb pontján, a piactérten temették el, ahol élete végéig élt, (mert csak eleinte oktatott Lesboson).

64. XXIII. Az ephesosi **Lollianós**¹³⁸ elsőnek került Athénban a városi szónokiskola¹³⁹ élére, de mint hadügyi stratégos, élen-

¹³⁶ Ld. Aristophanés, *Plutos* 1003.

¹³⁷ Ld. Thukydides 2, 43 (ford. Muraközy Gyula).

¹³⁸ Lollianós (1/2. század fordulója): nem csupán szónokként, hanem elméleti szakíróként is tevékenykedett, és ebbeli munkásságából maradtak is töredékek, mert rétorutódai sűrűn idézték. Amellett alighanem ő volt szerzője egy *Phoinikiai történet* című regénynek is, melynek terjedelmes töredékeit alig fél évszázada papiruszon fedezték fel.

¹³⁹ Az athéni városi szónokiskolán kívül Marcus Aurelius újat alapított (vagy mindössze a meglévő státusán módosított?).

járó tisztviselője lett az athéni népnek is; hajdan a tisztség viselője sorozta és vezette harcba a katonákat, manapság viszont az élelmiszer-ellátás és a gabonapiac ellenőrzése a feladata.¹⁴⁰ Egy ízben, mikor zavargás támadt a gabonaárusító üzleteknél, az athéniak elindultak megkövezni **Lollianost**, a kynikus Pankratés¹⁴¹ azonban, aki később az Isthmoson tanított filozófiát, elébe ment az athéniaknak, és rájuk szólt: „**Lollianos** nem gabonát árul, hanem a szavakat!” Ami az athénieket olyannyira meghökkentette, hogy elejtették a markukba szorított köveket. Mikor pedig befutott Thessaliából a gabonával megrakott hajó, de a városnak nem volt rá pénze, **Lollianos** a tanítványaira szabott ki hozzájárulást, azokból aztán jókora summa gyűlt össze. Ezen intézkedése alapján úgy fogják számon tartani, mint ötletes és a közösségi feladatokhoz is jól [527] értő embert, aki másfelől igazságos és nemes lelkű is, mert a kapott pénzt tandíjaik csökkentésével visszafizette az adakozóknak.

65. Ő az szofista, aki a legteljesebb képzettség birtokában és a legnagyobb gonddal tudja megvalósítani a retorikai elméletbe foglalt útmutatást, előadásmódja visszafogott, a feltalálásban és a feltalált elrendezésében sallangmentes.¹⁴² Mondanivalójában lépten-nyomon feltűnnek ragyogó részletek, rövidre szabva, mint a villám fénye. Ez valamennyi beszédét jellemzi, kitűnő példa rá a következő. Leptinést vádolta törvénye miatt, mert

¹⁴⁰ Athénban, amíg független városállam volt, évente tíz stratégost (szó szerint hadvezért) választottak, akik eredetileg valóban a város fegyveres erőivel kapcsolatos feladatokat látták el, de a római korban, bár nevük változatlanul stratégos maradt, minthogy katonasággal csak a hódító Róma rendelkezhetett, szükségképpen a feladataik is megváltoztak.

¹⁴¹ Közelebbről nem ismert.

¹⁴² Itt Philostratos az antik retorika három kulcsfontosságú fogalmát sorolja fel: ezek a ἐμπνεῖσαι (= elocutio, a fordításban *előadásmód*), a νοῆσαι – másutt συνιέναι, illetve γνῶναι – (inventio, a fordításban *feltalálás*) és a τᾶξαι (dispositio, a fordításban *elrendezés*).

a Fekete-tenger felől nem érkezett gabona az athéniaknak,¹⁴³ ami ebben tetőzött: „a tenger torkolatát egy törvény zárta le, Athént élelmezésétől néhány szótag fosztja meg – hajórajával ért Lysandros annyit el, amennyit törvényével Leptinés.”¹⁴⁴ Mikor pedig szembeszállt az athéniakkal, mert pénz híján a szigeteket akarták eladni, a következő szavakban tört ki: „Ajándékok, mit adtál volt Délosnak, ó Poseidón, vonjad vissza most: eladni tervezik, engedd hát szökni őt!”¹⁴⁵ Rögtönzött beszédei **Isaios** hatását mutatják, hiszen nála tanult, a tandíjat jócskán megkérte, de óráin nem csupán szónokolt, hanem magyarázott is. Szobrai közül az egyik az athéni agorán áll, a másik egy kis ligetben, melyet állítólag maga telepített.

66. XXIV. Nem hagyhatom ki **Marcust**,¹⁴⁶ a bizánci szofistát sem, s védelmében akár meg is róhatnám a görögöket, [528] mert

¹⁴³ Gabonaszükségletét Athén régtől fogva nagyrészt a Fekete-tenger északi-északnyugati partvidékéről fedezte.

¹⁴⁴ A „tetőzés” befejezése görögül frappánsabb, de magyarul visszaadhatatlan: ταῦτόν δύναιτο Λύσανδρος ναυμαχῶν (hajórajával) καὶ Λεπτίνης νομομαχῶν (törvényével). Lysandros volt az a spártai hadvezér, aki a peloponnésosi háború (431–404) vége felé Athént az Aigospotamoinál vívott tengeri ütközetben (Kr. e. 405) legyőzte és véglegesen térdre kényszerítette: Leptinés törvényét tehát Lollianos – a retorikában szokásos nagyítást alkalmazva – ezzel a katasztrofális vereséggel igyekszik egyenrangúnak láttatni. A fiktív vádbeszéd a Kr. e. 4. századba vezet, hiszen Leptinés Démosthenésnek volt kortársa (Lollianos tehát az ő nevében beszélt); az viszont történeti tény, hogy Leptinés – az államkincstár bevételeit növelendő – gyakorlatilag mindenfajta adó alól adott mentesség eltörlésére tett javaslatot, az adónemek közé a hajókra kiszabható vámokat is beleértve.

¹⁴⁵ A görög mitológia szerint Délos szigete eredetileg úszott az Ión-tenger vizén, Poseidón (egy másik mítoszvariáns szerint Apollón) kötötte helyhez. (A szigetek tervbe vett eladásának azonban alighanem nincs történelmi előzménye.)

¹⁴⁶ Marcus (Μάρκος, kb. 80–?) Isaios tanítvány. Noha Byzantionban tanított, számos helyen fordult meg; írásai mind elvesztek.

ha olyan volt, amilyennek mindjárt bemutatam, korántsem részesült a neki járó elismerésben. Nos, Markos családfája az ősi Byzasra¹⁴⁷ nyúlik vissza, azonos nevű apjának halász-rabszolgái voltak Hierónban (ez a Hierón a Fekete-tengerbe torkoló szoros-sal szomszédos). Tanára **Isaios** volt, tőle tanulta a természetes stílust, melyet ő csiszolt közvetlenséggel díszített. Kézenfekvő példa **Marcus** stílusára *A spártai, aki azt javasolja honfitársainak, ne fogadják vissza a Sphaktériából fegyverük nélkül hazatérőket*. A beszéd ugyanis így kezdődik: „Mint spártai polgár, aki vénségéig megőrizte a pajzsát, szívesen végeznék ezekkel a fegyverüket-oda-hagyókkal.”¹⁴⁸ S hogy előadásaiban milyen volt **Marcus**, megismerszik a következő példából. Azt magyarázta, milyen gazdag és sokoldalú a szofista művészet, s a szivárványt avatva a szónoki beszéd mintaképévé, így kezdte fejtegetését: „Ha valaki szemének egyszínű a szivárvány, csodát sem láthat benne, de hogyha színpompa, akkor ugyancsak csodálhatja.” Ezt az előadást egyesek a sztoikus Alkinoosnak¹⁴⁹ tudják be, mert rosszul ítélik meg a beszéd stílusát, rosszul az igazságot, elsősorban és leginkább pedig abban vétkesek, hogy még saját tudományától is megfosztják a szofistát.

67. A szokása szerint összevont szemöldök és a töprengő arcki-fejezés szofistának mutatja **Marcust**, de különben is, gondolatban mindig rágódott valamin, és edzette magát a rögtönző fellépések-

¹⁴⁷ Byzas volt Byzantion (Bizánc) mondai alapítója.

¹⁴⁸ Marcus a régi görög történelemből veszi a témát: 425-ben, a peloponnésosi háború elején az athéni csapatok elfoglalták a Peloponnésos délnyugati csücskében lévő kis Sphaktéria-szigetet, és végül fegyvereik átadására kényszerítették az ott körülrárt spártai harcosokat, de szabad elvonulást engedtek nekik; ezeket aztán Spárta utólag valóban elítélte, bár nem halálra, mindössze polgárjoguk megvonására, ld. Thukydides 5, 34, 2–7. (Thukydides egyébként részletesen beszámol a szigeten és környékén lezajlott hadieseményekről, ld. 4, 8 kk.)

¹⁴⁹ Máshonnan nem ismert.

hez. Ez kiderült abból is, hogy rendszerint a szeme sem rebbent, mikor lappangó gondolataira összpontosított, de elismerte maga **Marcus** is: egy barátja ugyanis megkérdezte tőle, hogyan sikerültek előző nap a szónoklatai, ő pedig ekként válaszolt: „Magamban elég jól, [529] tanítványaim előtt kevésbé.” S minthogy az illető elcsodálkozott válaszán, hozzátette: „Én a csöndet is munkára használom, s bemelegítés gyanánt kidolgozok két-három témát, mielőtt hozzáfognék ahhoz az egyhez, mellyel a nyilvánosság elé lépek.” Szakálla és haja csapzott volt, úgyhogy többnyire inkább kézművesnek nézték, semmint tanult embernek. Ez történt a szofista **Polemón**nal is. Marcus már jó nevű szónok volt, s egyszer elment **Polemón** iskolájába. Mikor az előadásra érkezők elhelyezkedtek, egy Bizáncot hajóval megjárta részvevő felismerte **Marcust** és megmutatta a mellette ülőnek, az a szomszédjának, s végül mindenki megtudta, hogy ő a bizánci szofista. Így aztán, mikor **Polemón** témákat kért, valamennyien **Marcus** felé fordultak, hogy adjon ő. Erre **Polemón** megjegyezte: „Mit nézitek ezt a kézművest? Ez ugyan nem fog témát adni!” **Marcus** azonban, emelt hangon, ahogyan szokta, és fejét fölvetve tudatta: „De bizony adni fogok, és mindjárt beszéddé is formálom!”¹⁵⁰ **Polemón** pedig, dór kiejtéséről felismerve **Marcust**, az alkalomhoz szabott, hosszas és gyönyörű beszédet intézett hozzá, azaz beszélt és beszédet hallgatott, csodálatot keltett és csodálatot is érzett.

68. Később **Marcus** Megarába ment (megaraiak voltak Bizánc első lakosai). A megaraiak izzó gyűlölettel viseltettek Athén iránt, mintha csak nemrég foglalták volna írásba ellenük azt a bizonyos határozatot,¹⁵¹ és a kis pythói játékok-

¹⁵⁰ Az ige ejtésének tájnyelvi különbségeit magyarul nem lehet visszaadni; az eredetiben a dór μετασεῦμαι áll az attikai μελετήσομαι helyett, melyet Polemón (és Philostratos is) használ.

¹⁵¹ Philostratos a hírhedt, Kr. e. 432-ben hozott athéni határozatra gondol, mely Megarát kizárta a délosi szövetség kikötőiből, illetve az athéni agoráról; a határozat egyik oka lett a peloponnésosi háborúnak (431–404).

ra¹⁵² érkező athéniakat nem engedték a városba. **Marcus** azonban közbelépett, és a megariaiak érzelmei gyökeresen megváltoztak: rávette őket, nyissák meg otthonaikat az athéniak előtt, fogadják be őket feleségük és gyermekeik mellé. Bámulatra ragadtatta **Marcus** Hadrianus császárt is, mikor a bizánciak érdekében követként nála járt, mert a [530] régi császárok közül ő tudta legőszintebben nagyra becsülni az érdemet.

69. XXV. A szofista **Polemón**¹⁵³ nem smyrnai, ahogyan többnyire, de nem is phrygiai, ahogyan egyesek gondolják, ő Kariában, a Lykos folyó menti Laodikeiában született, mely a szárazföld belsejében van ugyan, de jelentősebb, mint a tengerparti városok. **Polemón** családja számos magas rangú tisztviselőt adott és ad ma is, érte pedig számos város rajongott, Smyrna a legkivált, a smyrnaiak ugyanis, kamaszkora óta valamiféle nagyra hívatottságot sejtve benne, **Polemón** fejére hordták a Smyrnában juttatható összes koszorút, neki és családjának szavazva meg városuk leginkább áhított kiváltságait: neki és leszármazottainak adományozták a tisztet, hogy elnököljenek a Hadrianus¹⁵⁴ alapította olimpián,¹⁵⁵ illetve hogy a szent háromevezősre fölszálljanak [531] – Anthesteriön hónapban¹⁵⁶ ugyanis a piactérre vitetnek, meg-

¹⁵² A római császárkorban Megarán kívül számos más város rendezett a hajdan Delphoiban rendezetthez, vagyis a „pythói”-hoz hasonló versenyt, melyek megkülönböztetésül kapták a „kis pythói” nevet.

¹⁵³ Polemón (90–145): a korszak egyik legjelentősebb szofistája, az antikvitás szónoklatain kívül leveleit, egy történelmi művét és egy physiognómiáját is ismerte (mely arab fordításban fennmaradt), beszédei közül azonban csak kettő őrződött meg. (Talán nem véletlen, hanem tudatos szerkesztői fogás Philostratos részéről, hogy – leszámítva az első könyvet záró Secundust – Polemón a korszak másik nagyja, a második könyvet nyitó Héródész Attikos mellé került.

¹⁵⁴ Hadrianus: római császár (uralk. 117–138).

¹⁵⁵ Ennek az olimpiának Smyrna adott otthont.

¹⁵⁶ Azaz februárban.

emelten, egy háromevezőst, melyet kormányosként Dionysos papja irányít, miután kötelékeitől a tenger felől jövet eloldották.

70. Smyrnai iskolaalapítása sokban vált a város hasznára: először is a ténylegesnél népesebbnek látszott, mert a szárazföldről és a szigetekről odasereglettek a fiatalok, de nem a féktelen és a bajkeverő fajta, hanem a legjava, az ízig-vérig görögök, aztán meg egyetértő és viszálymentes lett a város – annak előtte ugyanis Smyrnában nem volt béke, a felsőváros lakói és a tengerpartiak marakodtak egymással. A Smyrna számára leginkább értékesnek azonban **Polemón** követi ténykedése bizonyult, mikor is a császárok elé járulva a város érdekeit igyekezett érvényre juttatni. Hadrianust például, aki az ephesosiaknak kedvezett, olyannyira sikerült Smyrna oldalára állítania, hogy a császár egy nap leforgása alatt tízmillió drachmával gazdagította a várost, abból épült meg a gabonapiac, az Asia földjén legnagyobb szabású tornacsarnok, és egy messziről látható templom a hegytetőn, mintegy a Mimas¹⁵⁷ ellentétpárja gyanánt. És abban is hasznára volt **Polemón** a smyrnaiaknak, hogy amikor a közéletben hibát követtek el, bírálatot gyakorolt fölöttük és gyakran bölcs helyreigazításokat is javasolt, egyúttal pedig irtotta belőlük a gőg és fennhéjázás bárminemű megnyilvánulásait – annál több sikerrel, mert nem [532] ión mivoltukról akarta leszoktatni őket.¹⁵⁸ De ténykedése más téren is hasznosnak bizonyult. Nem engedte a polgárok egymás ellen indított pereit máshová vinni, azon volt, hogy otthon végződjenek – és most az anyagi természetű perekről beszélek; mert a házasságtörők, vallásgyalázók és gyilkosok peres ügyeit, melyek felületesen kezelve a fertőzet melegágyai, nem csupán máshová vinni, hanem Smyrnából kitiltani szorgalmazta, merthogy pallosjogú bírót igényelnek.

¹⁵⁷ Homérosnál is ismert hegy (ld. *Odysszia* 3, 172) mégpedig Chios szigetével szemközt, tehát nem messze Smyrnától.

¹⁵⁸ „annál ... őket”: a szöveg értelmezése vitatott; egyesek szövegromlást, mások rövidebb lacunát tételeznek fel.

Azzal a váddal, amit sokaktól megkapott, hogy utazásain sok málhásállat követi, sok ló, sok szolga, sok és minden vadászati lehetőségre más-más fajta kutya, ő maga pedig valami phrygiai vagy kelta ezüstkantárral ellátott fogaton ül, Smyrnának szerzett dicsőséget: a várost ugyanis megszépíti a piactér, az épületek mesteri kivitelezettsége, megszépíti egy fényűző lakóház, mert nem csupán a város adhat nevet egy embernek, hanem a város is nevet kaphat egy ember révén. **Polemón** egyébként Laodikeiára is figyelmet fordított, lévén hogy gyakran látogatta a családját, s amennyire tehetette, segítségére volt a polgárságnak.

71. A császárok több kiváltságban részesítették. Traianus császár jóvoltából szárazföldön és tengeren költségmentesen utazhatott, amit Hadrianus kiterjesztett a leszármazottaira is, amellet pedig besorolta őt a Museion tudós-körébe, s ez az egyiptomi térítésmentes ellátás jogát is magában foglalta;¹⁵⁹ mikor pedig **Polemón** Rómában huszonötezer drachmát kért tőle, [533] megemelt összeget adott át neki, bár **Polemón** nem mondta, hogy szüksége volna rá, s ő sem szólt előzőleg a többletéről. Mikor pedig Smyrna azzal vádolta meg **Polemónt**, hogy a császártól nekik adományozott pénzösszeg jelentős részét a maga kedvteléseire fordította, a császár levelet küldött a következő szöveggel: „**Polemón** a tőlem nektek juttatott pénzzel elszámolt nekem.” S ám nevezze ezt valaki megbocsájtó gesztusnak, nem nyert volna **Polemón** a pénz ügyében bocsánatot, ha más téren nincsenek már előzőleg érdemei. Amikor a császár Athénben fölszentelte az olymposi Zeus hatszázötven év elteltével – mintegy az idővel vívott óriási küzdelemben – befejezett templomát,¹⁶⁰ odarendelte

¹⁵⁹ Ld. föntebb, (524) 1, 61. cap. és 133. jegyz.

¹⁶⁰ Philostratos nagyjából jól számol, de azért valamelyest mégis pontatlan: a templom építését a tyrannos Peisistratos valóban már Kr. e. 530 táján megkezdte, de az építési munkálatok abbamaradtak; az újrakezdésre jóval később, föltehetőleg Kr. e. 174-ban került sor, tehát az akkor is abbamaradt munkát fejezte be (kerekén háromszáz év múlva!) s az így elkészült templomot szentelte fel Hadrianus 130-ban (romjai egyébként ma is láthatók).

Polemónt is, hogy a szertartás alkalmával mondjon ünnepi beszédet. És **Polemón**, miként szokta, előbb merően előre szegezett tekintettel átfutotta már összeszedett gondolait, aztán kezdett el beszélni, s a templom oltára mellől hosszan és bámulatosan szónokolt, azzal vezetve be szavait, hogy aligha isteni indíttatás nélkül kapott ihletet mondanivalójához.

Amellett a császár saját fiát békítette ki [534] **Polemónnal**, mikor a jogart átadva halandóból istenné lett – el kell beszélnem, hogyan történt ez. Antoninus,¹⁶¹ mint egész Asia egyedüli proconsulja, egy alkalommal **Polemón** otthonában szállt meg, az lévén Smyrnában a legvonzóbb, ráadásul hírneves emberé, ámde éjszaka az éppen idegenből hazatérő **Polemón** lármát csapott a kapunál, hogy számára elviselhetetlen, ha tulajdon házából ki-rekesztik, s arra kényszerítette Antoninust, költözzék máshová. A császárnak tudomására jutott a dolog, óvakodott azonban feltépní a sebet, így hát nem nyomozott tovább; meggondolva viszont, mi következhet halála után, másfelől hogy gyakran a békés természetűeket is felingerelheti az önkényesség és a modortalanság, aggódni kezdett **Polemónért**. Ez magyarázza, hogy császári végrendeletében leírta a következőt: „a végrendelet megfogalmazásában a szofista **Polemón** is közreműködött”, ami egyrészt hálára kötelezi fiát a rajta segítő **Polemón** iránt, egyúttal pedig szilárd alapot is teremt a neki adható megbocsájtáshoz. Antoninus utóbb eltréfálkozott **Polemónnal** a Smyrnában történekekről, vagyis jelezte, hogy korántsem feledte az esetet, de minden adandó alkalommal az egekig magasztalta őt, bizonyosságául annak, hogy nincsen benne bosszúvágy.

Íme az élcelődései. Mikor **Polemón** egyszer Rómába érkezett, Antoninus átölelte és így intézkedett: „adatok szállást **Polemónnak**, és senki ki ne dobja!”. Máskor az Asiában rendezett olympias

¹⁶¹ Antoninus, vagy ismertebb nevén Antoninus Pius: Hadrianus császár örökbefogadott fia és utóda (uralk. 138–161).

egy tragikus színésze – a játékokon **Polemón** elnökölt – azt a kijelentést tette, hogy pert indít **Polemón** ellen, mert [535] mindjárt a darab elején elzavarta őt; a császár kérdésére, milyen idő tájt zavarták le a színpadról, a színész válaszul azt felelte, úgy délfele lehetett,¹⁶² mire a császár igen szellemesen rendreutasította: „Engem viszont az éjszaka kellős közepén zavart ki a lakásából, mégsem jelentettem fel!”

72. Legyen elég ennyi egy jóindulatú császár és egy öntelt ember bemutatására. Mert **Polemón** olyan öntelt volt, hogy a városokkal előljárójukként, az uralkodókkal nem alattvaló módjára, az istenekkel mint egyenrangúakkal beszélt. Az athéniaknak például, amikor először Athénbe érkezett, rögtönzött beszédeit úgy adta elő, hogy nem mutatott hajlandóságot a város dicsőítésére, jóllehet számtalan dolog van, amiről valaki Athénnal kapcsolatban szónokolhat, azonkívül a maga hírnevéről sem áradozott, ámbár ez a téma hasznára szokott válni a szofistáknak fellépéseik során; tudta jól, az athéniak természetét inkább kell megpiszkálni, mint magasztalni, s így kezdte beszédét: „Azt mondják, athéniak, ti értő hallgatói vagytok a beszédeknek – nemsokára megtudom!” Egy ízben a görög műveltség mélyreható ismerője, Bosporos ura érkezett Smyrnába, hogy Ióniát megismerje; **Polemón** nem csatlakozott a vendég körül buzgólkodókhoz, sőt a tőle kért találkozás időpontját is rendre halogatta, míg csak az uralkodó nem kényszerült kopogtatni az ajtaján – markában tíz talentum honoráriummal. Pergamonba érkezésekor pedig, minthogy éppen az ízületeit fájlalta, a templomban töltötte az éjszakát, mikor aztán Asklépios megjelent neki és figyelmeztette, ezentúl tartóztassa meg magát a hideg folyadékoktól, **Polemón** felhördült: „Mintha egy tehenet kezelnél, kedvesem!”

¹⁶² A színész kiutasításának itt csak pusztá tényéről tudósít Philostratos, lentebb az okáról is, ld. [541–542], 1, 77. cap.

73. Ezt a rátartiságot és elbizakodottságot a filozófus Timokratéstől¹⁶³ vette át, akivel [536] annak Ióniába érkezése után négy éven keresztül szoros kapcsolatban állt. Timokratést sem árt bemutatnom. A Fekete-tenger partvidékéről származott, szülővárosa a görögökért lelkesedő Hérakleia volt, eleinte az orvostudományi írásokat tanulmányozta, jól ismerte Hippokratés¹⁶⁴ és Démokritos elméleteit, de a tyrosi Euphratés egyik előadásának meghallgatása után kibontott vitorlákkal az ő filozófiájához hajózott át. Mértéketlenül ingerlékeny volt, vitatkozás közben állán a szakáll, fején a haj fölborzolódott, hasonlóan a támadó oroszlánokhoz. Lendületesen beszélt, szenvedélyesen és közvetlenül, miért is **Polemón** rendkívül nagyra becsülte, végtére neki is ez a fajta sodró-hevült beszédstílus volt az ideálja. Mikor Timokratés összekülönbözött **Skopelianossal**, mint aki behódolt „a szuroknak és a szőrtelenítőknak”,¹⁶⁵ s a Smyrnában időző fiatalság két pártra szakadt, **Polemón**, egyébként mindkettőjük tanítványa, Timokratés híveihez csatlakozott, nyelvi atyamesterének nevezve őt. Amikor pedig **Favorinus**ra tett kijelentései miatt mentegetődzött előtte, mély tisztelettel, óvatosan és visszafogottan beszélt, mint az a gyerek, aki engedetlenség esetén tanítója fenyegetésétől tart.

74. Ugyanilyen mély tisztelettel viseltetett **Skopelianos** iránt is valamivel később, mikor a smyrnaiak érdekeit képviselő követnek választották, amihez ő Achilleus fegyvere gyanánt **Skopelianos** meggyőző erejét kívánta magának.¹⁶⁶ Az athéni

¹⁶³ Timokratés csak Philostratosnál tűnik fel, nem tudni, melyik iskolához tartozott; 130 táján mindenestre Smyrnában működött.

¹⁶⁴ Hippokratés (460–377): az ókor legnevezetesebb orvosa, a kósi orvosiskola vezetője.

¹⁶⁵ Azaz nem kevert italába szurkot, amitől egyesek az alkotóerő növekedését remélték, másfelől a haját és a szakállát rövidre vágatta; az adott korban mindkettő az effemináltság jelének számított.

¹⁶⁶ Más összefüggésben ugyan, de Philostratos fentebb már megemlékezett erről a jelenetről, ld. fentebb, [521] 1, 58. cap.

Héródés társaságában viszont sem alattvalói, sem előljárói pózt nem öltött – és most szeretném elmondani, hogyan alakult ki ez a viszony, mert a történet szép, érdemes emlékezetünkbe idézni. Nos, **Héródés** többre értékelte a rögtönzött beszédeket, mint azt, hogy consult és consuli sarjat látnak benne, ezért aztán, bár addig nem ismerte **Polemón**t, a személyes kapcsolat felvétele végett elutazott hozzá Smyrnába, és pedig [537] akkortájt, amikor a szabad városok felügyelője volt;¹⁶⁷ átölelte és túláradó szívéllyességgel üdvözölte őt, és szinte még el sem vált az ajka **Polemónétól**, máris rákérdezett: „Mester, mikor hallgathatunk téged?” **Héródés** arra számított, **Polemón** el fogja halasztani meghallgatását, mondván, hogy ilyen magas rangú személyiség jelenlétében nincs mersze kockáztatni, de **Polemón** nem hímezett-hámozott, „hallgass meg ma – vágta rá – már mehetünk is”. Szavai hallatára – **Héródés** maga mesélte – bámulat töltötte el őt **Polemón** iránt, merthogy kitűnően rögtönöz a nyelve, ahogyan az elméje is. Ez az epizód példázza **Polemón** önérzetességét és persze, Zeusra, a tudását is, mellyel lenyűgözte hallgatóit, a folytatása viszont tisztességét és udvariasságát: a meghallgatására érkezett **Héródést** ugyanis nagyszerű, vendége szavaihoz és tetteihez méltó beszéddel fogadta.

Azt az előadói modort, mely **Polemón** szónoki fellépéseit jellemezte, akár **Héródéstől** is megtudhatjuk, egyik Barbaroshoz¹⁶⁸ címzett levelében leírta, magam is onnan idézem most. A beszédet kisimult és magabiztos arccal kezdte meg, bár mindig hordszéken érkezett, annyira tönkrementek már az ízületei. Kapott témáit nem közönsége előtt gondolta át, hanem kis időre magukra hagyta hallgatóit. Hangja tiszta volt és telt, amellet egészen csodálatos zengést kapott a nyelvén. Mint **Héródés** mondja, té-

¹⁶⁷ „a szabad városok felügyelője”: Vagyis a birodalmi közigazgatásban hivatalos terminussal élve a *corrector* előkelő tisztét töltötte be.

¹⁶⁸ Barbaros: a 157. év consulja, Héródés Attikos barátja.

mái a csúcspontokon olyan lendületbe hozták, hogy fel-felugrott tanári székéből, ha viszont körmondatot kivitelezett, a végső kifejezést mosollyal kísérté, annak világos jeleként, hogy nem került fáradságába a mondat, előadása bizonyos pontjain pedig még dobbantott is, akárcsak a homérosi ló.¹⁶⁹ **Héródész** [538] először mint bíráló hallgatta **Polemón**t, következő alkalommal mint szerelmes, harmadjára mint csodálója – mert három napig időzött el nála. Megnevezi **Héródész Polemón** témáit is, melyek előadásán jelen volt: az elsőben Démostenész esküvel tagadja, hogy ötven talentummal megvesztegették volna (a megvesztegetés vádját Démadész¹⁷⁰ emelte ellene, mint amit Nagy Sándor üzent meg az athéniaknak Dareios számadáskönyvei alapján); a következőben a peloponnésosi háborút záró békeszerződés után ugyancsak ő a görög győzelmi emlékművek lerombolását javasolja,¹⁷¹ a harmadikban pedig arra igyekszik rávenni az athéniakat, hogy térjenek haza Aigospotamoi mellől.¹⁷² Az utóbbiért, mondja **Héródész**, ő százötvenezer drachmát küldött neki, azzal a kísérszöveggel, hogy ez az előadásaiért járó honorárium, és megaláztatást érzett, mikor **Polemón** nem fogadta el. Az irodalmár Munatius

¹⁶⁹ Célzás egy Ilias-helyre, ld. ld. 6, 506–507: *mint a soká pihenő, jászolnál abrakozott mén / féke-szakítva ha nagy dobogással a síkra iramlík* (ὥς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ / δεσμὸν ἀπορρήξας θεῖῃ πεδίοιο κροαίνων), ford. Devecseri Gábor.

¹⁷⁰ Az athéni makedónbarát párt egyik legbefolyásosabb tagja.

¹⁷¹ A beszéd tárgya egy fiktív javaslat, melynek jogi és elméleti alapja az, hogy az emlékművek a már békében élő felek korábban egymás felett aratott győzelmeinek emlékét őrzik, tehát összeegyeztethetetlenek a békeszerződés szellemével és rendelkezéseivel.

¹⁷² A Dardanellákon belül, Aigospotamoinál zajlott le Kr. e. 405-ben az a hajócsata, mely az athéniak katasztrofális vereségét eredményezte és Athént a hosszúra nyúlt peloponnésosi háború végén fegyverletételre kényszerítette. Polemón Philostratostól itt idézett beszédében tehát fiktív Démostenése ettől óvna fiktív hallgatóit.

viszont, Tralleis szülötte,¹⁷³ együtt iszogatva vele, így érvelt: „Szerintem, **Heródész, Polemón** kétszázötvenezeréről álmodozott, s ahhoz képest, gondolja ő, a rövidebbet húzta, mert nem küldtél neki annyit.” Hozzátett hát – mondja **Héródész** – még százezret, a megemelt összeget pedig, mintegy járandósága gyanánt, már szíves-örömet elfogadta **Polemón**. Lehetővé tette **Héródész Polemón** számára azt is, hogy őutána vagy vele versenyezve ne kelljen szónokolnia, [539] éjjel hagyta el tehát a várost, vagyis **Polemón** nem kényszerült ilyesmire, a kényszerítést ugyanis **Héródész** arcátlanságnak érezte. És **Héródész** ezen túl sem szűnt meg dicsérni és felettébb csodálni **Polemónt**. Mikor például Athénben maga is ragyogó beszédet tartott a győzelmi emlékművekről, és előadása sodró lendületét magasztalták, ezt válaszolta: „Olvassátok **Polemón** változatát, ott aztán emberetekre találtok.” Az olympiai játékokon a görögök egyhangúan „igazi Démosthenész”-t kiabáltak feléje, de ő megjegyezte: „Bárcsak olyan volnék, mint a phryg” – s a néven **Polemónt** értette, merthogy akkortájt Laodikeia Phrygiához tartozott. Marcus császár kérdésére viszont, „mi a véleményed **Polemónról**?”, tekintetét merően maga elé szegezve a verset idézte,

gyorslábú paripák dobogása ütött a fülembé,¹⁷⁴

a **Polemón**-beszédék hangerejére és hangmagasságára utalva. Amikor pedig a consul Barbaros az iránt érdeklődött, kik voltak a tanárai, „míg tanultam – válaszolta – ez is az is, mióta tanár vagyok, Polemón”.

¹⁷³ Munatius: Héródész Attikos egyik mestere.

¹⁷⁴ Ld. *Ilias* 10, 530; ford. Devecseri Gábor (ἵππων μ' ὠκυπόδων ἀμφὶ κτύπος οὔατα βάλλει).

75. Mint **Polemón** mondja, hallgatta **Diónt** is, ennek érdekében a bithynök földjére utazott. Azt is mondogatni szokta viszont, hogy a prózát vállon kell vinni, a költészetet szekéren.¹⁷⁵

76. És most **Polemón** megbecsültségének egyéb bizonyítékai. A templomait és azok jogállását illetően vitába keveredett Smyrna a már élete vége felé tartó **Polemónt** kérte fel egyik ügyvédjéül, **Polemón** azonban meghalt, épp amikor a jogvitára készült elutazni. A város tehát más ügyvédekre szorult, azok azonban a császár ítélőszéke előtt [540] ügyefogyottan érveltek, mire a császár a smyrnai ügyvédekre pillantva megkérdezte: „Nem kapott ügyvédi felkérést a mai tárgyalásra veletek együtt **Polemón** is?” „De igen – felelték azok –, már ha a szofista **Polemónt** említet.” A császár folytatta: „Akkor hát talán beszédet is írt jogaitok védelmére, mint aki előttem fog felszólalni ebben a fontos ügyben.” „Lehetséges, császár – volt a válasz –, bár mi nem tudunk róla.” Ekkor a császár elhalasztotta az ítélelethozatalt, míg a beszédet meg nem hozták, miután pedig felolvasták a tárgyalóteremben, azzal összhangban hozta meg döntését, a smyrnaiak pedig elsőséget¹⁷⁶ elnyerve távoztak, s közben azt mondogatták, szerencsájükre feltámadt **Polemón**.

¹⁷⁵ Polemón bon-motja azt akarja jelteni, hogy őszerinte a leendő szofistának önmaga műveléséhez nem is annyira a próza, inkább a költészet olvasására-tanulmányozására van szüksége; Philostratos előadásában ezt a tömör megállapítást igazán csattanóssá az teszi, hogy közvetlenül előtte tudósít Polemón Diókhöz vállalt utazásáról, márpedig a szofista hosszú és fáradtságos utazása (Rómából? vagy Athénből? a Duna-torkolat vidékére), a próza, nem a költészet tanulmányozását szolgálta. Az életrajzi tény és a bon-mot egymás mellé csúsztatása lehet rejtett kritika is, de valószínűbb, hogy inkább finom érzékeltetése Polemón sokoldalúságának.

¹⁷⁶ Philostratos arra a vitára céloz, mely a tizenhárom ión város között támadt bizonyos vallási privilégiumok miatt; alighanem annak lezárásául kapta Smyrna az „Asia szépségben és nagyságban első” városa (πρώτη τῆς Ἀσίας κάλλει καὶ μεγέθει καὶ λαμπροτάτη) címet, mely feliraton került elő.

77. Mivel hírneves embereknek nemcsak jelentőségteljes, hanem játékos mondásait is érdemes emlékezetünkben tartani, most **Polemón** szellemes kijelentéseit foglalom írásba, hadd tűnjön ki, hogy ezeket sem hanyagoltam el. Volt egy ión fiatalember Smyrnában, aki – az ión jelleget meghaladó módon – kicsapongó életet élt, s akit a féktelen természetűek rosszra tanítója, azaz hatalmas vagyona tett tönkre. A fiatalember neve Varus volt, hízelgőitől megbolondítva elhitette magával, hogy ő a szépek szépe, nagyra nőttek közt a legmagasabb, tornacsarnokban erőre is, képzettségre is az első, s hogy a múzsa sem dalolnak nála gyönyörködtetőbben, ha neki éppen éneklésre támad kedve. De ugyanúgy a szofistákról is azt tartotta, túltesz ő a nyelvükön, ha beszédbe kezd – és csakugyan tartott beszédeket, ha pedig valaki pénzt kért tőle kölcsön, az a kamathoz előadásainak látogatását is hozzászámíthatta. Ez utóbbi teljesítése kötelezte a fiatal, még meg nem rokkant **Polemónt** is, mert ő szintén [541] kölcsönzött tőle pénzt, csakhogy nem udvarolta körül, előadásaira sem járt el, amit Varus rossz néven vett tőle és typoi-jal fenyegette. A typoi nyilvános közlemény, mely távollétükben hozott ítéletet jelent be az adósságukat be nem fizetettek fölött. Barátai szidták **Polemónt** tapintatlansága és modortalansága miatt: módjában állna, hogy elkerülje Varus követelődzését és gyümölcsöző kapcsolatukat fenntartsa, csak bólogatna feléje elismerően, de nem teszi, hanem kihívóan és sértően viselkedik vele. Ezek hallatára **Polemón** elment Varus előadásaira, mikor azonban beszéde már az estébe nyúlt, és sejteni sem lehetett, hol vet horgonyt, ráadásul telidesteli volt rosszul fűzött vagy hibásan ejtett szavakkal és ellentmondásokkal, **Polemón** fölugrott, és két kezét előre nyújtva odakiáltotta neki: „Varus, hozd a typoi-t!”

Más alkalommal a proconsul egy számos vád alapján elítélt rablót kínzásnak vetett alá, közben azt mondogatva, hogy fogalma sincs, mi volna a gáztetteihez méltó büntetés, az éppen jelen

lévő **Polemón** megszólalt: „Parancsolj rá, tanuljon meg kívülről valami jó régi szöveget!” Mert ez a szofista, ámbár rengeteget tanult meg kívülről, a kívülről tanulást mindamellett a szóno-ki gyakorlat legnehezebb elemének tartotta. Egyszer **Polemón** megpillantott egy gladiátort, folyt róla az izzadság, annyira félt a rá váró élet-halál harctól, mire ő megjegyezte: „Úgy kínlódsz, mintha beszédre készülnél!” Egy szofistával találkozva, aki éppen hurkát, szardellát, és más olcsó élelmiszereket vásárolt, odavetette neki: „Derék barátom, Dareios és Xerxés fennhéjázását nem tudod megjeleníteni, ha ilyesfélét eszel!” Mikor a filozófus Timokratés azt mondta neki, hogy **Favorinus** hovatovább merő fecsegés, **Polemón** szellemesen hozzáfűzte: „mint minden vénaszszony” – amivel gunyorosan **Favorinus** eunuch-külsejére célzott. Mikor pedig a Smyrnában rendezett olympiai játékokon az ott bemutatott tragédiák egyik színésze „ó Zeus”-nál a földre mutatott, „és anyaföld”-nél pedig az ég felé, a játékokon elnöklő **Polemón** [542] kirekesztette őt a versenyekből, mert – ahogy mondta – „ennek hibás a keze”.

De ne többet az efféle történetekből, ennyi is elég annak bemutatására, milyen vonzó tudott lenni **Polemón**.

78. **Polemón** beszédeinek stílusa szenvedélyes volt, harcias és harsányhangú, amilyen az olympiasok trombitája, de megjelenik benne a démosthenési gondolatformálás és a fennköltség is, mely nála korántsem visszás, hanem csillogó és ihletett, mintha jószékből hangzanék. És tévednek, akik el-elmondják, hogy védőbeszédek szerkesztésében ő legjobb a szofisták között, védőbeszédeiben viszont elmarad mögöttük; állításuk téves voltát nem is egy védőbeszéde bizonyítja, legkivált az, amelyikben Démosthenés esküvel tagadja az ötven talentumot, s a rendkívül bonyolult védőbeszédet azért tudta így kidolgozni, mert nyelvi kifejezőereje és szóno-ki képzettsége ehhez a feladathoz is elégnék bizonyult. Meglátásom szerint hasonló tévedésben vannak, akik azt hiszik,

Polemón elzárkózott a „kétértelmű”¹⁷⁷ beszédektől, mintegy fu-

¹⁷⁷ Az eredetiben τῶν ἐσηματισμένων (ti. λόγων) szerepel, amit magyarul kb. a „formált beszéd” kifejezés adhat vissza (ennek megfelelően persze jelentheti akár a tényszerű közlés „díszessé formálását” is), tehát a görög terminus teljes rétorikai jelentéstartományát egyetlen magyar szó sem tudja adekvát módon visszaadni; magunk részéről – a mindjárt kifejtendő megfontolásokból – jobb híján a „kétértelmű beszéd” mellett döntöttünk. Philostratos ugyanis nem díszítés értelemben használja, hanem (más antik rétorikai szakírókhoz hasonlóan) arra a beszéd típusra gondol, melyben a szerző a maga ténylegesen elmondott szavaival úgy állít valamit, hogy a megfogalmazás ennek éppen az ellenkezőjét fejezze ki, például kér valamit, ezt azonban nem tartalmazza a beszéd expressis verbis, csak a fordulataival és hangsúlyaival sugallja, vagy úgy ítéli el feljebbvalóját, hogy az meg ne sértődhessen; leginkább szemléletes példa azonban az a nevezetes epizód az *Ilias*ban, amikor Agamemnón látszólag hazatérésre buzdítja a Tróját már évek óta sikertelenül ostromló görögöket, de beszédének érvei és hangsúlyai a kitartást, a harc folytatását sugallják (csakhogy a kódolt üzenetet az érintettek semmiképp sem hajlandók kiolvasni beszédéből). Philostratos előadásában sokan azzal vádolták Polemónt, hogy nehézsége miatt ódzkodott ettől a beszéd típusától, s a tőlük Polemón szájára adott Homéros-citátum kétségtelenül jól illik az ilyesfajta beszédekre. Mármost Philostratos azt állítja, hogy Polemón életművében az ἐσηματισμένος λόγος is helyet kapott, mi több, abban is excellált, s bizonyítékul hat beszédét hozza fel, hármát címével, hármát tartalmuk kurta közlésével (ld. lentebb, közvetlenül a jegyzet után). Az idézett beszédekre vonatkozó szűkszavú közlés azonban, minthogy egyikük sem maradt ránk, önmagában nem bizonyítja félreérthetetlenül, hogy a hat beszéd mindegyike csakugyan a „látszólagos” és a „sugallt” ellentétére épül. Igaz, a Solón-beszéd és a három Démosthenés-beszéd teljes szövege tartalmazhatta ezt a kettősséget: a törvényeit „látszólag” eltörölni javasló Solón épp ellenkezőleg, azok betartását és Peisistratos megbuktatását „sugallhatta”, a katasztrofális chairóneiai vereség után magát följelentő, a Harpalos-ügy miatt magát halálra ítéelő, az athéniaknak menekülést javasló Démosthenés „igazában” büntelenné nyilvánításáért és kegyelemért folyamodhatott, athéni hallgatóit pedig ellenállásra igyekezhettett bírni, hasonló interpretációt azonban *A leleplezett házasságtörő*, vagy a *Xenophón nem akarja túlélni Sókratést* pusztá címe önmagában aligha enged meg. Szerencsére Philostratos a jelek szerint olvasta a citált hat beszédet, legalábbis a Polemón védelmében elmondott szavait expres-

tásban gátolva, akár egyenetlen terepen a ló, s ellenszenvét a homerosi sorokkal juttatta kifejezésre:

gyűlöletes nékem Hádés kapujával egyenlőn,
az, ki szívében mást rejt, s ismét más van a nyelvén.¹⁷⁸

Ezt ugyanis talán rejtvényként idézte, célzásul a beszéd típus nehézségére, bár fellépése in ilyenfajta szónoklataival is remekelt, bizonyosság rá *A leleplezett házasságtörő*, a *Xenophón nem akarja túlélni Sókratést* vagy a *Solón törvényei eltörlését javasolja, miután [543] Peisistratos testőrséget kapott*, aztán ott van a Démostenész szájára adott három, az egyikben a chairóneiai vereség miatt önmagát jelenti fel, a másokban kifejti, hogy a Harpalos-ügy¹⁷⁹ miatt halált érdemel, a harmadikban pedig azt a tanácsot adja az athéniaknak, hogy meneküljenek hajóikon a közeledő Philippos elől, ám bár Aischinész jóváhagyatott egy törvényt, miszerint halál fia, aki a háborút szóba hozza. E nemből tartott beszédei közül

sis verbis a következőképpen zárja: „Kétértelmű (vagyis ἐσχηματισμένος) beszédei közül leginkább a felsoroltaknál tartja féken mondanivalóját, úgyhogy a gondolatai, (magyarán a látszólagos és a sugallt között kiépített) ellentétek nem mosódnak el (ἐν γὰρ ταύταις μάλιστα τῶν ὑπ’ αὐτοῦ κατὰ σχῆμα προηγμένων ἦναι τε ἐμβέβληται τῷ λόγῳ καὶ τὸ ἐπαμφοτέρων αἰ διάνοιαι σώζουσιν). Magyarán Polemón mind a hat beszédben csökkentette tényleges mondanivalójának hatásosságát, hogy a „sugallt” értelem könnyebben legyen felfogható, azaz *A leleplezett házasságtörő* és a *Xenophón nem akarja túlélni Sókratést* is kétségtelenül a kétértelmű beszédek közé sorolható.

¹⁷⁸ Ld. *Ilias* 9, 312–313; ford. Devecseri Gábor (ἐχθρὸς γὰρ μοι κεῖνος ὁμῶς ἄϊδα πύλῃσιν / ὅς χ’ ἔτερον μὲν κεύθη ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ εἴπη).

¹⁷⁹ Harpalos: Nagy Sándor gyerekkori barátja, aki őt hódító útján is kísérte, kapcsolatuk miatt magas rangban, mint a sereg kincstárnoka, de mert feladatát (ezúttal már másodízben) tisztességtelenül végezte és ennél fogva Nagy Sándor kiérdemelt büntetésétől tartott, Kr. e. 324-ben óriási pénzszezzel (ötezer talentum) és hatezer görög zsoldossal Athénbe menekült, ahol még díszpolgárságot is kapott, de sokakat, köztük állítólag Démostenészt is megvesztegette.

leginkább a felsoroltaknál tartja féken mondanivalóját, úgyhogy a gondolati ellentétek nem mosódnak el.

79. Orvosok keze alá gyakran került, mióta ízületei kövesedni kezdtek, ilyenkor rájuk parancsolt, ássanak és hasítsanak **Polemón** kőbányájában. Mikor pedig **Heródész**nek írt erről a betegségről, így fogalmazott: „Ennem kell, nincs kezem, mennem kell, nincs lábam, szenvednem kell, hát van lábam is, kezem is.” Megközelítőleg ötvenhat évesen hunyt el; ez az életkor más tudományok képviselőinél az idős kor kezdete, a szofista számára viszont még a fiatalság, az ő tudománya ugyanis öregedve teljesedik ki.

Bár állítólag számos sírja van, Smyrnában nincsen egy sem, néhányak szerint ugyan az Erény templomának kertjében temették el, mások szerint attól nem messze, a tengerparton, s van is ott egy aprócska templom, benne valóban felállították **Polemón** szobrát, amint az ünnep napján a hajón áll, s őt magát állítólag az alá, vagy mint némelyek gondolják, saját házának udvarában, a bronzszobrok alá temették. Mindebből semmi sem igaz; ha csakugyan Smyrnában halt meg, az ottani gyönyörű templomok bármelyikében méltó sírhelyet talált volna. Sokkal valószínűbb, hogy Laodikeiában, a szír kapu mellett található a sírja, ahol elődei nyughelye is. Még élve temették el, így hagyta meg a neki legkedvesebbeknek, és amikor már a sírgödörben feküdt, [544] rászólt a hantoláshoz készülődő munkásokra: „rajta, rajta, meg ne lássa a nap, hogy elnémultam!” Az őt sirató ismerősöknek pedig odakiáltott: „Testet nekem, és szónokolni fogok!”

81. **Polemón** halálával nemzetségének is vége szakadt, utódait ugyanis, bár vérrokonai, össze sem lehet hasonlítani az ő kiválóságával, egyetlen kivétel akad, de róla kissé később beszélek majd.

82. XXVI. Az athéni **Secundus**ról¹⁸⁰ se feledkezzünk meg, akit egyesek, ácsnak lévén a fia, „faszeg”-nek neveztek. A feltalálásban meghaladta az átlagot, stílusa viszont az átlagot sem érte el. **Héródész** a tanítványa volt, de **Secundus** már tanítvány-korában összekülönbözött vele, úgyhogy **Héródész** gúnyosan így idézte rá a verset:

mert fazekas fazekasra irigy, szónokra az ács is,¹⁸¹

halála után azonban mégis ő tartotta fölötte a búcsúbeszédet és meg is könnyezte, bár **Secundus**t élemedett korban érte a vég.

[545] 83. **Secundus**nak több említésre méltó munkája van, leginkább ilyen azonban a következő beszéd: *Viszály kezdeményezője halált, megszüntetője ajándékot érdemel: és ha olyasvalaki tart igényt az ajándékra, aki kezdeményező és egyszersmind megszüntető is?* Ő maga így foglalta össze a téma megoldását: „Mi is az első? A viszály szítása. És a második? A megszüntetése. Ha tehát gaztettedért már megbűnhődöttél, a jótéteményedért járó jutalmat, ha tudod, szintén átveheted.” Ennyit jellemzésül **Secundus**ról. Eleusisban temették el, a Megara felé vezető út jobb oldalán.

¹⁸⁰ Secundus (Σέκουνδος, 1/2 század fordulója): máshonnan nem ismert szerző, talán azonos a Hadrianus-kor azonos nevű „hallgatag” filozófusával, írásai elvesztek.

¹⁸¹ Ld. Hésiodos, *Munkák és napok* 25, ami azonban az eredetiben így hangzik: *és féltékeny az ácsra az ács, fazekas fazekasra*; ford. Trencsényi-Waldapfel Imre (καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει καὶ τέκτωνι τέκτων). Héródész gúnyos változtatása abban állt, hogy a τέκτωνι τέκτων fordulatot (ácsra az ács) ῥήτορι τέκτων-ra cserélte (szónokra az ács is).

Második könyv

1. I. Az athéni **Héródész**ről a következőket kell tudni.¹⁸²

A szofista **Héródész** apai ágon a kétszer consulságot viselt elődöktől [546] származott, másfelől családfáját az Aiakidákra¹⁸³ vezette vissza, akiket Hellas hajdan szövetségeseivé választott a perzsák ellen, korántsem tartva méltatlannak erre sem Miltiadészt, sem Kimónt, s valóban, a két nagyszerű férfinak sokat köszönhetnek az athéniak – de a többi görög is – a perzsákkal vívott háborúk idején, Miltiadésznek azért,¹⁸⁴ mert a fölöttük aratott győzelemért elsőként állíthatott [547] emlékművet, aztán Kimónnak,¹⁸⁵ amiért megtorolta a barbárokon mindazt a gázságot, amit később elkövettek.

2. Nem volt ember, aki nála helyesebben bánt volna a vagyonával. Pedig ne gondoljuk, hogy játszi könnyedséggel kezelhető, igazában rengeteg vesződséggel és bajjal jár, a vagyon megszállott-

¹⁸² Héródész Attikos (101–177) athéni származású, előkelő és dúsgazdag, Rómában is nagyra becsült család sarja, már apja bejutott a római szenátusba; ő maga a császárok teljes bizalmát élvezte, olyannyira, hogy fontos közéleti feladatokkal bízták meg, s 163-ban a consuli címet is elnyerte. Magánéletében messze híres szónokiskolát tartott fenn, s mint a többi szofista, előadókörutakon szónokolt, s közben mérhetetlen összegeket költött arra, hogy a látogatott városokat szebbé, lakói életét kényelmesebbé tegye. Gazdag és nem csupán a szónoklásra korlátozódó irodalmi hagyatékából csupán *Az államról* című beszéd maradt fenn.

¹⁸³ A mondabeli Aiakosz, Zeus fiát ősenek tartó görög nemzetség, melyhez Miltiadész és Kimón is tartozott.

¹⁸⁴ Mikor Dareiosz perzsa király az első hódító hadjáratot vezette Hellas ellen, Marathón mellett döntő vereséget szenvedett a görögöktől (Kr. e. 490), és ennek következtében a hadjárat folytatásáról is lemondott; a marathóni ütközetben Miltiadész vezette a görög sereget.

¹⁸⁵ Kimón, Miltiadész fia, már a Xerxész vezette második hódító háború fiaskója, a Plataiai mellett elszenvedett megsemmisítő perzsa vereség (479) után jelent meg a színen: 469-ben a kis-ázsiai Eurymedón folyó torkolatánál egyszerre mért súlyos csapást tengeren és vízen a perzsákra, utóbb pedig kiverte őket a Helléspontos nyugati partja mentén húzódó thrák Chersonésosról).

jai például gögössé válnak embertársaik iránt. Ráadásul Plutost¹⁸⁶ a közfelfogás vaksággal vádolja, jóllehet ha máskor vaknak látszott is, Héródés esetében kinyitotta a szemét, de kinyitotta a barátaira, kinyitotta sok városra, kinyitotta egész népcsoportokra is, mert **Héródés** örködött mindjük felett, ő azok javára volt takarékos, akik gondolataiban osztoztak. Ahogy mondogatni szokta, a vagyonukkal helyesen élők abban kötelesek segíteni a nélkülözőket, hogy tovább ne kelljen nélkülözniük, a nem nélkülözőket viszont abban, hogy továbbra se legyenek azok; a használatból kivont, takarékoskodásra kényszerített gazdagságot „halott gazdagság”-nak, a kincstárakat, melybe egyesek a pénzüket rejtik, „a vagyon börtöné”-nek nevezte, és akik úgy vélték, félretett pénzüik fölött is áldozatot kell bemutatniuk, azoknak gúnyosan az „Alóadák”¹⁸⁷ nevet adta, ők ugyanis úgy áldoztak Arésnek, hogy előbb bilincsbe verték.

3. Gazdagságának sok és sok családból eredő forrása volt, legbővebbek az apai és az anyai ágon. Nagyapja, Hipparchos vagyonát elkobozták, mert a vád szerint egyeduralomra tört, ami korántsem kerülte el a császár figyelmét, noha az athéniaiak nem terjesztették elébe, fiára viszont, Attikosra, **Héródés** apjára, miután így gazdagból szegény lett, rámosolygott a sors, mert egy házban, melyet a templom közelében vásárolt, elképesztő értékű kincshalmazt fedeztetett fel vele, melynek méretei nem annyira megörvendeztették, inkább óvatosságra intették Attikost, minélfogva [548] levelet írt a császárnak a következő szöveggel: „Kincset találtam a házamban, császár, mit parancsolsz, mit tegyek vele?” Mire a császár – akkoriban Nerva¹⁸⁸ uralkodott – ezt válaszolta: „Élj vele, ha rátaláltál.” S mert Attikos továbbra is óvatos maradt, és megírta, hogy körülményeihez képest kirívó volna ilyen mérhetetlen

¹⁸⁶ A gazdagság istene.

¹⁸⁷ Monda szerint Poseidón fia, Alóeus óriástermetű fiai, Ótos és Ephialtés.

¹⁸⁸ Nerva: római császár (uralk. 96–98).

kincs, a császár így döntött: „Akkor hát élj vissza a szerencse adományával, hiszen a tied.” Ekként lett tehetős Attikos, és még tehetősebb **Héródés**, mert az apai vagyon mellé odaáramlott neki az annál nem sokkal szerényebb anyai vagyon is.

4. Attikos kivételes nagylelkűségét példázza a következő eset. **Héródés**, mikor Asiában a szabad városok felügyelője volt és észrevette, hogy Trója vidékén mostoha állapotban vannak a fürdők, mert a helybeliek csak sárral kevert vizet húzhatnak a kutakból, s ezért esővíz számára kell ciszternákat ásniuk, levélben fordult Hadrianus császárhoz, ne hagyja ezt az ősi, szép tengerparti várost belepusztulni a vízhiányba, adjon nekik friss vízre három millió drachmát, hiszen kisebb településeket az összeg többszörösével is megajándékozott már. A császár dicsérte az írást, merthogy az szándékaival egybevág, és a vízellátás javításával magát **Héródést** bízta meg. Csakhogy a költségek hétmillióra rúgtak, akkor pedig Asia vezető tisztviselői panaszt emeltek a császárnál, hogy ötszáz város adóját botrányos dolog egyetlen város forrásvizére költeni, a császár tehát szemrehányást tett az ügyben Attikosnak, mire a nagylelkűségben páratlan ember így válaszolt: „Ilyen apróság miatt ne háborogj, a három milliót meghaladó kiadások összegét ezennel a fiamra [549] ruházom, a fiam pedig át fogja ruházni a városra.” Úgyszintén Attikos nagylelkűségét bizonyítja a végrendelete, melyben az athéni népre évente és fejenként egy-egy mínát hagyott, és ez a nagylelkűség vezette másban is, mert sokszor naponta száz ökröt áldozott az istennőnek, az áldozati lakomán pedig törzset-nemzetséget ki nem hagyva az egész athéni népet vendégül látta, mikor pedig elérkezett Dionysos ünnepe, Dionysos szobrát az Akademos-ligetbe szállították ugyan, de ő a Kerameikosban innivalóval látta el a borostyánágyon heverő athéni polgárokat, hasonlóképpen a vendégeket is.

5. Ha már utaltam Attikos végrendeletére, azt is fel kell jegyeznem, mi okból került összeütközésbe **Héródés** az athéniakkal.

Attikos végrendeletében benne volt, amit elmondtam, csak hogy szabadosai közreműködésével fogalmazta meg, azok pedig sérelmesnek ítélték **Héródész** magatartását a szabadosok és a szolgák iránt, tehát az ügyintézés az athéni nép hatáskörébe juttatták, mert a hagyaték kezelésének joga őket illette. (S hogy a szabadosok milyen érzelmekkel viseltettek **Héródész** iránt, arra ellenük szóló vádirata a bizonyság, melyben szónoki művészetének teljes fegyvertárát működésbe hozta.) A végrendeletet felolvasása után az athéniaiak megállapodtak **Héródésszel**: ha egyszerre fejenként öt-öt mínát ad nekik, megvásárolta tőlük a jogot ahhoz, hogy eltekinthessen a folyamatos kifizetésektől. Akik azonban a kialakult összegért a bankárokhoz mentek, rendre tudomást szerezhettek apjuk vagy nagyapjuk elismervényeiről, s hogy tartoznak **Héródész** szüleinek, azt pedig kötelesek visszafizetni, így aztán egyesek keveset vagy éppen semmit sem kaptak, másokat viszont, mint késedelmes adósokat, az agorán tartották fogva. Mint akiket hagyatékuktól fosztották meg, ez a fordulat felingerelte az athéniaiakat, nem is szűnt ellenszenvük akkor sem, amikor **Héródész** hite szerint a legnagyobb jótéteményekben részesítette őket. Stadionjának például, mondták, találóan lett Összgörög stadion a neve, hiszen az összes athénit megrövidítő pénzből épült.

6. Hanem azért önként vállalta Athénben a névadó archón és az összgörög játékokon a rendező tisztjét, Athéna közös ünnepén¹⁸⁹ pedig koszorúval a fején [550] egyszer így beszélt: „Szívesen látalak majd benneteket, athéniaiak, a vendégségbe érkező görögökkel, és a versenyben résztvevő atlétákkal együtt egy csupa márvány stadionban.” És ígéretéhez híven az Ilissos túlsó partján négy év leforgása alatt meg is építette a stadiont, s a végeredmény csodálatosnál is csodálatosabb alkotás lett, egyetlen színház sem

¹⁸⁹ „Athéna közös ünnepe”, görögül a Panathénaiia, Athén legnagyobb, mert a város névadó istennőjének szentelt ünnepe, melyet négy évenként a szokottnál is nagyobb fénnel ülték meg, és azért „közös”, mert az ünnepségen Athén városával együtt a környező települések is részt vettek.

versenyezhet vele. Athéna említett közös ünnepéről hallottam egyet-mást. Az istennő köntösét egy hajóra függesztették, minden elképzelést felülmúlt, ahogyan redőit lebegtette a szél, miközben a hajó haladt előre, ámbar nem igásállatok vonták, hanem alá illesztett szerkezet csúsztatta; a Kerameikosból indították ezer evezőssel az Eleusinion felé, azt megkerülve elhaladtak a Pelasgikon mellett, onnan tovább, el a Pythionig, ott érték el azt a pontot, ahol manapság is horgonyozni szokott.¹⁹⁰ A stadion

¹⁹⁰ Az ünnep egyik legfontosabb mozzanata az volt, hogy az ünneplők nagyszabású körmenetben újonnan szőtt ruhát vittek föl az Akropolisra, Athéna templomába, s a díszes köpenybe beleszótték, hogyan győzi le az istennő a gigász Enkeladost, homályos azonban a kép, melyet Philostratos a hajóról, az ezer evezősről és kivált a hajó alá illesztett mozgatószerkezetéről (ὕπογεῖοις μηχαναῖς) ad. Mindenesetre a körmenet Athén nyugati kapujától, a Kerameikosból indult, innen Philostratos szerint elhaladt az Akropolistól északra, az Akropolis keleti lejtője közelében épült Eleusinion templomig, onnan az Akropolis déli oldala mentén a nyugati oldal mellett észak-déli irányban húzódó, Pelasgikonnak nevezett dombhátig (ott északnak fordulva nyilván felkanyarodott az Akropolisra, hogy az illetékesek átadhassák az istennő új ruháját a templom papjainak, ezt a magától értetődő epizódot azonban Philostratos nem említi), a visszaúton pedig végállomásuk a délkeleti városfalakon kívül emelkedő Pythion, azaz Apollón-templom volt, mely egyébként nem volt messze a Héródész-építette, és ugyancsak falakon kívül elhelyezkedő stadiontól, talán ezért is csatolja a körmenet stációihoz Philostratos éppen itt Tyché templomát (hacsak nem kell a Pythion nevet, ahogyan egyesek javasolják, Athén egy másik és máshelyt található Apollón-szentélyre vonatkoztatni). Az Athéna-ünnep körmenetének Philostratos által adott leírásához érdemes még hozzátennünk, hogy az útvonal többnyire a Kerameikosból az agora érintésével egyenesen az Akropolisra vezetett, ld. Pausanias 1, 29, 1. Nem lehet kizárni a lehetőséget, hogy a dúsgazdag Héródész nyújthatta meg (talán csak ideiglenesen?) a körmenet útvonalát – bizonyos azonban, hogy Philostratos a folytatásban még mindig az Athéna-ünnepről szólva tér ki a fiatalok ruházatára, a fiatalság ugyanis testületileg részt vett az Athéna-ünnepen is, márpedig a dúsgazdag Héródésznek az ünnep (az előzőekben koszorúval fellépő és márványstadiont ígérő) rendezőjeként bizonyára nem csupán a körmenet útvonalán, hanem a fiatalok ruháján is módjában állt változtatni.

ellentétes oldalát Tyché szentélye foglalja el, benne elefántcsont szobor, mely Tychét mint a mindeneket kormányzó istent ábrázolja. **Héródész** változtatta meg a fiatalok ruházatát is a ma szokásosra, ő öltöztette először fehérbe őket, addig feketében ültek a népgyűléseken és úgy vettek részt a felvonulásokon is, a közös gyász jeléül, minthogy ők ölték meg a hírnök Kopreust, mikor [551] Héraklész gyermekeit el akarta hurcolni az oltártól.¹⁹¹

Az athéniaiaknak ajánlotta **Héródész** a Regilla emlékére¹⁹² épített színházat is; a tetőzetét cédrusból készítette, pedig ebből az anyagból még egy szoborra valónak is borsos az ára. Két épület van tehát Athénben olyan, hogy a római birodalom területén sehol másutt nincs párjuk, említésre méltó azonban az a fedett színház, melyet **Héródész** a korinthosiaknak épített, s noha messze elmarad az athéni mögött, a más földön nagyhírű kevesek közé tartozik, mint az Isthmos¹⁹³ szobrai, a hatalmasra méretezett Poseidón, Amphitrité¹⁹⁴ és a többi, akik szobrával a szentélyt benépesítette, de Melikertés¹⁹⁵ delfinjé mellett sem mehetek el szórtanul. Apollónnak Delphoiban a stadiont ajánlotta fel, Zeusnak Olympiában

¹⁹¹ Euripidész *Héraklész gyermekei* című darabjában Héraklész már halott, gyermekeit Héraklész egykori ura, Eurystheus mykénéi király, halálra keresteti az udvarában élő Kopreusszal, s Kopreus, ámbár a gyermekek az athéni felségterületen lévő Marathón templománál kerestek menedéket, ami elvileg minden üldözöttnek sértetlenséget biztosított, Kopreus erőszakkal is elvitte volna őket, az athéni király azonban Euripidésznél fegyveres küzdelmet is hajlandó vállalni azért, hogy az üldözöttek megmeneküljenek, Kopreust pedig, így tudja Philostratos, az athéniaiak embertelensége miatt kivégezték.

¹⁹² Regilla volt Héródész felesége; a szóban forgó színház az Akropolis délnyugati oldalán épült Ódeion, melyben még ma is tartanak előadásokat.

¹⁹³ A Közép-Görögországot a Peloponnésossszal összekötő keskeny földnyelv; ennek déli oldalán volt Korinthos városa. (Az Isthmos átvágása egyébként a szabadságharcos Türr István tervei alapján 1893-ban fejeződött be.)

¹⁹⁴ Amphitrité: Poseidón felesége.

¹⁹⁵ Melikertés Athamas thessaliai király és Inó kisebbik fia; Inó örületében vele együtt a tengerbe vetette magát, Melikertés holttestét egy delfin az Isthmosig vitte, ahol tiszteletére alapították meg az isthmosi játékokat.

a vízvezetékét, a thessaloknak és a maliai öböl környékén lakó görögöknek Thermopylaiban a fürdőmedencét, betegekre gyógyhatású vizével. Amellett betelepítette Épeirosban a már szinte elnéptelenedett Órikont és az itáliai Canusiumot, ahol azzal szelídített a zord körülményeken, hogy megszüntette a vízellátás korábban ott uralkodó nehézségeit, amellett segített Euboia, a Peloponnésos és Boiótia városain is, egyiken így, másikon amúgy. Bővében volt tehát nagy tetteknek, mégis úgy vélte, semmit sem tett még, mert nem vágta át az Isthmost, az ő szemében ugyanis kimagasló teljesítmény lett volna a szárazföldet szétvágni, összekötni két tengert, és a Peloponnésos megkerülését tengeren is huszonhat stadionnyi távra csökkenteni. De bármennyire lelkesedett is érte, nem volt mersze engedélyt kérni rá a császártól, hiszen előre láthatóan azzal bírálják majd, hogy olyan [552] tervbe kapaszkodik, melynek megvalósítása Nerónak sem sikerült. Szándékát azonban mégis elárulta. Ahogyan az athéni Ktésidémostól¹⁹⁶ hallottam, **Héródész** Ktésidémossal az oldalán Korinthos felé tartott, és az Isthmosra érve kitört belőle: „Én szeretném, Poseidón, de senki sem fogja engedni!” A szavain elcsodálkozó Ktésidémós megkérdezte tőle, mit akar ezzel mondani, mire **Héródész** így válaszolt: „Régóta arra törekszem, hogy jelet hagyjak az utánam élő embereknek a magam emberi mivoltáról, de úgy látom, ilyen hírnév nem jut osztályrészemül.” Ktésidémós persze agyba-főbe dicsérte szavait és tetteit, melyeket ember fia túl nem szárnyalhat, de **Héródész** közbevágott: „Mulandó dolgokról beszélsz, mindez idővel elenyészik, szavaink is tolvajok kezére jutnak, aztán egyik ezt, a másik azt kifogásolja, az Isthmos átvágása szerintem soha el nem évülő munka, emberi természetre bízni nem lehet, az Isthmos átvágása Poseidónra, nem emberre tartozik.”

7. Akit többnyire **Héródész** Héraklésének neveznek, serkedő szakállú fiatal volt, termetre akár egy nyurga kelta, magassága

¹⁹⁶ Ktésidémós csak Philostratosnál fordul elő.

úgy nyolc láb.¹⁹⁷ **Héródés** egyik Iulianushoz¹⁹⁸ intézett levelében ad róla leírást, eszerint hajának hossza nem tért el szokványos-tól, bozontos szemöldökei egymást érték, mondhatni eggyé fonódtak, szeméből átható fény sugárzott, erős egyéniség biztos ismérve, orra hajlott volt, nyaka vaskos, de ilyenné inkább a munka alakította, és nem a bő étkezés, formás mellkasán feszültek az izmok, lába enyhén kifelé fordult, szilárdabbá [553] téve lépteit. Farkasbőrt viselt magán, ruhának megvarrva, mérkőzéseket pedig a vaddisznók biztosítottak számára, a sakálok, a farkasok, a megvadult bikák, csak a tőlük szerzett sebeket mutogathatta. Ezt a Héraklést állítólag a föld szülte Boiótiában, **Héródés** azonban, mint mondja, tőle hallotta, hogy anyja, óriási testi erővel rendelkezvén, marhapásztor volt, Marathón nevű apja pedig, akinek szobra Marathónban áll, földműves hérós. Ezt a Héraklést tehát faggatóra fogta **Héródés**, vajon halhatatlan-e ő maga is. „Csak hosszabb életű vagyok – válaszolt az – mint egy halandó.” Ugyancsak megkérdezte tőle **Héródés**, mit szokott enni. „Többnyire tej-en élek – hangzott a felelet –, kecskék táplálnak, a marhacsordák és a nemrég ellett lovak, de a nőstény szamár is jóízű és könnyen emészthető tejet ad, ha pedig árpadarához jutok, eszem tíz choinixnyit,¹⁹⁹ ezt ajándékképpen adják össze nekem a marathóni és boiót földművesek, akik egyébként Agathiónnak²⁰⁰ nevezték el, mert úgy hiszik, szerencsét hozok rájuk.” „Hát görögül hogyan tanultál? – kérdezte **Héródés** – és kiktől? Mert szerintem nem

¹⁹⁷ 1 láb = 30,8 cm., vagyis Héródés Héraklése majdnem kétszázötven centiméter magas volt, de a hozzá hasonló félisteni jelenségről szólva talán ez sem feltétlenül tévedés vagy szövegromlás, amiképpen jócskán meghaladja az átlagos emberi mértéket az az adat is, amit Philostratos Héraklés étkezésével kapcsolatban Héródés közlésére támaszkodva följegyez, ld. 199. jegyz.

¹⁹⁸ Talán azonos a Marcus Aurelius és Fronto barátjaként ismert T. Claudius Iulianusszal, aki 154-ben és 156-ban consul suffectus volt.

¹⁹⁹ 1 choinix: 1,1 liter, átlagember számára napi adag; Agathión egy ültőhelyében a tízszeresét fogyasztotta!

²⁰⁰ Agathión: magyarul kb. „szerencsefi”.

tartozol a tanulatlanok közé.” „Attika középső vidéke – mondta Agathión – jó iskola annak, aki beszélni akar. A városlakó athéniak pénzért felfogadnak mindenféle thrák, Fekete-tenger vidéki, vagy más barbár országból ideözönlő fiatalokat, aztán inkább azok rontanak az ő nyelvhasználatukon, nem pedig ők segítenek javítani azokén, Közép-Attikába viszont nem keveredtek barbárok, az ottaniak nyelve tehát egészséges, a legtisztább attikait beszélik.” „És ünnepen – kérdezte megint **Héródés** – részt vettél már?” „Igen – felelt Agathión – még hozzá Delphoiban, de nem vegyültem a tömegbe, hanem a Parnassos ormáról hallgattam a zenei versenyt; akkor éppen Pammenés²⁰¹ aratott sikert a tragédiában, [554] én azonban úgy vélekedtem, ugyancsak haszontalan dolgot művelnek a bölcs görögök, mikor gyönyörűséggel hallgatják a Pelops- és Labdakos-család²⁰² bűneit, mert rémtettekre csábít a mese, ha hitelt adnak neki.” Minthogy filozofálni látta őt, **Héródés** megkérdezte, mi a véleménye a sportversenyekről, mire Agathión így válaszolt: „Hát bizony nekem nevetséges látvány, hogy emberek versenyeznek egymással pankrációban, öklözésben, futásban vagy birkózásban, s a győztes koszorút kap – az a futó kapjon koszorút, aki a szarvast vagy a lovat hagyja maga mögött, ha pedig nehezebb versenyre edz, akaszkodják össze egy bikával vagy medvével, ami számomra nagy és mindennapos viadal, mióta Akarnania nem táplál többé oroszlánokat.”

Az elámult **Héródés** arra kérte, ebédeljen vele. „Holnap, dél felé – válaszolt Agathión – csatlakozom hozzád Kanóbos²⁰³ szen-

²⁰¹ Tragédiaköltő a 2. század első felében, csak Philostratos említi.

²⁰² Pelopsnak, a Peloponnésos névadójának, és Thébai uralkodócsaládjának leszármazottai (mint Agamemnón és Menelaos, illetve Oidipus, Antigoné és Polyneikés), akiknek történetét a nagy görög tragikus költők szívesen választották tárgyul.

²⁰³ Kanóbos vagy Kanópos: Menelaos hajókormányosa, aki halála után kultikus tiszteletben részesült, s az nem egyszer Serapis kultuszával is összefonódott; Philostratosról említett templomát egyesek az athéni Serapis-templommal azonosítják.

télyénél, intézd úgy, hogy a templom legöblösebb korszója legyen ott, telve olyan tejjel, melyet nem nő fejt.” Másnap Agathión a mondott időben megérkezett, de orrát a korszóhoz illesztve kijelentette: „Nem tiszta a tej, női kéztől szaglik.” E szavakkal távozott is, bele sem kóstolt a tejbe. Minthogy hibáztatott egy nőt, **Héródész** elküldött az istállóba, derítsék ki, igaz-e, s mikor tudomására hozták, hogy csakugyan úgy esett a dolog, belátta: ennek az embernek isteni képességei vannak.

8. Akik azt a vádat koholták **Héródész** ellen, hogy az Ida hegyén kezet emelt Antoninusra,²⁰⁴ és pedig akkortájt, mikor ő a szabad városok felügyelője, Antoninus pedig Asia valamennyi városának proconsulja volt, [555] szerintem nem ismerik Démostratos²⁰⁵ **Héródész** ellen folytatott perét, melynek során Démostratos, bár sok mindent a terhére rótt, sehol sem hivatkozik erre a képtelenségre – mivelhogy meg sem történt. Ők ketten összekoccantak ugyan valami miatt, mint akik nehezen járható vagy szűk úton haladnak, de törvénysértő módon nem mentek egymással öltre, jöllehet Démostratos nem mulasztotta el részletesen ismertetni sérelmeit a **Héródész** ellen folytatott perben, legalábbis olyan hévvel támadt ellenfelére, hogy még a dicsérnivalót is szapulta benne.

9. Gyilkosság vádjával is indítottak pert **Héródész** ellen, a következő indokkal. Felesége, Regilla, a nyolcadik hónapjában volt, mikor **Héródész**, állítólag nem is főbenjáró hiba miatt, megparancsolta szabadadásnak, Alkimedónnak, hogy büntetésül verje meg, és a hasára mért ütlegektől az asszony koraszülésben halt meg. Mintha tényeken alapulna, ennek alapján gyilkosság vádjával indított pert **Héródész** ellen Regilla fivére, a consuli rangúak között is igen tekintélyes Braduas, aki a nemesi származás ismertetőjeleként elefántcsontból holdsarlóvá formázott bokacsatot viselt a lábbelijén. A római senatus elé járulva az általa képviselt vádat

²⁰⁴ A későbbi Antoninus Pius császárra.

²⁰⁵ Ld. lentebb is, [559–560] 2, 14. cap., [563] 2, 17. cap., és 228. jegyz.

semmi bizonyítékkal nem támasztotta alá, csak a nemzetségével dicsekedett hosszan és fellengzősen, ki is gúnyolta érte **Héródés**: „A te nemességed csak a bokádon létezik!” Mikor pedig a vádló fennen kérkedett egy itáliai városnak juttatott jótéteményeivel, **Héródés** elegáns tömörséggel [556] vágott vissza: „Én szintúgy sok ilyesmit mondhatnék magamról, bárhol is ítélkeznenek fölöttem a világon.” A védekezésben mindenekelőtt az szólt mellette, hogy Regillával szemben semmiféle ilyen értelmű utasítást nem adott, aztán meg hogy mélyen meggyászolta a halálát (s bár a vád ezt is pusztá színlelésnek láttatta, mégis felülkerekedett az igazság), különben aligha ajánl olyan gyönyörű színházat felesége emlékének, amiképpen a második consulságáról döntő szavazást sem napolja el miatta, ha nem tisztázta magát a vád alól, másfelől gyilkosságtól szennyezetten Regilla ékszereit sem viszi ajándéku az eleusisi szentélybe, mert az ilyesmi inkább a gyilkosság megbosszulására, semmint megbocsájtásra készíti az istennőket. Felesége halála után **Héródés** még lakása küllemén is módosított, feketére váltva a szobák fehérjét függönyökkel, festéssel és lesbosi márvánnyal, merthogy az sötétkék-fekete színű; mindezekkel kapcsolatban a művelt Lukios²⁰⁶ állítólag adott ugyan tanácsokat Héródésnek, de mert változtatásokra nem tudta rávenni, tehát az élcélődéshez folyamodott.

10. Az esetet már csak azért sem érdemes szó nélkül hagynom, mert jeles szerzők is említésre méltatják. Jeles szerző volt Lukios is, a hírnevesek közül, a tyrosi Musoniosnál²⁰⁷ tanulta a filozófiát,

²⁰⁶ A Héródés Attikos barátjának bemutatott és műveltként jellemzett Lukios az általunk is ismert Lukiosok közül egyikkel sem azonosítható biztosan, korántsem lehetetlen azonban, hogy Philostratos a névazonosság okán összetévesztette őt azzal a Lukiosszal, aki a római Musonius tanítványa volt, és mestere előadásait írásba foglalta.

²⁰⁷ A tyrosi Musonios közelebből nem ismert; mindenesetre nem téveszthető össze a Kr. u. 1. században működött, és 101-ben vagy 102-ben elhunyt római Musoniuszal.

véleménynyilvánításai telibe találtak, s alkalomadtán a humort is alkalmazta, lévén pedig bensőséges barátja [557] **Héródés**nek, ellátogatott hozzá, mikor az gyászába szinte belebetegedett, és leckéztetni kezdte: „Ej, **Héródés**, az „elég” határa mindenben az arany középút, erről sokszor hallottam értekezni Musonios, szoltam róla többször magam is, sőt tőled is hallottam, ezt magasztaltad Olympiában a görögöknek, mikor még a folyókra is ráparancsoltál, hogy a partjaik között folyjanak. Nos, hát hova tűnt most mindez? Önnön magadtól tántorodtál el, sajnálni való, amit művelsz, hírnevedet kockáztatod” – és így tovább; s mert nem tudta meggyőzni, bosszúsan távozott. De mert közben észrevett néhányat a házbeli rabszolgák közül, amint egy kútnál retket mosnak, megkérdezte tőlük, kinek az asztalára kerül majd az étel, s mikor azt válaszolták, hogy **Héródés**nek készítik, Lukios felkiáltott: „Akkor hát vétkezik Regilla ellen **Héródés**, fehér retket fogyasztva egy fekete házban!” Mihelyt ezt **Héródés** meghallotta – jelentették neki –, tüstént eltávolíttatta házából a benne sötétlő feketét, hogy ne legyen nevetség forrása a művelt emberek körében.

11. Ennek a Lukiosnak volt egy másik bámulatos esete. Marcus Aurelius császárt rendkívül érdekelte Sextus,²⁰⁸ a boiót filozófus, sűrűn látogatta, olykor az otthonába is elment. Egyszer Lukios, alig érkezett Rómába, a palotáját elhagyó Marcust arról kérdezte, hová megy és mi célból. „Öregembernek is javára válik tanulni – válaszolta a császár –, a filozófus Sextushoz megyek, hogy megtanuljam, amit még nem tudok.” Lukios erre karját az égnek emelve kiáltotta: „No lám, Zeus, a rómaiak hajlott korú császára írótablát ragadva iskolába megy, bezzeg az én királyom, Nagy

²⁰⁸ A filozófus Sextus Plutarchossal állt rokonságban, a Suda-lexikon néhány művét is idézi, ránk azonban sem ott felsorolt retorikai és egyéb tárgyú, sem más írásai nem maradtak, Marcus Aurelius, aki szintén tanítványa volt, igen meleg szavakkal emlékezik meg róla (ld. *Elmélkedések* 9), részletesen felsorolva, mi mindent tanult tőle.

Sándor, harminckét évesen már meghalt!” Ez a mondat jól példázza, milyen módonban filozofált Lukios, mert úgy tud rávilágítani emberi mivoltára, ahogyan a bor zamata is egyetlen kortyból megismerszik.

12. A Regilláért érzett gyász tehát vesztett hevéből, a lányáért, Panathénaisért érzettet pedig az athéniaiak tették elviselhetőbbé, [558] részint mert a városban temették el, részint mert halála napját kiiktatták a naptárból. Mikor aztán Elpiniké nevű másik lánya is meghalt, ott hevert a padlón, ököllel verte, és így kiáltozott: „Mit szenteljek neked, lányom? Mit temessem el veled?” Mire a filozófus Sextus, aki éppen nála volt, megjegyezte: „Nagy ajándékot adsz a lányodnak, ha magadon uralkodva gyászolod.”

13. Ilyen szélsőséges módon pedig azért gyászolta lányait **Héródész**, mert a fiára, Attikosra neheztelt; de hát szidták is előtte, hogy haszontalan, rossz tanuló, emlékezete lomha. Eleinte, mivel nem tudta megtanulni a betűket, **Héródésznek** az az ötlete támadt, hogy közösen nevel vele huszonnégy, korra egyidős fiút, mindegyiknek egy-egy betű lesz a neve, következésképpen társait szólítva szükségszerűen a betűket is gyakorolja majd. Utóbb észrevette, hogy részeges és nőbolond, s még életében jóslat gyanánt a következő verssort idézte családjá jövőjéről:

egy hülye lesz, aki élve marad tágas palotában,²⁰⁹

halála után pedig fiára egyedül az anyai hozományt hagyta, a maga vagyonát viszont más örökösök nevére íratta át. Ezt az athéniaiak embertelenségnek ítélték, figyelmen kívül hagyva, hogy **Héródész** az örökbefogadott Achilleust, Polydeukést és Memnónt

²⁰⁹ Héródész az *Odysseia* híres sorára utal (4, 498): *egy pedig él valahol, de a tágtérü víznek a foglya* (εἷς δ' ἔτι που ζωὸς κατερύκεται εὐρῆϊ πόντῳ), fordította Devecseri Gábor. Héródész két helyen változtatott rajta: nála ζωός („élő”) helyett μωρός (fordításunkban „hülye”) kerül, πόντῳ helyett pedig οἶκῳ (fordításunkban „palotában”).

mint saját törvényes fiait gyászolta meg, igaz, jóképű és derék fiúk voltak, nemes gondolkodásúak és tudni vágyók, a nála kapott nevelés jegyeit hordozták. Még szobrot is állíttatott emlékükre, [559] egyik éppen vadászik, a másik már befejezte, a harmadik még csak készül rá, első egy bozótban, második a síkon, harmadik forrás mellett, s mindhármukra platánok árnyéka borul, de nincsenek elrejtve, a rájuk vésett felirat mindenestre átkot mond megrongálóikra vagy elmozdítóikra – ilyen nagy megtiszteltetésre aligha méltatja őket **Héródész**, ha nem ismeri fel, hogy rászolgáltak a kitüntetésre. A Quintilius testvérek,²¹⁰ mikor Hellas proconsuljai voltak, és szemére hányták, hogy az ifjak szobrai merő nagyzolás, ő visszavágott: „Mi kifogástok az ellen, hogy játszom a köveimmel?”

14. **Héródész** ellenérzése a Quintiliusok iránt, ahogyan sokan mondják, a Delphoiban rendezett játékokon vette kezdetét, mikor a zenei verseny hallatán eltérő véleményre jutottak, egyesek szerint viszont az a tréfás megjegyzés volt az oka, amit róluk tett **Héródész** Marcus Aurelius császárnak, észrevette ugyanis, hogy azok, bár trójai illetőségűek, nagy megbecsülésben állnak az uralkodó előtt, és így szól: „Én Homéros Zeusától is rossz néven veszem, hogy szereti a trójaiakat”. Közelebb áll azonban az igazsághoz, hogy a két férfit, mikor együtt voltak Hellas proconsuljai, meghívták népgyűlésükre az athéniak, s ott **Héródész**re célozva szóba hozták, hogy fölöttük zsarnok uralkodik, végül pedig kérelmezték, hogy az elhangzottak jussanak a császár fülébe. A Quintiliusokban ébredt valamelyes rokonszenv a nép iránt, tehát sietősen postázták, amit hallottak, **Héródész** viszont állította, hogy fondorkodnak ellene, mintegy ellene lázítják az athéniakat – és csakugyan, a népgyűlés után léptek porondra a Démostratosok, Praxagorasok,²¹¹ Mamertinosok²¹² és

²¹⁰ A két Quintilius 151-ben töltötte be a consuli tisztelet, utána kerültek Hellasba.

²¹¹ Praxagoras: Aelius Praxagoras, athéni archón 157/158-ban.

²¹² Mamertinos: M. Valerius Mamertinos, athéni archón 167/168-ban.

sokan mások, **Héródés** politikai [560] riválisai. **Héródés** pert indított ellenük, azon a címen, hogy fondorlatosan szembe akarják vele állítani a népet, és ment volna a proconsuli törvényszék elé, az alperesek azonban orvul Marcus Aurelius császárhoz szöktek, bízva az uralkodó igencsak demokratikus érzületében, és mert az időpont is kedvezett: az összeesküvésnek ugyanis, mellyel Marcus Lucius Verus²¹³ gyanúsította, miután a hatalomban társa lett – nem tarthatta kizártnak – **Héródés** is részese lehetett. A császár éppen a pannon nép földjén állomásozott, támaszpontul Sirmiumot²¹⁴ választva; oda érkezve Démostratos és társai császári szállása környékén kerestek szállást maguknak, Marcus ellátta őket élelmiszerrel, és többször is érdeklődött, van-e szükségük valamire. Meggyőzte magát, hogy emberségesen kell bánnia velük, de ezt a meggyőződést fogadta el felesége és beszélni még alig-alig tudó kislánya is, aki nagy hízelkedve apja lábához borult, úgy kérlelte őt, mentse meg kedvéért az athéniakat. **Héródés** ellenben az elővárosban vert tanyát, ahol kész és félig kész tornyok álltak; elkísérte őt két lány is, ikrek, mindkettő házasságra érett korban, csodaszép teremtések, csecsemőkoruk óta **Héródés** neveltjei, akiket bortöltögetőjének és szakácsának tett meg, sőt mindkettőt „kislányaim”-nak szólította és lányaiként is szerette – Alkimedón lányai voltak egyébként, Alkimedón pedig **Héródés** szabadosa. A két lány tehát abban a toronyban aludt, mely leginkább volt biztonságos, éjjel azonban egy lecsapó villám megölte őket. A szörnyű baleset szinte megőriztette **Héródést**, úgy is ment el a császár ítélőszéke elé, [561] mint aki nem ura önmagának és halni szeretne; mikor aztán odaért, elkezdett vádaskodni az uralkodó

²¹³ Lucius Verus (uralk. 161–169) Antoninus Pius halála után, 161-ben kapta meg a társcsászári posztot Marcus Aurelius mellett. Marcus Philostratosól említett gyanakvása nyilván Lucius Verus feltételezett egyeduralmi törekvésére irányult.

²¹⁴ Modern térképen a szerb Sremska Mitrovica, illetve a hajdani magyar Száva-szentdemeter.

ellen, de nem burkoltan beszélve, ahogyan elvárható lett volna olyan embertől, aki járatos az alkalomhoz illő beszédfajtában, tehát haragját kezelni tudja, hanem végig féktelenül, pőre nyíltsággal harsogta: „Ez a jutalom hát, hogy vendégül láttam Lucius Verust, csakhogy őt te küldted hozzám! Ezért ítélnél el, egy nő és egy három éves kisgyerek szórakoztatására?” Bassaios, a testőrség parancsnoka rászólt, hogy bizonyára halni akar, amire **Héródés** csak annyit mondott: „Kedves barátom, öregembernek vajmi kevés a félnivalója.” E szavakkal Héródés távozott a törvényszékről, otthagya az időmérőt, pedig még benne magasodott a víz java része.²¹⁵ Mi pedig tekintsük jellegzetes filozófus-vonásnak, ahogyan Marcus ebben a perben viselkedett: szemöldökét sem ráncolta, arc kifejezése sem változott, bár ez akármilyen bíróval megesett volna, hanem az athéniakhoz fordulva megadta nekik a szót: „A ti védőbeszédeteken a sor, bár **Héródés** nem engedi.” A védőbeszéd hallgatása közben, ha titkolta is, sok minden bántotta, de mikor felolvasták neki az athéni népgyűlés határozatát, melyben nyíltan azzal vádolták **Héródést**, hogy megvesztegette Hellas vezető tisztviselőit „ékezzólása bőven omló mézével” – és itt közbekiáltották: „keserves egy méz!”, továbbá „boldog, aki pestisben halt meg!”²¹⁶ –, akkor a hallottak úgy szíven ütötték, hogy leplezetlenül könnyekre fakadt. S mert az athéniak védőbeszéde **Héródést** és szabadosait is vádolta, Marcus haragja a szabadosok ellen fordult, s „a lehető legméltányosabb büntetéssel” sújtotta őket (így jellemezte ítéletét), csupán Alkimedónnak engedte el a büntetést, mondván, hogy neki elég két lányának balsorsa. Marcus filozófiája tehát ezúttal így érvényesült.

[562] 15. Egyesek száműzetést is felrónak neki (bár nem száműzték) és állítják, azt az épeirosi Órikonban töltötte, mi több, Óri-

²¹⁵ Ld. 272. jegyz.

²¹⁶ Marcus Aurelius utolsó éveiben hatalmas pestisjárvány sújtotta az egész római birodalmat, 169-ben társcsászára, Lucius Verus is annak áldozata lett.

kont avégezt újította fel, hogy életmódjának meg tudjon felelni. Mármost **Héródész** valóban lakott ezen a vidéken, mert itt betegedett meg és mutatott be betegségűző áldozatot, száműzetését viszont nem szabtak ki rá és nem is szenvedett el. Állításom tanújává pedig ezennel megteszem az istensorba került Marcust:²¹⁷ a Pannoniában történtek után ugyanis **Héródész** Attikában tartózkodott, a számára olyan kedves Marathón és Képhisia vidékén, valósággal csüngtek az ajkán mindenütt a fiatalok, akiket a beszédein érzett rajongás hozott Athénba, ő pedig, hogy kipuhatolja, vajon neheztel-e rá a törvényszéken történtek miatt a császár, levelet küldött neki, de nem védekezett, hanem panaszkodott benne, csodálkozik, jelentette ki, mi okból nem kapott tőle még mindig levelet, noha korábban olyan gyakran írt, hogy nem egyszer három levélhordó is érkezett naponta, szinte egymás nyomába lépve. A császár válasza hosszúvá nyúlt és sok mindenről szólt, egy kivételes egyéniség betűivel, példaként csupán a levél éppen idevágó részét emelem ki és idézem, vagyis a küldemény megszólítását: „Üdvözöllek barátom, **Héródész!**” Beszámolt Marcus a háború miatt létesített téli táborról, ahol akkortájt időzött, elsiratta nemrég elhunyt feleségét, s szólva néhány szót saját megrokkant egészségéről, folytatásul hozzátette: „Neked viszont jó egészséget kívánok, s hogy úgy gondolj rám, mint aki jó szívvvel van irántad, azt pedig ne vedd igazságtalanságnak, hogy minekutána lelepleztem néhány embered vétségeit, kiszabtam rájuk a méltányos büntetést. Ezért tehát ne neheztelj, s ha megharagítottalak vagy [563] netán most is haragszol rám, kérj tőlem elégtételt az athéni Athéna-templomban a misztériumok alkalmával. Megfogadtam ugyanis, mikor a háború lángjai a legmagasabbra csaptak, hogy magamat is beavattatom, és te vezethetnél be a misztériumokba.” Íme Marcus bocsánatkérése, nagyon emberi és határozott. És ugyan ki sújtana száműzetéssel bárkit, ha így

²¹⁷ A császárokat haláluk után ünnepélyesen az istenek sorába iktatták.

szól hozzá, illetve adhat-e vajon parancsot olyasvalaki száműzésére, akit ilyen megszólításra érdemesít?

16. Van szóbeszéd arról is, hogy amikor a birodalom keleti részét felügyelő Cassius²¹⁸ Marcus ellen tervezett összeesküvést, **Héródész** levélben róttta meg, mely a következőképpen hangzott: „Héródész Cassiusnak: te megbolondultál!” És a levelet ne csupán megrovásként értelmezzük: ez az ember a császár védelmében a nyelv erejét vetette be.

17. Az a beszéd, melyet **Héródész** ellen Démóstratos tartott, szerintem a csodálni valók közé tartozik. Stílusa jellegében egységes, a kemény hangnem a beszéd elejétől végéig töretlen, de kifejezési eszközei többfélék és eltérnek egymástól, mindenesetre figyelemre méltóak. Meglehet persze, hogy Héraklés és az őt rágalmazó részek miatt lett nevezetes ez a beszéd, vagyis mert hírneves ember kerül benne rossz megvilágításba. De hogy milyen lelki erővel viseltetett **Héródész** a becsmérések iránt, arra bizonyoságot szolgáltatnak a kynikus Próteushoz valamikor Athénben intézett szavai. Ez a Próteus (aki olyan vakmerő filozófus volt, hogy Olympiában tűzbe vetette magát²¹⁹) nyomába szegődött **Héródész**nek, s közben félig barbár görögséggel szidalmazta, mire **Héródész** feléje fordult és megkérdezte tőle: „Rendben van, szidalmazol – de mi okból? És miért ilyen módon?”, s mikor Próteus még emeltebb hangon folytatta, így szólt: „Megöregedtünk – te szidalmazol engem, [564] én meg csak hallgatok.” Mutatva ezzel azt is, hogy

²¹⁸ Avidius Cassius Marcus Aureliustól nyert különleges hatalommal tevékenkedett a birodalom keleti felében, és mikor 175-ben híre kelt (alaptalanul) Marcus halálának, a keleten állomásozó római katonák őt kiáltották ki császárnak; ellencsászársága azonban alig tartott három hónapig, katonái megölték.

²¹⁹ Az eset 165-ben történt, Lukianos, aki az esemény szemtanúja volt, részletesen beszámol róla, (ld. *Peregrinus halála* 32–42), tőle tudni azt is, hogy Próteus neve eredetileg Peregrinus volt; a Lukianos-adta Próteus-kép egyébként negatívumokban merül ki.

hallja ugyan, de nevet is rajta, mert eltökélte, hogy hazug rágal-makat meg sem hallgat.

18. Most pedig **Héródész** szónoki módszerét fogom elemezni, el egészen a stiláris jellemvonásokig. Hogy **Polemónt**, **Favorinust** és **Skopelianost** tanárai közé sorolta, s hogy az athéni **Secundust** is hallgatta, már említettem, ami pedig a szónoklás elméletét il-leti, kapcsolatban állt a knidosi Theagenésszel²²⁰ és a tralleisi Mu-natioossal,²²¹ a platóni felfogást illetően pedig a tyrosi Tauros-sszal.²²² Beszédeinek összhangját a nagyfokú mérsékletesség adja, szándékai komolyságának inkább biztosítéka a mívés kidolgo-zottság, semmint a támadó kedv, a nyomatékos részek egyszerű stílussal párosulnak, emelkedett szóhasználata **Kritias**t idézi; megfogalmazásai újszerűek, másoknál eddig nem fordultak elő, van érzéke a mulatságoshoz is, ami nála nem erőltetett, hanem a témából fakad, beszéde élvezetes, bővelkedik elegáns és bölcsen változtatott nyelvi fordulatokban, beszédmódja nem sodró, ha-nem könnyed és nyugodt²²³ – egy szóval beszéde olyan folyóhoz hasonlít, melynek ezüstös habjai alól aranypor csillog. Figyelme az összes régi szerzőre kiterjedt, a kedvence azonban **Kritias** volt, vele igyekezett a görög ízlést megbarátkoztatni, mert eleddig el-hanyagolták és érdektelennek tartották. Hanem azért amikor a görögök egyhangúan ünnepelték és a „tíz nagy”²²⁴ egyikének nevezték őt, az igencsak hízelgőnek szánt dicséret nem vette le

²²⁰ Theagenés közelebbről nem ismert.

²²¹ Munatios közelebbről nem ismert.

²²² Az Akadémia korabeli vezetője, tanítványa, Aulus Gellius sokszor emlegeti; művei elvesztek, csak Ióánnész Philoponos idéz néhány részletet a platóni *Timaios*hoz fűzött kommentárjából.

²²³ A „lendülete ... könnyed és nyugodt” (az eredetiben πνεῦμα ... λεῖον καὶ καθεστικής) kifejezést Philostratos Aristophanéstól veszi, ld. *Békák* 1003: πνεῦμα λεῖον καὶ καθεστικής.

²²⁴ „a tíz nagy”: vagyis a tíz (Philistratos idejében már régóta) „kanonizált” görög szónok; ezeknek egyike volt Andokidész is.

a lábáról, magasztalóinak szellemesen [565] csak annyit ismert el: „Andokidésnél jobb vagyok.” Bár senki emberfia nála könnyebben nem tanult, a fáradságos munkát sem hanyagolta el, s még izogatás közben, vagy éjszaka, az alvás szüneteiben is dolgozott, a lusták és könnyelműek ezért „hizlalt szónok”-nak nevezték. Ki-ki másban jó, ki ilyen, ki olyan téren előzi meg a másikat, az egyik bámulatos rögtönző, a másik a megformálás mestere: **Héródész** azonban a szofisták közül mindenhez a legjobban értett, s nemcsak a tragédiából, hanem az emberi viszonyokból is ki tudta emelni a megrázót.

Héródésznek igen sok levele maradt fenn, hozzá előadások, naplók, kézikönyvek és a régi műveltség legjavát röviden áttekintő jegyzetek. Akik felróják neki, hogy Pannoniában, még fiatalon, belesült egy beszédébe a császár előtt, szerintem nem tudják, hogy ugyanez megesett Démosthenésszel is Philippos előtt, mindamellett Démosthenész Athénba visszatérve mégis jutalmat és koszorút követelt, noha Athén elvesztette Amphipolist,²²⁵ **Héródész** viszont az eset hatására az Istros partjára ment, hogy majd a folyóba veti magát – olyan forrón vágyott szónokként hírnevéssé válni, hogy a szónoki botlást halálbüntetésre tartotta méltónak.

19. Hozzávetőleg hetvenhat évesen, végelgyengülésben hunyt el, a halál Marathónban érte, s bár meghagyta szabadosainak, hogy ott is temessék el, az athéniak fiatalok segítségével lopva a városba vitették; ravatalához jó előre kivonultak az emberek, minden korosztály, úgy búcsúztatták, könnyek és magasztalás közepett, [566] mint derék apát a gyászoló gyermekek. Az Összgörög stadionban temették el, fölötte a rövid és magasztaló epigramma:

²²⁵ Az Athén számára stratégiai fontosságú észak-görögországi várost 357-ben foglalta el Philippos. jóval Démosthenész hírhedt belesülése előtt.

Héródés sírhantja ez itt, marathóni szülőtté;
hamvai itt – hírét ismeri mind a világ.

Ennyit az athéni Héródésről, részben amit már elmondtak róla, részben ami eleddig ismeretlen volt.

20. II. Elbeszélésem a szofista **Theodotos**hoz²²⁶ szólít. **Theodotos** az athéniak egyik legfőbb tisztviselője volt,²²⁷ az idő tájt, mikor az athéniak ferde szemmel néztek **Héródés**ra. Ha nyílt ellenségeskedésig nem jutott is vele **Theodotos**, titkon azért szervezkedett ellene, mert értette a módját, hogyan lehet a kínálkozó alkalmat, úgy is, mint ügyvéd, a maga hasznára fordítani. Mindenesetre olyan szoros kapcsolatba került Démostratossal²²⁸ és körével, hogy segített nekik megszövegezni beszédeiket, melyeket **Héródés** ellen szántak. Ő lett egyébként első vezetője az athéni ifjúság nevelésére szánt rétorikai iskolának, amiért a császártól tízezer denariust kapott fizetségül. Ez a megbízatás azonban nem különösképpen említésre méltó (amiképpen a vezetői széket elfoglaló későbbi szofisták sem mind említésre méltók), az viszont igen, hogy amikor a platónikus, sztoikus, aristotelési és epikureus iskola vezetőit kellett kiválasztani, Marcus ezt **Héródés**re bízta, [567] őt viszont, róla alkotott véleménye alapján, maga ajánlotta a fiatalok figyelmébe, mondván, hogy a közéleti szónoklás előharcosa és a szónoki művészet mintapéldája. **Theodotos Lollianos** tanítványa volt, de **Héródést** is hallgatta. Ötven-egynéhány évet élt, két éven át vezette az iskolát, stílusa mind a törvényszéki, mind a tisztán szofisztikus szónoklás igényeinek megfelelt.

²²⁶ Theodotos (?–176) Athén szülötte volt, legfőbb forrás róla éppen Philostratos; írásai elvesztek.

²²⁷ Feliratból tudni, hogy az archón basileus volt, akinek feladatkörébe a szakrális teendők tartoztak.

²²⁸ A Heródes ellenzékéhez tartozó Démostratos már korábban is szóba került, ld. fentebb, [555] 2, 8. cap., [559] 2, 14. cap., illetve [563] 2, 17. cap.

21. III. A szofisták sorában szerzett nevet a pergamoni **Aristoklés**²²⁹ is, róla mondom el most, amit az idősebbektől hallottam. Ő is consuli rangú család tagjaként született, kora ifjúságától legénykoráig a peripatetikus írásokat tanulmányozta, de aztán ízig-vérig szofista lett, merthogy Rómában sűrűn hallgatta **Héródés**t aki ott rögtönzött beszédekot adott elő. Filozófiai tanulmányai idején mosdatlan volt, elhanyagolt külsejű, ruhája piszkos, ettől fogva azonban adott magára, ápolatlanságának véget vetett, azt az élvezetet pedig, amit a lant, a fuvola és az ének nyújthat, mind napirendjébe iktatta, és úgy engedte be otthonába, mintha kopogtattak volna az ajtaján; amilyen visszafogottan élt korábban, olyan féktelenül kereste a lehetőséget, hogy szerepeljen és így beszédtéma lehessen. Mikor már nevet szerzett magának Pergamonban, és a vidék görög lakói mind lelkesedtek érte, a Pergamonba utazó **Héródés** el is küldte valamennyi tanítványát [568] egy előadására, ami úgy vált javára **Aristoklés**nek, mint valami Athéna-szavazat.²³⁰ Beszédeinek stílusa áttetsző és attikai veretű, de előadásai inkább egy-egy témát bontottak ki, semmint véleményeket ütköztettek, az indulat mindenestre hiányzik belőlük, kitörései rövidre szabottak, atticizmusa pedig, ha **Héródés** nyelvhasználatával vetjük össze, inkább a túlfinomultság, semmint a magasztosság és a hangzásbeli szépség benyomását kelti. Félig ősen, az öregkor küszöbén halt meg.

22. IV. A szofista **Antiochos**²³¹ a kilikiai Aigai szülötte volt, olyanira nemes vér, hogy leszármazottainak nemzetsége még ma is

²²⁹ Aristoklés (2. század): alighanem a római szenátus azonos nevű tagjával azonosítható; a források csupán rétorikaelméleti és peripatetikus szellemben írott filozófiai műveit említik, utóbbiak egyikéből Eusebios idéz részleteket.

²³⁰ Philostratos Aischylos *Eumenisek* című darabjára gondol, ebben Athéna szavazata menti meg az elítéltetéstől az anyagyilkos Orestést; az „Athéna-szavazat” kifejezés az ókori görögben afféle szólásmondássá vált.

²³¹ Antiochos (2. század): talán rá vonatkozik az Aigai polgárát, Πόπλιος Ἀντίοχος ’Αντίοχος említő felirat, írásai elvesztek.

consuli rangot visel. Amikor gyávaságot vetettek a szemére, mert nem jelent meg a nép előtt és mit sem törődött a közügyekkel, így válaszolt: „Nem töletek félek, hanem önmagamtól,” tudatában volt ugyanis, hogy haragja fékezhetetlen és nem is csillapítható. Hanem azért lehetőségeihez képest támogatta polgártársait a vagyonával, élelmiszert juttatott nekik, ha észrevette, hogy híjával vannak, vagy éppen pénzt adott lakásuk javítására. Az éjszakákat többnyire Asklépios szentélyében töltötte, részint az álmokra várva, részint hogy részt vehessen az ott bent éberem fekvők társalgásában; s ha ébren volt, az isten is szólt hozzá, fényes bizonyosságát adva gyógyító művészetének azzal, hogy megszabadítja betegségétől **Antiochost**.

23. **Antiochos** gyerekkorában a szír Dardanosnál²³² tanult, felserdülve a már Ephesosban élő milétosi **Dionysos**nál. Pusztán témát közlő beszédet nem tartott, páratlanul eszes ember lévén azt gyerekjátéknak csúfolta, [569] hogy inkább a megvetés, semmint a hozzá nem értés látszatát keltse. A vitázó szónokláshoz azonban nagyon értett, biztos kézzel dolgozott ki kettős értelmű beszédet, lendületesen vádolt és támadott, védekezésben elegáns volt, jellemzésben meggyőző, mindent összevetve tehát beszédeinek stílusa a jogászinál szofistább, a szofistánál jogászbibb veretet kapott. Szónoki előadásmódja számos szofistáét túlszárnyalta: nem vitte túlzásba sem a panaszkodást, sem a lélekemésztő szomorúságot, ezeket valamilyen hatásos fordulattal rövidre fogta, bizonyosság rá több előadása, főként a következő: *Egy megerőszakolt lány erőszaktevője halálát választja,*²³³ *az erőszakból azonban gyermek születik, és a két nagyapa között azon folyik a vita, melyikük nevelje fel.* Ebben mondja az apai nagyapa a vita hevében: „Add ide a gyereket, tüstént add ide, mielőtt még anyja tejét megízlelhetné!” Hasonló egy másik előadás: *Egy zsarnok lemond a hatalmáról, ha biz-*

²³² Dardanos közelebről nem ismert.

²³³ Az akkor hatályos törvények értelmében azt is választhatná, hogy felesége lesz.

tosítják, hogy utána nem esik bántódása, ennek ellenére megöli olyasvalaki, akit ő tett eunuchhá, s aki éppen a gyilkosság vádjá ellen védekezik. Itt **Antiochos**nak a vád leginkább nyomós bizonyítékát, vagyis a zsarnoknak adott biztosíték tényét sikerül hatálytalanítania, egy méltatlankodásba öltöztetett meggondolással: „És ugyan kikkel állapodott meg ebben? Gyerekekkel talán? vagy nőkkel? kamaszokkal? idősebb emberekkel...? Saját nevem mindenesetre nincs rajta az egyezségen!” Nagyszerű az a mű is, melyben a krétaiak védekeznek a Zeus sírjával kapcsolatos per folyamán, mind a természettudományból, mind a teológiából merített kitűnő érvekkel. [570] Rögtönző beszédeként szintén tartott, de egyéb művekre is volt gondja, ezekre alkotásai közül kivált a *Történelem* jellemző, mely stílusának és gondolatvilágának valóságos foglaltata, amellet önmagának és szépségimádatának is helyet ad. Ami halálát illeti, egyesek szerint hetven évesen érte, mások szerint nem, van, aki szerint otthon, van, aki szerint másutt.

24. V. **Alexandros** – akit egyébként általában „sár-platón”-nak nevezték²³⁴ – a nem jelentéktelen kilikiai városban, Seleukeiában született, azonos nevű apja kiváló közéleti szónok volt, anyja pedig, mint a róla készült festmények tanúsítják, gyönyörű nő, hasonlatos Eumélos²³⁵ Helenájához – Eumélosnak ezt a pompás Helena-képét, mintegy felajánlásképpen, a római forumon helyezték el. **Alexandros** szépséges anyjába sokan lettek szerelmesek, a tyanaí Apollónios állítólag nyíltan, s hogy a többieket anyja elutasította, de Apollónios szerelmének engedett, mert szépre-

²³⁴ Alexandros (2. század első fele): beszédei nem maradtak ránt, retorikai értékezeit viszont bőven idézi az *Anonymus Seguerianus* néven ismert anonim írás, mi több, fennmaradt egy nagyobb töredéke és a beszéd- és gondolatalkatokat taglaló tanulmánya. A „sár-platón” (πιλοπλάτων) gúnynev alighanem érdektelennek ítélt filozófiai próbálkozásai miatt ragadt rá.

²³⁵ Eumélosról csak annyit lehet tudni, hogy vagy Septimius Severus uralkodása alatt, vagy közvetlenül előtte működött.

ményű gyermekáldást várt tőle, lévén Apollóniosban ember létere is valami isteni. Hogy azonban ez több okból is hihetetlen, Apollóniosról szóló könyvemben világosan megírtam.²³⁶ **Alexandros** fiatalon kivételes szépségű, feltűnő jelenség volt, szakála sűrű és közepes hosszúságú, szeme nagy és megnyerő, orra szabályos, fogai hófehérek, ujjai hosszúak és alkalmasak a beszéd gyepelőjének kezelésére. Amellett vagyonnal is rendelkezett, amiből futotta korántsem kárhoztatható kedvteléseire.

25. A férfikorba érve egyszer Seleukeia érdekében követségbe ment Antoninus császárhoz, de elkíserte a szóbeszéd, miszerint igyekszik fiatalossá tenni a küllemét. Mikor észrevette, hogy a császár nem nagyon figyel rá, [571] **Alexandros** emelt hangon rászólt: „Figyelj rám, császár!” A goromba rendreutasítástól felingerelt császár így vágott vissza: „Figyelek és rád ismerek, te vagy az, aki folyton a haját cicomázza, fogát fehéríti, körmeit csiszolja és szájából dől a szagosító!”

26. Élete folyamán többnyire Antiocheiában működött, illetve Rómában, Tarsosban, és – Zeusra! – Egyiptom egész területén, legalábbis eljutott a „meztelen bölcsék” földjéig. Athénbe **Alexandros** ritkán ment, de mindegyik ottléte emlékezetes. Eljutott azonkívül a pannon néphez is, az éppen ott hadat viselő Marcus Aurelius rendelte oda, és a görög nyelvű levelezés tisztét bízta rá; mikor aztán Athénbe érkezett – és nyugat felől érkezőnek ez meglehetősen hosszú út – kijelentette: „Itt megpihenünk egy kicsit.” Így szólt, és rögtönzött beszédeket ígért az őt hallani vágyó athéniaknak. De mert tudomására jutott, hogy **Héródész** Marathónban időzik, és vele van az egész görög fiatalság, levélben kérte tőle, engedje hozzá „a görögöket”. **Héródész** válaszul megírta: „A görögökkel együtt ott leszek én is.” Az athéniak tehát egybesereglettek a Kerameikos területén épített, Agrippa nevét viselő színház-

²³⁶ Ld. *Vita Apollonii* 1, 13; 6, 42.

ban,²³⁷ de csak telt-múlt az idő, **Héródész** késlekedett, az athéniak pedig nyugtalankodni kezdtek, hogy talán elmarad az előadás, és valami félreértésre gyanakodtak, [572] **Alexandros** tehát kénytelen-kelletlen elébük állt előadását megkezdeni. A téma a város dicsérete volt, hozzá az athéniakhoz intézett bocsánatkérés, amiért ez idáig nem látogatott el hozzájuk, az ehhez illő terjedelemben: afféle rövidre fogott panathénaikos.²³⁸ Az athéniak egyébként olyan jó megjelenésűnek találták, hogy mielőtt még szóba fogott volna, eleganciáját elismerő moraj futott végig a hallgatóságon. Az ő közösen kieszelt feladványuk az volt, hogy „térítse vissza a szkítákat”²³⁹ korábbi vándoréletmódjukhoz, mert a városban lakástól csak megbetegszenek”. **Alexandros** kis szünetet tartva ragyogó arccal lépett a szónoki emelvényre, mint aki jó hírként készül tudatni hallgatóival, amit mondani fog. Haladt is előre beszédében, mikor egyszer csak beállított **Héródész**, fején árnyat vető arkadiai²⁴⁰ kalap, ahogy az athéniaknál nyár idején szokásos, de talán csak **Alexandrosszal** akarta elhitetni, hogy egyenest az országutról érkezik. Innentől kezdve **Alexandros** ünnepélyesen csengő hangon **Héródész** jelenlétére terelte a szót, rá bízva, hogy már megkezdett feladvány-beszédét kívánja-e hallgatni, vagy

²³⁷ A Kerameikos Athén egyik nyugati városrésze, melyet a városfalak vágnak ketté, s amely nevét az ott működő fazekasokról kapta (κέραμος – „agyag”, κεραμεύς – „fazekas”); itt volt a „Szent kapu” is, ahonnan az Panathénaiákon az ünnepi menet megindult az Akropolis felé. A Kerameikosban épült színházat Augustus legjobb barátjáról, Marcus Vipsanius Agrippáról nevezték el.

²³⁸ A panathénaikos Athén mindenre kiterjedő dicséretét tartalmazta. *Panathénaikost* több görög szerző is írt, így Isokratész.

²³⁹ A római birodalom északi határvidékén (Philostratos szerint közelebből az Istros alsó folyásánál) élő lovas-nomád nép; az első pillantásra talán különösnek tetsző téma – vagyis a szkíták vándor-életmódja és a statikus városi élet egybevetése – szemlátomást meglehetősen népszerű téma volt az elmentéket amúgy is kedvelő rétorikus irodalomban.

²⁴⁰ Arkadia: a Peloponnészosz középső részét elfoglaló tájegység. Az arkadiai kalap a tűző napsugarak ellenében elől szemellenzővel volt ellátva.

maga ad neki feladványt. **Héródész** a közönségre pillantva kijelentette, tegye csak azt, amit hallgatói választanak, azok pedig egyhangúan a szkíta-téma hallgatása mellett döntöttek, **Alexandros** tehát a beszámolók közlése szerint²⁴¹ teljesítette is feladatát. Csodáltnivaló szónoki tehetségről tett bizonyosságot abban is, hogy **Héródész** érkezése előtt már nagyszerűen megformált mondatait átalakította, egészen más szóhasználattal és más ritmikával cserélte fel, vagyis hallgatósága az átalakítottat másodjára sem tekinthette ismétlésnek. Legnagyobb tetszést **Héródész** érkezése előtt az a kifejezése aratta, hogy „beteg a víz is, hogyha áll”, amit megjötte után [573] más megfogalmazással fölcserélve úgy fejezett ki, hogy „hiszen a víz is akkor ízlik igazán, ha vándorol”. De az is **Alexandros** szkíta-beszédéből való: „hogy az Istros²⁴² fagyba dermedt, délnek hajtottam lovam, s mire a jég megolvadt, észak iránt indultam újra el – de hát makkegészséges voltam még, nem ágyban sínylődő beteg, mint most vagyok – mert ugyan kit érhet baj, ki az évszakokhoz alkalmazkodik?” A beszéd végén pedig, csepülve a várost, mint minden tekintetben fojtogató lakhelyet, így kiált fel: „tárd ki hát kapuját, lélegzethez csak úgy jutok...!” Aztán **Héródész**hez sietett, és azzal ölelte át, hogy „hívj vendégségbe engem viszonzásul”, mire **Héródész** csak annyit mondott, hogy „miért is ne tenném, ha egyszer ilyen ragyogó vendéglátásban részesítettél...?!”. Az előadás befejeztével aztán **Héródész**

²⁴¹ Az eredeti itt a τὰ εἰρημένα („az elmondottak”) kifejezést használja. A megfogalmazás első pillantásra egy résztvevő szóbeli beszámolóját is jelenthetné, itt azonban sokkal inkább úgy értelmezendő, hogy Philostratos szövegszerűen ismerte Alexandros szkíta-beszédének azt a részét is, mely még Héródész betoppanása előtt és befejezetlenül hangzott el, amellet pedig (amit szinte természetesnek vehetünk) nyilvánvalóan ugyanúgy ismerte az ezután elhangzott teljes változatot: ennek bizonyossága, hogy – mindjárt a folytatásban – mindkettőből egyaránt idéz.

²⁴² Istros volt a Duna görög neve; az Alexandros-életrajz egy későbbi passzusában – ld. [575] 2, 27. cap. – a „szkíták Istrosa” kifejezés szerepel (ὁ Σκυθῶν Ἰστρος).

magához hívta immár felkészültebb²⁴³ tanítványait, s megtudakolta tőlük, milyen benyomást tett rájuk a szónok. A korinthisi Skeptos²⁴⁴ erre kijelentette, hogy a sarat megtalálta ugyan, de Platónat még keresi, **Héródész** azonban ráripakodott: „Ezt aztán – jegyezte meg – senki másnak többé ne mondd, csak magadat tenéné csúffá ilyen tudatlanságra valló véleménnyel! Inkább az én példámat kövesd: szerintem ő a józan **Skopelianos!**”²⁴⁵ Ily módon jellemezte **Héródész Alexandrost**, mert észrevette, hogy merész szónoki megoldásaihoz higgadt előadásmód illeszkedik. Mikor tehát **Alexandrosnak** bemutatót tartott, megemelte szónoklata hangsúlyait, mert vendégének – tapasztalta – ez a hanghordozás tetszik leginkább, amellettt előadásában a fuvola és a líra lehetőségeit túlszárnyaló ritmikát alkalmazott, szerinte ugyanis **Alexandros** a változatosságot is nagyra becsülte. [574] A rögtönzésre kiszemelt téma az volt, hogy *A Szicíliában megsebesült athéniak arra kéri onnan távozó bajtársaikat, öljék meg őket.*²⁴⁶ Ebben fogalmazza meg valaki könnybeborult szemmel a sokat idézett könyörgést:

²⁴³ Az eredetiben τοὺς ἐν ἐπιδόσει áll, vagyis azok a tanítványok értendők a kifejezésen, akik hovatovább (legalábbis a szónoki tudnivalók terén) „ráadásban” vannak, más szóval kifejezve akik „haladók”, illetve akiket manapság az egyetemi hallgatók szokványos kategorizálásának szóhasználatával élve „felsőbb évesek”-nek neveznénk.

²⁴⁴ Skeptos közelebről nem ismert.

²⁴⁵ Skopelianosnak önálló fejezetet szentel Philostratos, ld. fentebb, [514–521] (I^{XXI}), 51–58. cap. Héródész Skopelianost a νήφω igével jellemzi (νήφοντα, azaz „józan”), más szóval a maga részéről Alexandros előadói stílusát ítéli Skopelianosénál józanabbnak, tehetségben viszont vele egyenértékűnek tartja őt – mert minősítése kétségtelenül dicséret. A νήφω ige azonban az esetek többségében a bortól való megtartóztatást jelenti, nem lehetetlen, hogy használatával Héródész közvetve másra is utalt: Skopelianos ugyanis legnagyobb szónoki sikerét akkor érte el, amikor a görög borászok egyetemes érdekében interveniált Diocletianus császárnál, aki mindenfajta bortermelést szigorúan megtiltott nekik (az ügyre Skopelianus-fejezetében Philostratos bővebben is kitér).

²⁴⁶ A téma Thukydides leírásán alapul, ld. 7, 75.

„Igen, Nikias,²⁴⁷ igen, apám, ennek fejében láthatod viszont majd Athént!” A beszéd hallatára, mint mondják, **Alexandros** felkiáltott: „Ó, **Héródész**, mi szofisták csak morzsaid vagyunk mind!” A dicséretnek felettébb megörülő **Héródész** a természetéből fakadó nagylelkűséggel ajándékozott neki tíz teherhordó öszvért, tíz lovat, tíz bortöltögetőt, tíz gyorsíró, tíz talentum aranyat, rengeteg ezüstöt és két épp csak beszélni kezdő gyermeket a Kollytos démosból, mert megtudta, hogy **Alexandros** élvezi a kicsik gyűgyögését. Ilyenek voltak **Alexandros** athéni élményei.

27. Minthogy más szofisták emlékezetes mondásait is idéztem, hadd tegyek közzé néhányat a sok közül **Alexandrostól** is – mert ő a görögök között sosem jutott el az őt megillető igazi elismertségig. Hogy milyen fennköltén és egyúttal élvezetesen szónokolt, azt számos előadása bizonyítja, ilyen fordulatok: „Marsyas Olymposért eped, Olympos meg hogy játsszon hangszerén.”²⁴⁸ Aztán: „Arab föld: rengeteg fa, árnyék fedte síkok, pusztaság sehol... – nem szabadulsz, ez a föld csak izzasztásra bőkezű.” Vagy másutt: „Szegény legény, Ióniából – s mi is Iónia? csupa barbár földön tengődő görög.” **Antiochos** kigúnyolta ezt a stílust, és szemére hányta, tobzódik az összecsengő szavakban, tehát mikor Antiocheiába ment, ezzel kezdte: „Ti kótyagos ión, lyd, marsyas-fiak,²⁴⁹ feladványt adjatok nekem!” **Alexandros** szónoki kiválósága

²⁴⁷ Nikias volt a főparancsnoka annak az athéni haderőnek, mely Szicíliában katasztrofális vereséget szenvedett.

²⁴⁸ Marsyas a mondabeli szatír, a fuvola feltalálója, Olympos itt a tanítványa (máshol az apja); a róla szóló leginkább ismert történet az, hogy fuvolajátékban Apollónnal mert versenyezni, s mert veszített, az isten elevenen megnyúzta.

²⁴⁹ A gunyorosra szabott beköszöntés magyarul aligha visszaadható, az eredeti viszont (Ἰωνίαι Λυδίαί Μαρσύαι μωρίαί) már a közönség megszólításában négy azonos kicsengésű szót tartalmaz. Amellett azonban az üdvözlés azt is elárulja, hogy Varus nem a sokkal ismertebb szíriai, hanem a phrygiai Antiocheiát látogatta meg, mindenesetre csak innen válnak igazán érthetőkké a beköszöntőben szereplő nevek, Iónia és Lydia ugyanis Phrygia déli szomszédai, Marsyas viszont Phrygiában született.

[575] már ezekben a példákban megmutatkozott, de hadd mutassam be más előadásaiiban is. A tárgyalt téma ez volt: *Periklés elrendeli a háború folytatását, és pedig a jóslat ellenére, melyben Apollón, akár folyamodtak érte, akár nem, a spártaiaknak ígér segítséget*. És Periklése így száll szembe a jóslattal: „Hát megígéri, mondja Apollón, hogy a spártaiakat fogja támogatni? Hazudik! Ezt üzente Tegea²⁵⁰ esetében is.” Egy másik téma: *Valaki azt tanácsolja Dareiosnak, építsen hidat az Istrosra*”, s annak a szájából hangzik el: „Folyjék lábad alatt a skythák Istrosa, ha pedig hajjai átengedik seregedet, tiszteld meg azzal, hogy iszol belőle.” Máskor Artabazosként²⁵¹ lépett fel, amint le akarja beszélni Xerxést, hogy másodszor is hadba szálljon Hellas ellen, s így összegezte: „Ilyen hát a perzsák és a médek helyzete, király, ha itthon maradsz, a görögöknél viszont sovány a föld, szűkre szabdalta a tenger, eszevesztettek az emberek, és bosszúállók az istenek.” Mikor a síkságon betegeskedőket arra akarta rábeszélni, hogy költözzenek a hegyekre, természetfilozófiai meggondolásokkal érvelt: „Én azt hiszem, a mindenség alkotója a síkföldet, mint afféle silányabb anyagot, a mélybe vetette, a hegyeket viszont mintegy kitüntetésül emelte a magasba. Őket köszönti elsőként és hagyja el utoljára a nap is, márpedig kinek ne volna kedvesebb az a hely, ahol hosszabbak a nappalok?”

28. **Alexandros** tanárai **Favorinus** és **Dionysios** voltak, **Dionysios** azonban tanulmányai közepe táján beteg apja hívására elhagyta, s hogy apja elhunyt, szívvel-lélekkel **Favorinus** tanítványává szegődött, tőle tanulta el, milyen a szép beszéd. Egyesek szerint a kelták között halt meg, még mint a görög levelezés irányítója, mások szerint Itáliában, tisztét már letéve, s ki úgy

²⁵⁰ Vö. Hérodotos 1, 66: a spártaiak, mikor az északon velük szomszédos Arkadiát elfoglalni tervezték, azt a jóslatot kapták Delphoiból, hogy ezzel a tervükkel hagyjanak fel, Arkadia egyik városát, Tegeát azonban el fogják foglalni; csak hogy a jóslat nem vált valóra, mert városra haddal támadó spártaiak csúfos vereséget szenvedtek.

²⁵¹ Xerxés korában (Kr. e. 486–465) a kis-ázsiai Phrygia perzsa satrapája.

tudja, hatvan évesen, ki úgy, hogy korábban, ki úgy, hogy egy fiú, ki úgy, hogy egy lány maradt utána, ezekről azonban érdemleges adatot nem találtam.

29. VI. Kapjon említést a pergéi **Varus** is.²⁵² **Varus** apja Pergé egyik legbefolyásosabb polgára, Kalliklés volt, tanára a consuli rangú Quadratus,²⁵³ aki fogalmakról tartott rögtönző beszédek, és **Favorinus** modorában szónokolt. **Varust** többnyire „gólyá”-nak nevezték horgas és vöröslő orra miatt, s hogy ezt nem alapot nélkülöző élcélődésnek szánták, elég összevetni gúnynevét a pergéi templomban elhelyezett képmásaival. Szónoki stílusának jellemzéséül: „Ha a Helléspontoshoz érkezel, lovat kérsz? Az Athóshoz érve úszni akarsz? Ember, nem hallottál még utakról?! Vagy beszórnál egy kis földet a Helléspontosba, [577] és azt hiszed, majd megmarad neked, mikor a hegyek sem maradandók?!” Úgy mondják, mindezt világosan és jól begyakorolt hangon mondta el.

Otthon halt meg, még az öregkort sem érve el, gyermekek maradtak utána, nemzetségének tagjai mind megbecsült polgárok Pergében.

30. VII. **Hermogenés**,²⁵⁴ Tarsos szülötte, már tizenöt évesen oly nagy hírnévre tett szert mint szofista, hogy Marcus császár is hallani kívánta. Mi több, Marcus ment el őt meghallgatni, előadását gyönyörűnek, rögtönzését bámulatosnak találta, és pompás ajándékokat juttatott neki. A férfikorba érve azonban **Hermogenés** tehetsége minden észlelhető betegség nélkül oda lett, s ez gunyoros megjegyzésekre adott lehetőséget irigyeinek: a szavai,

²⁵² Varus (Οὔραπος, a 2. században): közelebből nem ismert, írásai nem maradtak.

²⁵³ L. Statius Quadratus (Κοδρατίων) 165-ben Asia proconsulja volt.

²⁵⁴ Hermogenés (kb. 161–240): beszédei elvesztek, de fennmaradt öt értekezése a retorika elméleti kérdéseiről.

mondták, mint Homérosnál, valóban „szárnyasak”, **Hermogenés** velük mondhatni a szárnyait vesztette el. A szofista **Antiochos** kajánul így jellemezte: „Hát ilyen **Hermogenés**, [578] ő gyerek-fejjel lett öreg, öregedve meg gyerek.” A tőle alkalmazott beszédstílusra íme egy példa Marcus császár előtt tartott beszédéből: „Olyan szónokként állok elibéd, császár, akit még kísérőnek kell iskolába vinnie, olyan szónokként, aki még csak várja, hogy érett korba jusson” – és van több más, ehhez hasonló, színpadias fordulata. Késő öregkorában halt meg, a közvélemény szerint mint egy a sok közül, mert képességei megszűntével hírnevét is elvesztette.

31. VIII. A kilikiai **Philagros**²⁵⁵ **Lollian**osnál tanult, s ő volt a leginkább vérmes és ingerlékeny természetű a szofisták között, állítólag egyik elbóbiskoló hallgatóját egyszer pofon vágta. Fiatalságától kezdve rendkívüli tetterővel végezte feladatait, s ez öregkorában sem hagyott alá, sőt oly mértékben növekedett, hogy a jó tanár mintaképének tekintették. Igen sok nép körében megfordult, s úgy hírllett, kitűnően tartja mederben beszédei mondanivalóját, Athénben viszont a haragját nem tudta mederben tartani, és – mintha éppen ezért jött volna – belekötött **Héródész**be. Estefelé ugyanis a Kerameikosban sétált, vele négy olyan athéni, akik folyton a szofisták körül nyüzsögnek; egyszer csak észrevette, hogy jobb felől egy fiatalember többekkel együtt felé-felé fordul, s mert azt képzelte, rajta gúnyolódnak, ráfordult: „Te meg ki vagy?” „Amphiklés vagyok – felelt az illető – ha ugyan hallottál a chalkisi Amphiklésről.” „Akkor hát – mondta **Philagros** – előadásaimtól tartsd magad távol, mert szerintem nem vagy épelméjű!” „Ki vagy te – firtatta a megszólított –, hogy ilyen parancsokat adsz?” **Philagros** erre kijelentette, hogy számára súlyos sértés, ha valahol nem ismerik fel, s haragjában egy idegen szót is en-

²⁵⁵ Philagros (2. század): róla legfőbb forrás Philostratos, írásai elvesztek.

gedett kicsúszni a száján, Amphiklés kapott is rajta – történetesen **Héródés** legjobb tanítványának tartották – és megkérdezte: „melyik nagy írónál fordul elő ez a szó?”²⁵⁶ és **Philagros** rávágta: „**Philagrosnál!**”

Ennyire eszelőssé fajult a [579] viselkedése. Másnap, minekutána tudomására jutott, hogy **Héródés** az elővárosban tartózkodik, levelet írt neki és felelősségre vonta, miért nem törődik tanítványai modorával. **Héródés** visszaírt: „szerintem nem sikeredett a bevezetőd”, voltaképp tehát azt róttta fel **Philagros**nak, hogy nem nyerte el hallgatósága jóindulatát, holott azt kell a szónoki előadás bevezetőjének tekinteni. Csakhogy a célzást **Philagros** vagy nem értette meg, vagy megértette ugyan, de nevetségesnek tartotta **Héródés** nagyon is üdvös figyelmeztetését, így aztán fiaskót is vallott előadásával, mert nem jóindulatú hallgatók előtt hangzott el. Az idősebbektől legalábbis azt hallottam, hogy már bevezetője is visszatetszést keltett, szokatlan hangzásúnak találták, gondolatmenetét szétszórtnak, sőt gyermetegnek is, mert az athéniak dicsőítésébe belefonta a gyászt, amit Ióniában elhunyt felesége miatt érzett. Soron következő szónoklatára azonban eleve csapdát állítottak neki. Asiában már tartott egyszer előadást *Aki nem hajlandó szövetkezni az arra fel nem kérte* címen,²⁵⁷ a szónoklat írásban megjelent, és fel is figyeltek rá, lévén hogy **Philagros** történetesen ezzel vált híressé; mármost a **Héródés**-tanítványoknak fülébe jutott a szóbeszéd, hogy első beszédét rögtönözi, másodjára azonban régi, egyszer már előadott témákat vesz elő, rögtönzésre tehát azt a bizonyos *fel nem kérte*-et adták fel neki, s miközben **Philagros** látszólag rögtönzött, ők visszaolvasták

²⁵⁶ A második szofisztika idején divattá vált, hogy mind az írásban, mind a szónoklásban csak a tiszta attikai nyelvet ildomos használni, a tájnyelvi vagy idegenszerű szavak-kifejezések használata barbárságnak minősült. Figyelmetlen „elszólásával” Philagros szofista létére súlyos nyelvi hibát követett el.

²⁵⁷ Ld. Thukydides 8, 86: az argosiai segítséget ajánlanak fel Athénnek, de azt Alkibiadés nem fogadja el.

neki a beszéd szövegét. Ezt a hallgatóság nagy zsvajgással és hahotával fogadta, s bár **Philagros** harsogó hangon sérelmezte, hogy saját műve előadásában gátolják, nem háríthatta el az immár bizonyossággá váló vádat.

Mindez az Agrippa színházban történt, vagy négy nappal később [580] **Philagros** a színművészek tanácstermébe ment, mely a Kerameikos kapujánál, a lovas szobroktól nem messze épült, s ott általános tetszést aratott *Aristogeiton Démosthenést perzsa-, Aischinést makedónbarátsággal akarja vádolni* című szónoklata – a vádatat egyébként Démosthenész és **Aischinész** csakugyan felhozták egymás ellen –, melyet haragtól elfúló hangon adott elő (a vérmes természetű emberek esetében ugyanis szükségszerűen lankad a hangot hordó lehelet). Valamivel később ő kapta meg a római retoriskola elnöki székét, Athénben viszont az általam említett okok miatt odalett a tekintélye.

32. **Philagros** előadásokban használt beszédstílusára íme egy példa. „Talán azt hiszed, a nap irigykedik az esthajnalcsillagra, vagy legalábbis kíváncsi arra, van-e rajta kívül más csillag az égen? Nem így viselkedik a tűzóriás! Én úgy vélem, valósággal költőmódra oszt hajlékot minden csillagnak.”²⁵⁸ „neked északot adom, mondja, neked délt, neked az estét, de éjszaka mind együtt lehettek, mind, amíg én láthatatlan vagyok; ámde mikor

tenger tükrét hagyva a nap megkezdte az útját,²⁵⁹

csillag nincs sehol.” Hogy milyen előadásainak ritmikája, azt jól mutatja a *fel nem kértek*, és állítólag még örömét is lelte az efféle ritmikában: „Barátom, csak ma látlak, s ma hozzám fegyveresen,

²⁵⁸ „költőmódra oszt hajlékot”: célzás arra, ahogyan a költő Homéros kiosztotta Zeus, Poseidón és Hadész között mindegyikük hatalmi övezetét, ld. *Ilias* 15, 160 kk.

²⁵⁹ Ld. *Odysseia* 3, 1.

kardot hordva szólsz”, illetve „barátnak én csupán a népgyűlést tekinthetem, így hát, barátaink – fenntartjuk nektek ezt a szót – most menjetek, majd küldünk értetek, ha kell netán.”²⁶⁰

33. **Philagros** közepesnél kissé alacsonyabb termetű volt, szemöldöke szigorú, szeme fürkésző, könnyen lehetett őt haragra lobbantani, s erről a rossztulajdonságáról maga is tudott, legalábbis amikor egyik barátja megkérdezte, miért nem talál örömet a gyermeknevelésben, válasza így hangzott: „mert örömet magamban sem találok”. Egyesek szerint tengerbe veszett, mások szerint Itáliában hunyt el az öregkor küszöbén.

34. IX. **Aristeidés**²⁶¹ – már akár Eudaimón fia, akár őt nevezték Eudaimónnak – Mysia egyik nem nagy városának, Hadrianoinak volt a szülőtte, de **Héródész** pályájának csúcspontján Athénben, illetve **Aristoklés** szónokoskodása idején az asiai Pergamonban nőtt fel. Bár fiatal korától betegeskedett, a munkával nem hagyott fel, betegsége természetéről, s hogy idegbántalmi vannak, a *Szent könyvekben* maga ad számot; ez a könyv afféle napló szerepét töltötte be nála, márpedig a napló jó tanítómester, ha mindenről elegánsan akarunk beszélni. [582] Rögtönzésre nem lévén természet adta hajlama, a pontos megfogalmazásra törekedett, a régi szerzőket tartotta szem előtt, s mert született tehetség is volt, beszédei mentesek az üresjáratoktól. Sokat **Aristeidés** nem utazott, részint mert puszta szórakoztatásul nagy hallgatóságnak nem adott elő, részint mert nem tudta haragját türtőztetni, ha

²⁶⁰ A fordítás természetesen pontosan visszaadni semmi esetre sem, csupán érzékeltetni próbálja a szónoklat ritmizáltságát.

²⁶¹ Ailios Aristeidész (kb. 117–187): Philostratosz szofistái közül egyike szónoki technikában és műveltségben a legjelentősebbeknek, s amellet az életművéből is sok maradt fenn, számszerint ötvenhárom, műfajra-tartalomra eltérő írás, köztük nem csupán szónoklatok, hanem filozófiai és más tárgyú értekezések, prózai himnuszok, dicsőítő- és gyászbeszéd, s külön érdekesség a hosszas betegségéről szóló terjedelmes beszámoló.

valahol nem aratott tetszést. A helyek, ahová mégis eljutott, Itália volt, Hellas és Egyiptomnak a Deltától délre fekvő vidéke, melynek lakói a smyrnai agorán bronzszobrot állítottak neki.

35. Azt mondani, hogy Smyrnát **Aristeidés** alapította, nem fellengzős dicséret, nagyon is jogos és igaz, mert ezt a várost, mely a földrengéstől támadt szakadékokba omlott, úgy siratta el Marcusnak, hogy az uralkodó, ámbár a gyászbeszéd más részeinél is fel-felajdult, de mikor odáig ért, hogy Smyrna helyett „pusztaságot fú a szél”, még könnyei is kicsordultak a papírlapra,²⁶² úgyhogy **Aristeidés** javaslata alapján a város újjáépítése mellett döntött. Egyébként **Aristeidés** találkozott Marcusszal ión földön is, s ahogyan az ephesosi **Damianostól** hallottam, a császár már harmadik napja időzött Smyrnában, **Aristeidést** azonban nem ismerte, tehát a két Quintiliustól kérdezte meg, vajon nem tévesztette-e **Aristeidést** szem elől az ő üdvözlésére összesereglettek között; ők azt válaszolták, maguk sem látták őt, különben nem mulasztják el bemutatni neki, másnap tehát elébe kísérték **Aristeidést**. A császár ezzel a kérdéssel fogadta: „Mi okból látunk téged ilyen megkésve?” „Foglalkoztatott egy téma, császár – válaszolta **Aristeidés** – és a töprengésbe merült gondolatot nem szabad elszakítani kutatása tárgyától.” A császárnak módfelett tetszett az **Aristeidésből** áradó őszinteség és elkötelezettség, megkérdezte tehát: „Mikor hallhatunk [583] téged?” „Ma adj fel nekem témát – felelt **Aristeidés** – de holnap fogsz hallani, mert én nem okádom, hanem megrágom, amit mondok. És engedd meg, császár, hogy tanítványaim is itt lehessenek az előadáson.” „Legyen úgy – mondta Marcus –, magától értetődik.” **Aristeidés** azonban folytatta: „Meg aztán, császár, legyen szabad nekik kö-

²⁶² A gyászbeszédet ugyanis nem személyesen mondta el Aristeidés Marcus Aurelius előtt, hanem – közvetlenül a földrengés után – levélben küldte meg neki. (A Smyrnát ért csapás és a város rekonstrukciója egyébként összesen öt írásának alkotja tárgyát.)

tetlenül tapsolni és tetszést nyilvánítani.” Mire az uralkodó elnevette magát: „Ez már – jegyezte meg – rajtad múlik.” Az előadás címét nem tüntettem fel, mert ki így, ki úgy tudja, abban azonban mindenki egyetért, hogy **Aristeidés** Marcus előtt nagyszerű, elragadó szónoklattal állt elő – az a kimagasló egyéniség, aki ő volt, a Smyrnát sújtó csapás még be sem következett, már a helyreállítást is elvégezte. Amit nem azért mondok, mintha nem a császár állíttatta volna helyre a romba dőlt, de korábban csodált várost, csupán azért, mert a királyi és fennkölt jellemek az őket ösztönző tanácsot és ékes szavakat csak még hatékonyabbakká teszik: lelkesen indulnak jól cselekedni.

36. Ez a szofista – úgyszintén **Damianostól** hallottam – ócsárolta ugyan előadásaiban a rögtönző szónokokat, mindamellett imádta és gyakorolta is a rögtönzést, de csak egyedül, lakásába zárkózva, egyik mondathoz a másikat, egyik gondolathoz a másikat kerekítve, amit inkább kóstelgatásnak, mint evésnek tartok, de hát a rögtönzés a nyelvi készség próbálgatása. Egyesek felróják **Aristeidésnek**, hogy lapos az előszava, mellyel *Visszakövetelik a földet a zsoldosoktól*²⁶³ című beszédét indítja: „Nem szűnnek meg bajt okozni nekünk ezek az emberek”. Belekötnek egyesek az *Aki visszautasítja Spárta megerődítését* nyelvi merészségébe is, ahol elhangzik a következő: „nehogy aztán a falak között gyáva fürjekké²⁶⁴ váljunk”. Belekötnek továbbá egy köznyelvi fordulatába, mint ami közönséges és hanyagul odavetett, felrója ugyanis Nagy Sándornak, hogy hajthatatlan magatartásával az apját követi, és még hozzáteszi: „de hát apja fiacskája volt”. Ugyanazok helyte-

²⁶³ A beszéd arról szólt, hogy bizonyos zsoldosokat szerződtetőik a megbízatás teljesítése után nem a kialakult pénzüsszeggel, hanem egy darab földdel fizették ki, s az érintettek járandóságuk lerovásának ezt a megváltoztatását nem is utasították vissza; később azonban, minekutána az így szerzett földön várost alapítottak, korábbi ügyfeleik újra jelentkeztek náluk, kifizették nekik az annak idején kialakult pénzt, cserébe pedig visszakövetelték a földet.

²⁶⁴ A fürjek félénksége közmondásos volt.

lenítik továbbá egy tréfás megjegyzését, miszerint az egyszemű arimasposok Philippos rokonai,²⁶⁵ pedig a görögök előtt maga Démosthenés is mentegetőzött a „tragikus majom”, és a „paraszt Oinomaos” miatt.²⁶⁶ De ne ezek a kifejezések jellemezzék **Aristeidés**-t, hanem olyan művei, mint az *Isokratés eltanácsolja az athénia-
kat a tengertől*,²⁶⁷ az *Aki felrója Kallixeinosnak, hogy nem engedte elte-
metni a tízeket*,²⁶⁸ a *Tanácskozás a szicíliai helyzetről*, az *Aischinés nem
fogadja el a [585] gabonát Chersobleptéstől*,²⁶⁹ vagy az *Akik elutasítják
a szövetséget, miután gyermekeiket megölték*,²⁷⁰ s kivált utóbbi be-
szédében világosít fel bennünket, hogyan bonyolíthat az ember
biztos kézzel merész és tragikus történeteket. És ismerem **Aris-
teidés** más műveit is, melyek műveltségét, szónoki erejét és jel-
lemezni tudását bizonyítják, ezek alapján kell őt megítélni, nem
pedig abból, hogy imitt-amott melléfog vagy modoros. Amellett
Aristeidés volt a leginkább szakavatott, igen-igen szabatos gon-
dolkodású szofista, aki éppen ezért került távol a rögtönzéstől,
mert a mindent megfontoltan kimondás igénye leköti az elmét
és nem ad helyet az ötletszerűnek. Mint egyesek írják, **Aristeidés**

²⁶⁵ Philippos ugyanis egy csatában egyik szemét elvesztette.

²⁶⁶ Ld. A *koszorúról* 242; mindkét gúnyos kifejezésen Aischinést kell érteni, aki tragikus színészként egyebek közt a legenda szerint lánya kérőit kocsiver-
senyre kényszerítő és közben orvul megöli Oinomaos szerepében is föllé-
pett, s ez alkalommal a színpadon hasra vágódva közneveltség tárgya lett.

²⁶⁷ A beszéd forrását ld. Isokratés: *A békéről* (Περὶ τῆς εἰρήνης) 64.

²⁶⁸ Az athéni demagóg, Kallixeinos a beszédben javasolja, hogy a Kr. e. 406-ban
Arginusai mellett vívott tengeri csata athéni generálisait, akiket azért vé-
geztek ki, mert a vád szerint számos harcosuk az ő felelőtlenségük miatt
fulladt vízbe, eltemetni se engedjék.

²⁶⁹ Chersobleptés thrák király mind Démosthenésnél, mind Aischinésnél
többször szerepel; Ailios Aristeidés idézett beszéde alighanem Polyainos
egy történetére (7, 32) támaszkodik, mely szerint a pénzhíányban szenvedő
király a gabonatermés megsokszorozására kényszerítette népét.

²⁷⁰ Pontosan nem tudni, miről szólhatott, de vö. [593] 2, 47. cap.

otthon halt meg, mint mások, Itáliában, egyesek véleménye szerint hatvan, mások szerint közel hetven éves korában.

37. X. A phoinikiai **Hadrianos**²⁷¹ Tyros szülötte volt, de Athénban nevelkedett. Mint tanáraimtól hallottam, **Héródész** működése idején érkezett oda, eleve ígéretes szónoki adottságokkal, s nem volt kétséges, hogy sokra fogja vinni. Már úgy tizennyolc évesen eljárt **Héródész**hez, nála egyhamar olyan megbecsülésre tett szert, amilyenben Skeptos és Amphiklés részesült, és bekerült a Klepsydrion hallgatói közé.²⁷² A Klepsydrion a következőképpen működött: a bárki számára szabadon hallgatható előadás után **Héródész** legjobb tehetségűnek tartott tíz tanítványa kapott egy további, vízórával száz mondatra méretezett fejtágítást, ezt – bő magyarázat kíséretében – **Héródész** tartotta, megtiltva a hallgatók tetszésnyilvánításait, egyedül témájára összpontosítva. És mert meghagyta tanítványainak, [586] hogy az iszogatásra szánt időt se fecséreljék el, hanem a borral is társítsanak valami tanulnivalót, így aztán **Hadrianos** együtt ivott a Klepsydrion tagjaival, mint nagy titkok beavatottja, s egyszer, amikor a szofisták stílusát kezdték külön-külön vizsgálni, középük állva a következőket mondta: „Én az ő egyéniségüket nem emlékezetfoszlányaim, vagyis egy-két szó, kijelentés vagy ritmikai megoldás alapján vázolólok majd, hanem úgy, hogy önnön magamat használom fel, és

²⁷¹ Hadrianos (kb. 113–193): szerteágazó munkássága beszédeken kívül rétorikaelméleti írásokra és más (olykor nem azonosítható) műfajokra is kiterjedt; ránk csak *Méregkeverőnő* című beszéde maradt. (A legbővebb forrás róla Philostratos.)

²⁷² Κλεψύδριον am. „vízóra”, ezzel mérték bírósági tárgyalásokon a peres felek felszólalásai számára megszabott időt; a szerkezet kétrészes üvegedény volt, melyet középpütt kis lukkal ellátott lap választott el, ennek felső részébe a felszólalás kezdetén meghatározott mennyiségű vizet töltöttek, s a szónok addig beszélhetett, míg a víz utolsó cseppig az edény alsó részébe nem csöpögött. A klepsydrion tehát eleve szoros kapcsolatban állt a szónoklással, ezért lehetett Héródész elit szónokiskolájának az elnevezése.

valamennyi vonásukat egybefogva fogom utánózni, folyékonyan és rögtönző beszéddel.” Minthogy pedig kihagyta **Héródést**, Amphiklés megkérdezte, mi okból mellőzte saját mesterét, mikor jól tudja, hogy **Héródés** stílusát maga is szereti, a többiek úgyszintén. „Mert ők olyanok – felelte **Hadrianos** –, akiket az ember akár részegen is utánózni tud, azt viszont csak szeretném, hogy **Héródést**, a szavak királyát csepp ital nélkül, józanul utánozhassam,” és **Héródés** módfelett megörült, mikor ezt hírül adták neki, igaz, különben is odáig volt a dicséretekért.

Hadrianos még süvölvényként meghívta **Héródést** egy – rögtönzött beszédet ígérő – előadására, és **Héródés**, egyesek vádaskodásával ellentétben, rosszindulat és gúnyolódás nélkül, ahogy szokta, nyugodtan és nyájasan figyelt, bátorította az ifjat, végül pedig megjegyezte: „Akár kolosszus óriási töredékei lehetnének”, tehát részint bírálta, mint aki fiatalsága folytán szétszórtan és lazán szerkeszt, részint azonban dicsérte, hogy nyelve és mondanója olyan emelkedett. Az elhunyt **Héródés** fölött is ő mondta a búcsúztatót, s az méltó volt a nagy emberhez, úgyhogy könnyet csalt a beszédet hallgató athéniak szemébe.

38. Az athéni szónokiskola elnöki székét olyan duzzadó öntudattal foglalta el, hogy az athéniakhoz intézett szónoklata bevezetőjében nem az ő bölcsességüket emlegette, [587] hanem a magáét, már első mondatával: „újra megjöttek a betűk Phoinikiából”²⁷³ – ekként pedig csak az indíthat, aki lekezeli az athéniakat, úgy véli, jövedele inkább azoknak ajándék, semmint neki. Az athéni iskola irányításában hivalkodó fényűzés jellemezte, méregdrága ruhákat viselt, káprázatos ékszerekkel teleaggatva, ha előadást tartott, ezüstszerszámozású hintó vitte, ha meg befejezte, azzal

²⁷³ A kijelentés, maga is Phoinikia szülötte lévén, annyit jelent, hogy vele, Hadrianossal az igazi irodalom költözik Athénbe, „újra”, mert ábécéjüket a görög hagyomány Phoinikiából eredeztette, nevük is a phoinikiai betűk nevét őrzi, eredetileg a görög írás is jobbról-balra haladt, mi több, a phoinikiaihoz hasonlóan a görög betűk szintén kifejezik a számokat.

keltett csodálatot, ahogyan a Hellas minden tájáról összeverődött rajongók hazáig kísérik. Már olyan hódolattal vették körül, mint az eleusisi nép a szertartásokat ünnepélyesen végző, misztikus titkokba beavató papjukat.²⁷⁴ Ő maga játékok, lakomák, vadászatok rendezésével igyekezett ragaszkodásukat biztosítani, a görög ünnepeken velük együtt ünnepelt, és a fiatalok között maga is fiatalosan viselkedett, következésképpen úgy tekintettek rá, mint gyerek szokott a jóságos és megértő apára, aki velük együtt járja a görög táncot. Magam is tudok olyanokról, akiknek kicsordult a könnyük, ha emlékezetükbe idézték **Hadrianost**, vagy a hangját, a járását, avagy jól szabott ruháit igyekeztek utánózni.

39. A gyilkosság vádját is felhozták ellene, azt azonban kivédte. Élt ugyanis Athénban egy jelentéktelen, de a szofisták körüludvarlásában nem járatlan ember. Ha valaki kancsó bort, ingyencségeket, ruhát és ezüstöt küldött neki, ugyanúgy kezessé tehette, akárcsak akik az éhes állatot zöldellő ággal csalogatják; bezzeg ha elhanyagolták, kígyót-békát kiabált. [588] Mármost ez az ember ingatag jelleme miatt összekülönbözött **Hadrianossal**, inkább a byzantioni **Chrétos** körül sürgölődött, s jóllehet maga **Hadrianos** minden sértegetését békésen viselte, egy poloska csípéseinek nevezve a hozzá hasonlók mocskolódásait, tanítványai türelmük fogytán parancsba adták szolgálknak, hogy agyabugyálják el őt, a dagadtra vert ember pedig harminc nappal később a végét lelte, igaz, maga is hozzájárult saját halálához, mert betegsége alatt színbort vedelt. A halott rokonai gyilkosság vádját emelték a szofista ellen, s athéni polgár lévén, athéni törzs és démos szülötte, Hellas proconsulja előtt; **Hadrianos** viszont elutasította a vádat, éspedig azon az alapon, hogy nem ő, nem is a szolgálai

²⁷⁴ Az eredetiben a hierophantés (ἱεροφάντης) szó szerepel, akinek feladatai nem egyszerűen az áldozatokra korlátozódnak: rájuk hárult a tiszt, hogy a kérelmezőt a misztériumokba – jelen esetben az eleusisi Déméter-misztériumokba – beavassák.

ütlegették azt, aki miatt szót emeltek, és védekezésében kivált az érdekében minden lehetséges érvet könnyes szemmel előadó görögök egyhangú támogatása, aztán meg az orvos borra vonatkozó vallomása segítette.

40. Az idő tájt, mikor Marcus császár Athénba utazott, hogy a misztériumokba beavassák,²⁷⁵ **Hadrianos** már az athéni rétoriskola élén állt, s a császár athéni vizsgálódásainak egyik tárgyává tette, hogy a szofista képességeit kiismerje, mert rábízta ugyan az ifjúság oktatását, de személyes meghallgatás nélkül döntött, egyedül a hírnevére hagyatkozva. S mert a consulságot viselt Severus²⁷⁶ bírálta **Hadrianost**, hogy a tisztán szofisztikus témákat mint valami baccháns adja elő, mert igazi ereje a közéleti szónoklatokban van, Marcus próbatételként a következő témát adta föl neki: *Hypereidés egyedül [589] Démosthenés véleményét tartja szem előtt, mikor Philippos Elateiába ér.*²⁷⁷ És **Hadrianos** a beszédet könnyed eleganciával adta elő, ámbár kétségtelenül még **Polemón** sodró lendülete mögött sem maradt el. A teljesítményét megcsodáló császár gazdag ajándékokkal és adományokkal tüntette ki. Adományon értem az államköltségen étkezést, az ünnepeken elfoglalható díszhelyet, az adómentességet, a papi feladatokat, és ami csak emelheti valaki tekintélyét, ajándékon pedig az arany-

²⁷⁵ Ld. [563] 2, 15. cap.

²⁷⁶ Talán Claudius Severus, Marcus Aurelius nevelője, másodszor consul 173-ban.

²⁷⁷ A beszéd fiktív, a benne tükröződő történelmi-politikai körülmények azonban valóságok: 1) Kr. e. 339-ben Philippos váratlanul elfoglalta az Athéntól alig egy nap járásra fekvő a Elateiát, ami Démosthenés beszámolója szerint (ld. *A koszorú* 169–178) sokkolta az athéni közvéleményt; 2) Démosthenés ekkor azt javasolja, küldjön Athén követséget Thébaiba, és a két város kössön szövetséget (ezt kellett kidolgoznia a Marcus-feladványnak); 3) tény az is, hogy Hypereidés Démosthenéshez hasonlóan szintén a makedónellenes táborhoz tartozott. A Hadrianostól szájába adott beszédet viszont a képzeletbeli Hypereidés valószínűleg nem otthon, hanem – és ez már fikció – mint a követség tagja (vagy vezetője?), Thébaiban adja elő. (Vö. Démosthenés, *A koszorúról* 169–179.)

és ezüst holmit, a lovakat, a szolgákat, és ami csak gazdagságra vall. Ilyesmikkel halmozta el őt és családja tagjait mind.

41. Mikor az első, azaz a római rétoriskola élére került, oly mértékig magára vonta a rómaiak figyelmét, hogy előadását még a görögül nem értők is hallani vágytak. Úgy hallgatták, mint varázslatosan éneklő csalogányt, elragadtatta őket beszédének zenéje, hangjának finomsága és hajlékonysága, a mondott és énekbe hajló²⁷⁸ részek ritmikája. Olyankor tehát, ha valami szokványos látványosság – többnyire táncosok műsora – kötötte le az érdeklődésüket, a színpadon felbukkanó hírnök azonban **Hadrianos** előadására figyelmeztetett, felkerekedtek a senatus, felkerekedtek a lovagrend tagjai, másfelől nemcsak a görög kultúra hívei, hanem azok is, akik a második nyelvet²⁷⁹ tanulták Rómában, és rohanvást igyekeztek az Athenaeum²⁸⁰ felé, lelkesen és szidva a lassan haladókat.

42. Mikor Rómában betegeskedett – és meg is [590] halt –, Commodus²⁸¹ a császári titkárság vezetőjének nevezte ki, elnézését kérve, hogy nem került rá sor korábban, mire ő szokása szerint felfohászkodott a Múzsákhoz, térdet hajtott a császár levele előtt, s ezen a kitüntetésen lehelte ki a lelkét, az lett a szemfedője. Úgy nyolcvan évesen érte a vég, olyan hírnév birtokában, hogy sokan mágusnak tartották, ámde én **Dionysios**ról szólva már világosan kifejtettem, hogy igazán művelt embert nem vonzhatnak mágusmódszerek; úgy vélem, azért vonta magára hallgatóitól ezt a nevet, mert csodás történeteket illesztett beszédeibe a mágusok szokásairól. Felróják neki azt is, milyen szégyentelen jellem volt,

²⁷⁸ Vö. [513] 1, 49. cap.

²⁷⁹ „második nyelv”: a latin.

²⁸⁰ Hadrianus császár építtette 133 és 136 között, mégpedig az athéni Athéna-templom mintájára, de eleve nem templomnak, hanem olvasóteremnek szánták, amellet pedig szónoki előadások és tudományos értekezletek számára.

²⁸¹ Commodus: római császár (uralk. 180–192).

mert amikor egyik tanítványa arannyal díszített ezüstitálon halakat küldött neki, a tál annyira elbűvölte, hogy nem küldte vissza, válasza pedig a következőképpen hangzott: „A halat is nagyon köszönöm!” Ezt azonban állítólag játékos időtöltésül csinálta egyik olyan tanítványával, aki hallomása szerint gazdag volt, de fukar, s a tálát aztán vissza is küldte, hogy a szellemes tréfa kijózanítsa az illetőt.

43. **Hadrianos** gondolatokban gazdag és tüneményes nyelvű szofista volt, témái kidolgozásában igen sokszínű, amit a tragédiából átvett, bár nem rendszeres, és a művészi szabályokba sem illő kölcsönzésekkel ért el, stiláris eszközeit a régi szónokoktól kölcsönözte, és inkább a tiszta kiejtéssel, semmint nagy hangerevével beszélt, fennkölt stílusa viszont sokszor meg-megszakad, mert túl bőven idéz a tragédiákból.

44. XI. **Chrétosz**hoz,²⁸² a byzantioni szofistához igazságtalan Hellas, mert olyasvalakit nem méltat figyelemre, aki görögként [591] a legjobb képzést nyerte **Héróde**stől, s ő maga is igencsak kitűnő embereket tanított, köztük voltak a szofista **Hippodromos** és **Philiskos**, a tragédiaköltő Isagoras,²⁸³ neves rétorok, mint a pergamoni Nikomédész,²⁸⁴ a Galatia nyugati részéből származó Aquila,²⁸⁵ és a byzantioni Aristainetos,²⁸⁶ a jól ismert filozófusok

²⁸² Chrétosz (2. század) máshonnan nem ismert, írásai elvesztek.

²⁸³ Isagorast csak Philostratos említi.

²⁸⁴ Alighanem az a Nikomédész, aki szülővárosa érdekeit védte Macrinus császár (217–218) előtt, és akit egy felirat expressis verbis szofistának nevez.

²⁸⁵ A galata, vagyis Kis-Ázsia középső vidékén, Galatiában született Aquila egyetlen ismert Aquilával sem azonosítható biztosan.

²⁸⁶ Aristainetos alighanem azonos azzal a C. Sallius Aristainetossal, aki a feliratokon az orator maximus („nagyírú szónok”) titulust viseli, és akit a 198 és 209 között vert byzantioni pénzek archónnak neveznek; nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott tehát a közéletben, ami a sikeres szofisták esetében korántsem ritka jelenség.

közül pedig az athéni Kallaischros,²⁸⁷ a templomfelvigyázó Sóspis²⁸⁸ és több más említésre méltó ember. Mikor tájt a szofista **Hadrianos** idején tanított, száz fizető hallgatója volt, a legjelesebbeket megneveztem. Mihelyt aztán **Hadrianos** a római rétoriskola élére került, az athéniak megszavazták, hogy követséget menesztenek **Chrétos** érdekében azzal a kérelemmel, nevezze ki a császár őt az athéni iskola vezetőjévé, ámde **Chrétos** odaállt a gyűlészők elé, és megfontolásra érdemes érveket sorolva megghiúsította a követindítást, végső érvként pedig hozzáfűzte: „nem a tízezer drachma tesz emberré”.²⁸⁹

45. Bár gyengéje volt a bor, részegségtől, garázdaságtól, hangoskodástól meg tudta magát tartóztatni, pedig a bor ilyesmikre kapatja az emberi elmét, ő viszont tudott maradni olyan józan, hogy folyhatott az italozás akár kakasszóig, még dolgozott egy sort, mielőtt álomba merült volna. Fennhéjázó tanítványait ki nem állhatta, pedig azokból, ami a tandíjat illeti, több haszna származott, mint a többiekből. Ennek ellenére, amikor rájött, hogy [592] az amastrisi Diogenés gyerekkora óta felfuvalkodott gondolkodású, hogy álma a satrapaság, álma egy királyi udvar, ahol egyszer majd egy királynak lesz jobb keze, mindezt pedig bizonyos egyiptomi jósolta meg neki, **Chrétos** megdorgálta ugyan, de a maga történetét sem hallgatta el előle.²⁹⁰

46. Stílusát **Héródész** leleményeivel színesítette, de azok nála nem hatnak igazán, olyanok csak, mint festményeken a színeket

²⁸⁷ Kallaischros közelebből nem ismert.

²⁸⁸ Sóspis alighanem azonos az athéni Theodotos rokonával, a számos feliraton szereplő, neves papi családból származó T. Claudius Sospisszal, aki az ephesosi szentély papi tisztét töltötte be.

²⁸⁹ Ennyi volt az iskola vezetőjének honorárium.

²⁹⁰ Vagyis amiről Philostratos az előző bekezdésben számolt be. (Az amastrisi Diogenés neve csak itt fordul elő, nem tudni, miért látta szükségesnek Philostratos tanítvány létére néven nevezni.)

nélkülöző körvonalak; mégis eljutott volna ugyanarra a művészi tökélyre, ha nem hal meg ötven évesen.

47. XII. Nem tudom, minek nevezzem a naukratisi **Polydeukést**,²⁹¹ tanulatlannak-e, vagy tanultnak, illetve – látszatra képtelenség ugyan – műveletlennek és műveltnek egyaránt. Ha ugyan is a szavakat vizsgáló munkáját veszi az ember, pusztán a nyelvet tekintve igen jól ismerte az attikai nyelvjárást, de ha alaposabban megnézzük szónoklatai stílusát, atticizmusa legfeljebb átlagos. Tudni kell tehát **Polydeukésről**, hogy a rétorika elméletében alapos jártasságot szerzett, hiszen a rétorikaelmélet irodalmát ismerő apjánál tanult, szofisztikus beszédek létrehozására azonban inkább merészsége, semmint szaktudása készítette, magában és a vele született, kétségtelenül kimagasló adottságokban bízott. **Hadrianos** tanítványa létére egyenlő távolságban van a mester erősségeitől és gyengéitől, ritkán laposodik el, ritkán tündököl, bár a szépség patakokskái benne csordogálnak a beszédeiben. Előadásmódjára íme egy példa. „Próteus, a [593] pharosi, csodalény, homérosi,²⁹² alakot ölthet más-mást és sokat, megárad mint a víz, loboghat mint a tűz, lehet dühödt oroszlán s dülő vadkan is, máskor mint kígyó siklik, szökken, mint a párducok, ha meg fa lesz, hát lombátrát növel.”²⁹³ Beszédeinek jellegét hadd mu-

²⁹¹ Polydeukés (ismertebb latin nevén Iulius Pollux, 2. század): bár a Suda-lexikon számos művét idézi, ránk szónoklataiból csak idézetek maradtak, fennmaradt viszont *Onomasticon* című műve – erre céloz Philostratos is.

²⁹² Próteus: tengeristen, megkülönböztető tulajdonsága az volt, hogy tudott jósolni (de ahhoz előbb át nem változtatott alakban el kellett fogni) mert alakját tetszése szerint váltogatta; tartózkodási helyét a mitológiai hagyomány az Alexandria közelében lévő Pharos szigetén képzelte el. Homéros egy helyt terjedelmes, közel kétszáz soros epizódban szerepelteti.

²⁹³ Vö. 10. *Odysseia* 4, 456–458: ...mert legelőször oroszlán lett ő, sűrűsörényes, / és azután sárkány, s párduc, s nagytermetű vadkan, / végre folyékony víz, és nagy fa, magaskoronájú (ἀλλ' ἢ τοι πρώτιστα λέων γένετ' ἠϋγένειος, / αὐτὰρ ἔπειτα δράκων καὶ πάρδαλις ἠδὲ μέγας σῦς / [γίνετο δ' ὕγρὸν ὕδωρ καὶ δένδρεον

tassa be a *Szigetlakók, akik sarjaikat adják el, hogy az adót kifizethessék*, mert állítják, hogy ennek előadása aratta a legnagyobb sikert. Itt a befejező rész a következőképpen hangzik: „A szigetről való gyermek így ír Babylónból szigetlakó apjának: 'A királyt szolgálom, neki ajándékozott a satrapa, méd lóra mégsem szálllok, perzsa íjat sem kapok, innen sem háborúba, sem vadászatra, hiába volnék férfi, nem mozdulhatok, helyem a nők lakosztálya, királyom ágyas hadát vigyázom ott, és ő haragra nem gyúl ellenem – eunuch vagyok. Kedvelté tett a nők között, hogy megismertetem velük a görög tengert, mesélek nekik a görög világ szépségeiről, hogyan ülik meg ünnepeiket az élisiek, miképpen ad jóslatot Delphoi, milyen Athénben a Könyörület oltára. Viszont te is írd meg nekem, apám, mikorra esik spártaiaknál a Hyakinthia ünnep, korinthosiaknál az isthmosi, Delphoiban pythói játékok, s hogy győztesek-e az athéniaiak a tengeren. Jó egészséget, add át üdvözetemet fivéremnek is – ha még nincs eladva.'” Az elfogulatlan olvasóra hagyom a döntést, milyennek tekintsük **Polydeukés**nek ezeket az alkotásait, elfogulatlan hallgatókon pedig azokat értem, akik iránta sem nem jó- sem nem rosszindulatúak. Állítólag oly igen megnyerő hangon szónokolt, hogy elbűvölte vele Commodust, az ő közbenjárásával juthatott aztán az athéni rétoriskola vezetői székébe.

Ötvennyolc évet élt, egy törvényes, de tanulatlan fiú maradt utána.

48. XIII. A szofista **Pausanias**nak²⁹⁴ a kappadokiai Kaisareia volt a szülőhelye, az Argaios hegy szomszédságában. [594] **Pau-**

ὕψιπότηλον]) ford. Devecseri Gábor. A Philostratos idézte Polydeukés-példa Próteusa csak az isten átváltozó képességét mutatja, a teljes epizód viszont, mely a 4. könyvben a 384. sortól egészen az 570. sorig terjed, jövődömon-dó tudásáé a főszerep.

²⁹⁴ Pausanias (a 2. század második fele): az ismert Pausaniasok egyikével sem azonosítható biztosan, írásai elvesztek.

sanias Héródésznél tanult, bekerült a Klepsydrión tagjai közé is (akiket általában „szomjasak”-nak neveztek²⁹⁵), s **Héródész** sok szónoki erényét átvette ugyan, kivált a rögtönzés terén, de mindig csiszolatlan nyelven adott elő, kappadókiai szokás szerint a mássalhangzókat ütköztetve, és rövidítve a hosszú, nyújtva a rövid hangokat, miért is többnyire úgy emlegették, mint olyan szakácsot, aki pompás ételeket kotyvasztva szolgál fel.²⁹⁶ Beszédeinek stílusa némileg terjengős, mindamellett van benne erő, és hitelesen patinás zamatú, ahogyan műveiből meg lehet állapítani, Rómában ugyanis sokszor adott elő, sőt ott is halt meg, már idős korában, a római rétoriskola vezetői tisztét elnyerve; egyébként az athéni iskola élén szintén betöltötte ezt a tiszteket, végül aztán, onnan távoztában, búcsúbeszédet intézett az athéniakhoz, s abba beleszótt a nagyon alkalomhoz illő Euripidész-sort:

Théseus, forduljunk, lássam még a városom!²⁹⁷

49. XIV. A szofista **Athénodóros**²⁹⁸ ősei révén Ainos legelőkelőbb polgára, tanárai és neveltetése révén a helybeli görögök legjelesebbje volt. Már gyerekként **Aristoklész**t hallgatta, érettebben **Chrészto**szt, kettőjük hatására társult benne az atticista nyelvhasználat és a díszes előadásmód. Mikor Athénban oktatott, egy időben **Polydeukész**szel, **Athénodóros** gúnyolódott **Polykratész** előadásain, mert gyermetegek, vagy ahogyan ő mondta, [595]

²⁹⁵ „szomjasak”: ti. a tudásra.

²⁹⁶ Egy Lukianosnak tulajdonított epigramma (ld. *Anthologia Graeca* XI. 436) szerint is *Hószínű hollót könnyen lelsz Kappadokiában / bezzeg szónok nincs – már aki ér valamit* (Θάπτον ἔην λευκοῦς κόρακας πτηνάς τε χελώνας / εὐρεῖν ἢ δοκιμον ῥήτορα Καππαδόκην).

²⁹⁷ Ld. Euripidész, *Őrjöngő Héraklész* 1406. Az eredetiben Θησεῦ, πάλιν με στρέψον ὥς ἴδω τέκνα áll, Pausanias leleménye az, hogy sorvégi τέκνα (”sarjaim”) szót πόλιν-ra (”városom”) változtatta. A darab cselekményében a sort Héraklész intézi Théseushoz, aki Thébából Athénbe viszi, ő azonban még egyszer látni akarja a várost, ahol örületében meggyilkolta saját gyermekeit.

²⁹⁸ Athénodóros (2. század): csak Philostratosnál fordul elő, írásai elvesztek.

„Tantalos kertjei”, s szerintem ezzel beszédei ürességét és felszínességét hasonlította valamiféle létező és mégsem létező látomáshoz. Egyébként kemény egyéniség volt, de fiatalon halt meg, a sors megfosztotta attól, hogy nagyobb hírnévre tehessen szert.

50. XV. Jól csengett a szofisták között a naukratisi **Ptolemaios**²⁹⁹ neve is, amellet a naukratisi szentély kitűnőségei közé választották, ami nem sok naukratisinak jutott osztályrészül. **Héródotész** hallgatta, de nem lett rajongója, őt inkább **Polemón** vonzotta, a sodró lendületet, ihletettséget és ékes stílust mindenesetre **Polemón** kelléktárából kölcsönözte, rögtönzéseit pedig állítólag hihetetlen könnyedséggel adta elő. Belekóstolt a perekbe és fel-fellépett a törvényszékeken, de korántsem úgy, hogy ilyen minőségben válhatott volna híressé. „Marathón”-nak nevezték, egyesek szerint mert az athéni Marathón kerületben írták be polgárok közé, másoktól viszont azt hallottam, hogy azért, mert attikai tárgyú beszédeiben annyiszor emlegette a Marathónnál halált megvető bátorsággal rohamozó harcosokat.

51. Egyesek szemére vetik **Ptolemaios**nak, hogy nem vizsgálta át beszédei mondandóját, van-e benne törés vagy nincs, bizonyíték gyanánt pedig a következő előadását hozzák fel: *A thébaiak vádat emelnek a messénéiek ellen hálátlanság címén*, [596] *minthogy nem fogadták be a Thébaiból hozzájuk menekülőket, mikor Nagy Sándor elfoglalta Thébait*. Bár a témát tehetségéhez mérten okosan és szépen fejtette ki, bírálói – álokoskodással – úgy érvelnek, hogy amennyiben a tárgyalás Nagy Sándor életében zajlik, senkiben nem volna merészség a messénéiek ellen szavazni, ha viszont a halála után, nem akadna olyan jótét lélek, aki elutasítaná a vádat. A vádaskodók azonban nem veszik észbe, hogy a messénéiek védekezése bocsánatkérésre van beállítva, vagyis védőpajzsul használják Nagy Sándort és iránta érzett félelmüket, s attól Hellas

²⁹⁹ Ptolemaios (2. század): csak Philostratosnál fordul elő, írásai elvesztek.

más vidékei sem maradtak mentesek. Legyen elég tőlem ennyi az igaztalanul és körmönfontan hibáztatott **Ptolemaios** tisztázására – végtére ő volt a legtapintatosabb szofista. Sok népet bejárt ugyan, számos városban elidőzött, de sehol sem ejtett foltot a hírnevén, sehol nem mutatott a vártnál kevesebbet, pompás hintóként utaztatta a hírnév városról városra. Egyiptomban halt meg, öregén, agyvérzése, ha nem vette is el, megrongálta a látását.

52. XVI. A smyrnai **Euodianos**³⁰⁰ a szofista **Nikétésig** vezette a családfáját, otthon nyert méltóságai a főpapok és a katonai ügyek legfőbb tisztviselői közé, szónoki működése pedig Rómába és az ottani rétoriskola élére vezették. A Dionysosi Művészek Társaságának úgyszintén őt tették meg elnökévé, s noha a társaság tagjai fennhéjázók és nehezen kezelhetők voltak, ebbeli ténykedése olyan hasznosnak és jónak bizonyult, hogy panaszt sem emeltek ellene. Amikor fia Rómában meghalt, asszonyos vagy oda nem illő szavak helyett háromszor ismételte, [597] hogy „ó fiam”, aztán temette el. Ő szintén római földön várta a halált, köré gyűltek ismerősei mind, s éppen azon tanakodtak, helyben indokolt-e eltemetni a holttestét, vagy szállítsák-e bebalzsamozva Smyrnába, mikor **Euodianos** felkiáltott: „Nem hagyom magára a fiamat!” Ezzel világosan meghagyta, hogy a fia mellé temessék. **Aristoklés** tanítványa lévén az ünnepi szónoklat műfajához vonzódott, fanyarral telt edénybe mintegy iható vizet keverve.³⁰¹ Néhányak szerint **Polemónt** is hallgatta.

³⁰⁰ Euodianos (2. század): egyedül Philostratosnál fordul elő, írásai elvesztek.

³⁰¹ A kifejezés (ἐν στρυφνῷ κρατῆρι συγκεράσας οἶον νᾶμα πότιμον) Platónra megy vissza, ld. *Phaidros* 24. cap. 243d 3–4: (Sókratész) „...jóízű beszélgetéssel vágyom lemosni az előbbi sós ízét...”, ford. Kövendi Dénes (ἐπιθυμῶ ποτιμῶ λόγω οἶον ἀλμυρὰν ἀκοῆν ἀποκλύσασθαι). Ez a nyelvi fordulat Euodianosra alkalmazva körülbelül annyit jelent, hogy a smyrnai szofistának a maga szónoki választásával sikerült megújítania a Philostratos szerint sablonossá vált ünnepi szónoklást.

53. XVII. A Perinthosból való szofistát, **Rufus**³⁰² nem vagyona tünteti ki, nem is családjának consuli rangú tagjai, vagy az, hogy Athénban az összegörög ünnepeken olyan emlékezetes módon elnökölt, és sorolhatnám tovább; mindez azonban össze nem vethető **Rufus** tanultságával. Jellemezzék őt inkább nyelvi és értelmi képességei, melyeket kivált a kétértelmű beszédek³⁰³ válfájában kamatoztatott. Ezekért csodálat övezte, először is mert effajta beszédet alkotni igencsak munkás feladat, kétértelmű beszédekben ugyanis a ténylegesen kimondottakhoz zablát, az elhallgatotthoz viszont ösztökét kell alkalmazni, másfelől pedig, gondolom, mert csodálták a személyiségét is, vagyis hogy nyílt és rosszindulattól mentes ember létére azt is jól ábrázolta, ami természetétől merőben idegen volt. És bár a Helléspontos és a Propontis³⁰⁴ 598] vidékén a dúsgazdagok közé tartozott, rögtönző beszédei Athénban nagy hírnevet szereztek neki, úgyszintén nagyot Ióniában és Italiában, sehol nem vívta ki sem város, sem ember gyűlöletét, ő hasznát látta barátságos lényének. Testét állítólag tornával edzette, szigorú étrendet tartott, és úgy hajtotta magát, mint igazi versenyző. Gyermekként **Héródész**nél, serdülten **Aristoklész**nél tanult, s az nagyra becsülte, **Rufus** azonban inkább büszkélkedett **Héródésszel**, őt úgy emlegette, mint „mester”, „a görögök nyelve”, „a beszédek királya” és sok más ezekhez hasonló. Hatvanegy évesen, otthon érte a halál, fiúgyermekek maradtak utána, róluk azonban semmi érdemlegeset nem tudok mondani, kivéve persze, hogy **Rufus** sarjai.

³⁰² Rufus (Ῥοῦφος, 2. század): beszédei elvesztek, de fennmaradt egy szónoklattani összefoglalása.

³⁰³ Vö. 177. jegyz.

³⁰⁴ Helléspontos: a mai Dardanellák, az a hosszan elnyúló szoros, mely az Égei-tengert köti össze a Propontisszal, vagyis a mai Márvány-tengerrel, melyet aztán a Bosporos (magyarul ma is Boszporusz) köt össze a Fekete-tengerrel).

54. XVIII. Az Andros szigetéről való szofistát, **Onomarchos**³⁰⁵ nem csodálták ugyan, de ugyanúgy nem lehetett őt tudomásul nem venni. Akkor tájt oktatott, amikor Athénban **Hadrianos** és **Chrétos**, csakhogy ő ott lakott Asia szomszédságában, onnan pedig, mint szembaj, a szónoklás ión, kivált Ephesosban művelt irányzata ragadt rá, ezért aztán vannak, akik úgy vélik, soha nem hallgatta **Héródész**, a vád azonban hamis: az imént említett ok miatt félresikerül ugyan előadása imitt-amott, de a rokon értelmű szavak sorjáztatása jellegzetesen **Héródész** idézi és kimondhatatlanul élvezetes. Jól szemlélteti őt olyan műve, mint *A szobor szerelmese* – talán nem gondolnak majd komolytalannak, íme, így hangzik: „Ó, élettelen kőbe zárt eleven szépség, ugyan ki alkotott téged a halhatatlanok közül, a Meggyőzés, a Kellem? vagy maga [599] Erós, a szépség atyja volt? Hisz oly valóságghú terajta minden, kisimult arc, virágszirom bőr, átható tekintet, bájos mosoly, s pirulsz, mert engem hallgatsz most. És lám, állandóan válaszolni készülödsz... Talán válaszolsz is majd, ha már nem leszek itt... Ó, szívtelen, gonosz te, hű szerelmesedhez hűtelen, hozzám szavad sem volt... Most hát oly átkot mondok én reád, mely szép nők számára rettenet: a vénség szálljon rád, imádkozom!”

Egyesek szerint Athénban, mások szerint otthon halt meg, félig őszén és az öregkor küszöbén, vidékies küllemű volt és gondozatlan, mint a byzantioni **Marcus**.

55. XIX. A naunkratisi **Apollónios**³⁰⁶ oktatásban az athéni rétoriskola akkori vezetője, **Hérakleidész** riválisa volt; a közéleti szónoklás visszafogott, vitára kevésbé alkalmas változatát művelte, a szofista stílus és hangvétel idegen volt tőle. Bárkivel összeszűr-

³⁰⁵ Onomarchos (2. század): Philostratos róla az egyetlen forrás, írásai nem maradtak ránk.

³⁰⁶ Apollónios (2/3. század fordulója): Philostratos róla az egyetlen forrás, írásai nem maradtak ránk.

te a levet, fia, Ruphinos is törvénytelen nászból született, utóbb apja nyomdokába lépve maga is szónok lett, de sem eredetit, sem mélyen szántót nem hozott létre, hanem apja kifejezéseiből és ötleteiből élt, úgyhogy egy tanult ember ezt fel is rórta neki. „A törvények lehetővé teszik – felelte Ruphinos –, hogy éljek apai örökségemmel.” „Lehetővé teszik – vágott vissza az illető – de csak a törvényes fiaknak.” Szemére vetik aztán egyesek azt is, hogy fizetett alkalmazottnak ment [600] Makedóniába, ráadásul egy nem éppen tehetős családhoz, de fel kell mentenünk a gyanúsítás alól, mert az ember az igen műveltek között is talál ugyan olyanokat, akik pénzért szabad emberhez méltatlan feladatokra vállalkoztak, mindenesetre **Apollónios** nem tette ezt, ő vagyónából a nélkülöző görögöket támogatta, amellet tiszteletdíjai megszabásában sem volt hajthatatlan. Hetvenévesen hunyt el Athénben, halotti leplét az athéniaktól élvezett népszerűség szőtte. A szofista **Hadrianost** és **Chréstost** hallgatta, de mindkettőjüktől annyira eltávolodott, mint akik sosem hallgatták őket. Rögtönzéseinek végső átgondolása végett az átlagosnál hosszabb időre húzódott vissza a hallgatóság elől.

56. XX. Az athéni **Apollónios**³⁰⁷ a görögök között mint sikeres törvényszéki szónok szerzett nevet magának, de szofista előadásai sem voltak megvetendők. Athénban tanított, **Hérakleidésszel** és saját névrokonával³⁰⁸ egy időben, s egy talentum fizetségért a városi szónokiskolát³⁰⁹ vezette. A közélet kiemelkedő alakja lévén tagja volt a fontos ügyekben menesztett követségeknek, a közélet feladatai közül pedig azokat bízták rá, melyeket az athéniak

³⁰⁷ Apollónios (145/161– 237/8): legfőbb forrás róla Philostratos, írásai elvesztek.

³⁰⁸ A görög Apollónios „névrokona” nyilván a philokratési listán a 2, XIX., vagyis a naukratisi Apollónios.

³⁰⁹ Tehát amit nem a császár alapított és működtetett, hanem Athén városa.

a legfontosabbaknak tartanak, a névadó³¹⁰ és a hadügyi archón tisztét, és – már hajlott korában – az eleusisi Démétér-templom főpapságát; hangjának szépsége elmaradt ugyan [601] Hérakleidésé, Logimosé,³¹¹ Glaukosé³¹² és más hozzájuk fogható főpapoké mögött, de ünnepélyességben, fennköltességben és csiszoltságban sokak szerint túltett elődein.

57. Mikor Rómában járt követként Severus császárnál, előadói párviadalba bocsátkozott a szofista **Hérakleidésszel**, aki adómentességét elvesztve, **Apollónios** viszont megajándékozva távozott. **Hérakleidés** erre elhíresztelte **Apollónios**ról azt a légből kapott hírt, miszerint hamarosan Libyába megy, ahol a császár éppen időzik, maga köré gyűjtve mindenünnen a tehetségeket, aztán azt mondta neki: „Időszerű, hogy újra elmondd a *Leptinés ellen-t*!” „Időszerű, de inkább számodra – viszonzta **Apollónios** –, esik benne szó az adómentességről is!”³¹³

58. Beszédeit a **Hadrianostól** tanult stílusra alapozta, hiszen tanítványa is volt, de változtatásul versszerű, mégpedig anapesz-

³¹⁰ A demokratikus rend megszilárdulása után Athénnek kilenc (utóbb tíz) archónja, azaz főtisztviselője volt, akik közül sorban az első neveztek archón epónymosnak (azaz „névadó”-nak). A hivatalos dokumentumokban a névadó archónról nevezték el az évet.

³¹¹ Logimos neve csak itt fordul elő.

³¹² Glaukos a Philostratestől korábban Chrétos egyik jeles tanítványaként említett filozófus, Kallaischros fivére volt, apjuk a római lovagrend tagja, s a család több más tagja is a hierophontés tisztét töltötte be, Glaukos nagyjából 210 és 220 között.

³¹³ A két szofista közt lezajlott szóváltás megértéséhez tudni kell, hogy az Afrikában (antik nevén Libyában) időző császár történetesen az afrikai Leptis Magnában született, annak neve pedig hangzásra a Leptinés névhez hasonlít. Mármost Leptinés annak az athéni politikusnak a neve, aki Kr. e. 355-ben törvényjavaslatot terjesztett be, hogy az állam terheinek csökkentése érdekében rendeljék el az adómentesség teljes megszüntetését, a javaslatot azonban Démosthenész közbelépésére nem fogadták el. Vagyis javaslatával Hérakleidés arra buzdítaná Apollónioszt, hogy – afféle modern Démosthenészként – beszélje rá a császárt elvett adómentességének visszaadására.

tikus ritmikát alkalmazott bennük; ha ettől megtartóztatja magát, előadásmódja emelkedett, méltóságteljes és magabiztos. A mondott jellemvonásokat nem egy másik előadásában is föllelhetjük, legjobb példa azonban a *Kallias igyekszik lebeszélni az athéniakat arról, hogy halottaikat elégessék*: „Emeld magasra [602] a fáklyát, ember! Miért kényszeríted, alázod földre, kínozkod a tüzet? Mennybolt az otthona, levegőég az otthona, rokoni táj felé lobog a tűz! Nem lefelé, a halottakat viszi, hanem fölfelé, az isteneket! Ó jaj, Prométheus, fáklyatartó, tűzhozó, ajándékok gyalázat éri most, de nagy! Érzéketlen holttestemekkel szennyeznek be! Segíts, oltalmazd, s ha lehet, lopd el innen is!”

Ezzel az idézettel nem **Apollónios** ritmushajhászását mentegetem, hanem azt mutatom be, hogy a megfontolt ritmushasználát sem volt előtte ismeretlen. Hozzávetőleg hetvenöt évesen hunyt el, s az athéni nép előtt is sűrűn szónokolt. Az elővárosban temették el, az Eleusisba vezető országútnál. Az előváros neve Szent fügefá; ha a szent tárgyakat Eleusisból a városba viszik, itt megállnak.

59. XXI. Sorra veszem a naukratisi **Proklost**³¹⁴ is: őt jól ismerem, hiszen egyik tanárom volt. Nos, **Proklos**ra [603] kezdtek ugyan már felfigyelni Egyiptomban, de mert látta, hogy Naukratis belvilongás színtere lett, a közéletben eluralkodott a zűrzavar, megkívánta Athén nyugalma, búcsú nélkül odahajózott, azontúl pedig ott élt; nagy összegű pénzt, sok szolgát vitt magával, és különféle gyönyörű kivitelezésű használati tárgyakat. Bár Athénben már gyerekként sokat tartottak róla, férfité serdülve még híresebbé vált, először is választott életmódja, aztán meg, gondolom, jótéménye miatt, mely egyetlen athénit érintett ugyan, de bizonyosságát adta nemes jellemének. Mikor ugyanis hajója Peiraieusba

³¹⁴ Proklos (2/3. század): csak Philostratosnál szerepel, írásai nem maradtak fenn.

érkezett, megtudakolta az egyik helybelitől, él-e, egészséges-e bizonyos athéni, és jól megy-e a sora – a házigazdáját tudakolta, akinél fiatalon lakott, mikor **Hadrianos** előadásait látogatta. Megvan és most is Athénben él, tudta meg, de hamarosan kiutasítják a házából, melyet már eladásra hirdettek meg az agorán tízezer drachmáért, épp amennyi kölcsönt fölvelt rá. Mire **Proklos**, mielőtt még fölment volna a városba, elküldte neki a tízezret, a következő üzenettel: „Tehermentesítsd a házat, hogy levertnek ne lássalak!” És ezt ne tekintsük pusztán egy gazdag ember gesztusának: ő olyasvalaki volt, aki vagyonát jóra tudja használni, mélyen művelt, és aki jól tudja, mit követel az emberség.

60. Négy házat vásárolt, kettőt a városban, egyet Peiraieusban, egyet Eleusisban. Egyiptomból rendszeresen érkezett hozzá tömjén, elefántcsont, illatszer, papirusz, könyvek, és mindenféle más árucikk, ő pedig mindezt pénzzé tette az ilyesmikkel üzletelők között, de sohasem mutatkozott sem pénzsóvárnak, sem tisztességtelennek, nem igyekezett nyereszkedni, hasznot vagy kamatot kicsikarni, maradt a beszerzési árnál. Fia kakasok, fürjek, kutyák, kölyökkutyák és lovak nevelésére tékozolta a vagyonát, ő mégsem róttá meg, inkább még fiatalos kedvteléseiben is részt vett, s mikor többen bírálták érte, ezzel ütötte el: „Hamarébb abba fogja hagyni játszadozását az öregekkel, mint saját kortársaival.” Mikor aztán meghalt a fia és a felesége is, egy utcalánnyal kezdett viszonyt, hiszen [604] öreg szemet is rabul lehet ejteni; de mert abban megvolt a női nem összes hibája, s ő neki adta át a gyeplőt, saját háztartása felelőtlen irányítójának bizonyult.

61. **Proklos** iskolájának működése a következő szabályokon alapult. Aki egy összegben száz drachmát kifizetett, folyamatosan látogathatta az előadásokat; amellet **Proklos** – előadásai kiegészítéseképpen – otthoni könyvtárát is rendelkezésére bocsájtotta tanítványainak. Hogy pedig egymás közt ne sugdolózzunk vagy viccelődjünk, ami a szofisták iskoláiban gyakori jelenség volt,

mindünket egyszerre hívtak be, hívás után leültünk, előbb a kiskorúak, köztük kísérők,³¹⁵ és külön a serdültek. Ritkaságszámba ment, hogy **Proklos** előbeszéddel kezdte, de ha mégis rászánta magát, **Hippiashoz** és **Gorgias**hoz vált hasonlónvá; a szónoklatot előző nap átolvasta, úgy adta elő. Emlékező tehetsége kilencven éves aggastyán létére is felülmúlta Simónidését,³¹⁶ kifejezés módja természetes, a hasonló értelmű gondolatok sorakoztatásában **Hadrianost** követi.

62. XXII. A thessaliali **Phoinix**³¹⁷ csodálatra nem méltó, egészen jelentéktelennek viszont szintén nem lehet ítélni. **Philagros**nál tanult, találékonyság azonban több volt benne, mint szónoki készség, gondolatmenete rendet tart ugyan, egyetlen gondolat sem kerül neki nem megfelelő helyre, előadásmódja viszont érezhetően széteső és ritmustalan. Tulajdonképpen több hasznát vehették a kezdő tanulók, mint akik szereztek már valamelyes képzettséget, mert nála a pusztá tények sorakoztak, szónoki beágyazás nélkül. Hetven évesen halt meg, Athénben kapott, és nem is eldugott sírhelyet: a háborúban elesettek síremléke mellett van eltemetve, az Akadémia felé vezető út jobboldalán.

[605] 63. XXIII. Elbeszélésem igen nevezetes emberhez, az ephesosi **Damianos**hoz³¹⁸ érkezett, hagyjuk ki tehát az olyanokat,

³¹⁵ Az eredetiben a παιδαγωγοί („gyermekkísérő”) szó áll, s ez a szó természetesen rétoriskolába beíratott kiskorú tanuló otthoni nevelőjét jelenti, aki azonban neveltjét-tanítványát a rétoriskolába is köteles volt elkísérni. Philostratos leírása arra is bizonyíték, hogy a szónokiskola ismerte a „kezdő” és a „haladó” növendék fogalmát.

³¹⁶ A Kr. e. 6/5. század fordulóján élt kardalköltő legendásan jó memóriával rendelkezett.

³¹⁷ Phoinix (2/3. század): közelebbről nem ismert, írásai elvesztek.

³¹⁸ Damianos (2/3. század): a nevét említő számos feliratból ítélve aktívan részt vett Ephesos közéletében, feliratokból tudni többek között azt is, hogy 167-ben és 168-ban fontos közhivatalt is betöltött, írásai azonban nem maradtak.

mint **Sótér**, **Sósos**, **Nikandros**, **Phaidros**, **Kyros** és **Phylax**, akiket inkább nevezhetnénk a görögök szórakoztatóinak, de nem szóra érdemesíthető szofisták. **Damianos**nak mármost igen nevezetes, a leginkább tiszteletben álló ephesosi polgárok voltak az ősei, de nagyra becsülték leszármazottait is, mindjüket bevásárlották a városi tanácsba, mert csodálták őket makulátlan hírük miatt, s hogy nem istenítették a pénzt. Maga **Damianos** sok mindenből összetevődő, jelentős vagyona birtokában nemcsak a nélkülöző ephesosiakat segítette, de közösség hasznára is bőkezűen áldozott, részint pénzadományokkal, részint a már omladozó középületek tatarozásával. Az ephesosi szentélyt szintén ő kapcsolta hozzá a városhoz, mármint úgy, hogy a Magnésia kaputól egészen odáig utat vezetett. Az építmény voltaképpen stadion hosszúságú fedett folyosó, végig márványból, célja pedig az volt, hogy a hívőknek esős időben ne kelljen távol maradniuk a templomtól. Mikor a rendkívül költséges munka befejeződött, feliratul a felesége nevét vésette rá, a maga nevében ajánlotta fel viszont a szentély étkezőtermét, s azt az összes hasonlónál szélesebbre növelte, ráadásul szavakkal ki sem fejezhető, milyen gyönyörű köröskörül a fala: olyan phrygiai márvány alkotja, amilyen bányából még sosem került elő.

Már ifjúságától fogva jól bánt a vagyonával: mikor **Aristeidés** Smyrnában, **Hadrianos** Ephesosban tevékenykedett, ő mindkettőjüket hallgatta tízezer drachmáért, mondván, hogy nagyobb élvezet ilyen szórakozásokra, mint szépfiúkra és széplányokra költenie, ahogyan egyesek. (Egyébként, amit a két szofistáról följegyeztem, azt **Damianos** elbeszélése alapján írtam le, aki mindkettőt jól ismerte.) **Damianos** vagyonának [606] más látványos bizonyítékai is voltak: először is az általa megszerzett földterület egészét dús árnyékot adó gyümölcsfákkal ültette be, tengerparton elterülő birtokain mesterséges szigeteket és kikötést szolgáló mólókat készíttetett, ahol az érkező és távozó hajók biztonságo-

san horgonyozhatnak, az elővárosokban lévő házait pedig részint a városi házak mintájára, részint barlangformájának építtette. Másfelől bizonyíték rá **Damianos** magatartása a közéletben, mert nem volt haszonhajhászó, nem várt boldogtól-boldogtalantól fizetséget, hanem akit nélkülözőnek talált, annak ingyen adta a hangját, s ugyanígy járt el a szofisztikus beszédek terén is, ha ugyanis észrevette, hogy távoli vidékekről érkező tanítványai nélkülöznek, elengedte nekik az előadásaiért járó tandíjat, nehogy akaratlanul is túlköltségesek legyenek.

64. Törvényszéki szónokként túlságosan szofista, szofistaként túlságosan törvényszéki szónok volt, de kora előrehaladtával mindkettőt beszűntette, s mert a szervezete károsodott inkább, nem a tudata, a hírneve okán Ephesosba látogatókat azért tudta fogadni, nekem is adott lehetőséget – egyszer, kétszer, háromszor – hogy fölkeressem. Hasonlatosnak láttam őt Sophoklész lovához,³¹⁹ mert kora látszólag elnehezítette ugyan, de a szónoklás témakörében visszanyerte fiatalos frissességét. Szülőhelyén halt meg, hetven esztendőst élt, és az egyik elővárosbeli birtokán temették el, ott, ahol élete során a legtöbb időt töltötte.

65. XXIV. A szofista **Antipatros**³²⁰ szülővárosa, a joggal Asia legtehetősebb városai közé sorolható Hierapolis, apja pedig a város legtekintélyesebb polgára, Zeuxidemos volt. **Hadrianos**nál és [607] **Polydeukés**nél tanult, de inkább került **Polydeukés** hatása alá, mert gondolatmenete sodrát előadásmódjának ritmiká-

³¹⁹ Ld. *Elektra* 25–28: *Miként nemes mén, melyet évek súlya nyom, / de bátor lelkét vészben sem veszíti el, / fülét hegyezve készen áll – éppígy te is / buzdíts bennünket és tüstént nyomon követsz* (ὥσπερ γὰρ ἵππος εὐγενής, κὰν ἢ γέρων, / ἐν τοῖσι δεινοῖς θυμὸν οὐκ ἀπώλεσεν, / ἀλλ’ ὀρθὸν οὗς ἴστησιν, ὡσαύτως δὲ σὺ / ἡμᾶς τ’ ὀτρύνεις καὐτὸς ἐν πρώτοις ἔπῃ) ford. Devecseri Gábor.

³²⁰ Antipatros (2/3. század): későbbi antik szerzők olykor említik és idéznek tőle, s az idézetek azt tanúsítják, hogy munkásságára valóban hatással volt Polydeukés-Pollux).

jával fékezte. Az athéni Zénónt szintén hallgatta, tőle tanulta el a művészi szónoklás finomságait. Szívesen rögtönzött, de a gondolatgazdag témákat sem hanyagolta el, nem egyszer adott elő nekünk Olympiakost vagy Panathénaikost, a történetírás területére kirándulva pedig beszámolt Severus császár uralkodói ténykedéséről – főként ezért kaphatott kinevezést a császári kancellária élére is, melyet aztán közmegelégedésre irányított. Hadd mondjam ki őszintén, sokan szónokoltak és írtak jobban **Antipatros**nál, levélírás terén viszont senki meg nem előzte, mint valami ragyogó tehetségű, mesterségéhez értő tragikus színész, mindig az uralkodó fenségéhez illő hangot ütötte meg. Amellett mondanivalója is világos volt, gondolkodása nemes veretű, stílusa a körülményekhez szabott, élvezetes kötőszóelhagyásokkal megtűzdelve, melyek különben is a levél legfőbb díszai.

66. A consulok sorába iktatva Bithynia népét kormányozta, de mikor kiderült, hogy inkább való neki a kard, hivatalából elengedték. Élnie hatvannyolc év adatott, szülővárosában temették, halálát állítólag nem annyira betegség, hanem kitartó koplalás idézte elő. Őt ugyanis nevelővé választották Severus két fia³²¹ mellé – éppen ezért, ha előadásain tetszésünket nyilvánítottuk, „az istenek nevelőjének” neveztük – mikor pedig a fiatalabbjuk meghalt, vád szerint az idősebbik becstelensége folytán, **Antipatros** gyászat és fájdalomát kifejező levelet intézett Caracallához, miszerint két szeme és karja közül csak az egyik maradt, azok tehát, akiket arra tanított, hogy egymásért emeljék fegyverüket, ahogyan hallotta, egymás ellen fordították. Ezen pedig, ne vonjuk kétségbe, felháborodott a császár, de felháborodott volna egyszerű magánember is, aki nem szeretne hitelt adni annak a gyanúnak, hogy az életére törnek.

³²¹ Név szerint Caracalla és Geta, akik apjuk, Septimius Severus halála után (211) eleinte együtt uralkodtak, de Caracalla még 211-ben meggyilkoltatta öccsét, s haláláig (217) egyeduralkodó maradt, ld. még 351. jegyz.

[608] 67. XXV. Szofista körökben agyba-főbe dicsérik a phókaii **Hermokratés**,³²² benne ugyanis kivételes, természet adta tehetség nyilvánult meg, ebben pedig a tölem bemutatott összes szofistát felülmúlta. Egyetlen körülrajongott mesternél sem tanult, csak a smyrnai Ruphinost hallgatta, aki a szofista mesterséget inkább merészségből űzte, semmint sikeresen, mégis **Hermokratés** volt változatosság, találékonyság, kidolgozás terén a kortárs görögök [609] közt a legjobb, és nem csupán az egyik szónoklatfajtában igen, a másokban nem, hanem az általa műveltek mindegyikében; még a „kétértelmű” beszédek³²³ terén is remekelt, mert számos többértelmű kifejezést gondolt ki, s a homályosnak hagyott részek segítségével mindig be tudta csempészni beszédébe az igazságot.

68. **Hermokratés** nagyapja a szofista **Polemón** fia, Attalos volt, apja pedig a consuli rangú phókaii Ruphinianos, aki Attalos lányát, [610] Kallistót vette feleségül. Apja halála után **Hermokratés** olyan engesztelhetetlen rossz viszonyba került anyjával, hogy Kallistó könnyet sem ejtett érte, mikor fiatalon meghalt, jóllehet kora még legharciasabb ellenségét is sajnálatra indította volna. Mármost ha dolgot ebben a formában halljuk, inkább a fiú hibájának róhatjuk fel, amiért még anyja sem gyászolta meg, az igazi ok azonban, ha meggondoljuk, más volt: **Hermokratés** azért vonta meg szeretetét anyjától, mert az egy rabszolgával adta össze magát, ő tehát szemlátomást a törvények szellemében cselekedett – azok ugyanis ilyen vádak alapján halálbüntetést szabnak ki – anyja ellenben még a nem-hozzá tartozók szemében is megvetést érdemel a szégyenért, melyet önmagára és a fiára zúdított.

69. Amiképpen **Hermokratés** ettől a vádtól mentesül, ugyanúgy nem mentesülhet a másiktól: az apjától örökölt tetemes va-

³²² Hermokratés (2/3. század): legfőbb forrás róla Philostratos, írásai elvesztek.

³²³ Vö. 177. jegyz.

gyonát ugyanis nem lónevelésre, nem is közmunkákra költötte, amivel hírnevet lehet szerezni, hanem dorbézolásra és olyan cimborákra, akik egy komédia cselekményébe is beillenének, amilyen például az a darab, melyben hízelgők veszik körül Kalliaszt, Hipponikos fiát.³²⁴

70. Mikor **Antipatros** a császári kancellária élére került, szeretete volna feleségül adni **Hermokratés**hez a lányát, aki küllemre korántsem volt vonzó teremtes, **Hermokratést** azonban nem kapatta beleegyezésre **Antipatros** vagyonossága, s mikor a házasságkötést bonyolító asszony érvként **Antipatros** frissiben szerzett hatalmát hozta fel, ő válaszul kijelentette, hogy sosem lesz egy nagy hozomány és egy öntelt após rabszolgája. Rokonai [611] ugyancsak kapacitálták, vegye el a lányt, ezenközben pedig **Antipatrost** folyvást „Zeus fia Korinthos”-ként³²⁵ emlegették, ő azonban nem engedett, mígnem Severus császár a birodalom keleti részére nem küldte, feleségül adva hozzá a lányt. S mert egyik ismerőse megkérdezte tőle, mikor tartja a fátyol levételének ünnepét, szellemesen így vágott vissza: „Vagyis hát a fátyol feltételét, olyan feleséget vettem

³²⁴ A célzás minden bizonnyal Eupolis Κόλακες („hízelgők”) című komédiájára utal (a darabból egyébként csak néhány tucatnyi töredék maradt), illetve az Eupoliszal kortárs dúsgazdag athéni Kalliaszra, Hipponikos fiára, akit pazarlása miatt gúnyolt a komédia, jóval kedvezőbb színben mutatják be azonban mind Platón dialógusai, mind Xenophón.

³²⁵ Közmondásszerű szólás, és mert a görögök (a korinthusiak kivételével) egyáltalán nem tudtak Zeus Korinthos nevű fiáról, szükségképpen olyanokra vonatkozik, akik teljesen alaptalanul előkelő ősökkel hancegne, jelen esetben pedig Hermokratés és Antipatros közül a nagy szofista, Polemón unokája, azaz Hermokratés számított a jóval előkelőbbnek. A mondás igazi élet azonban egy nyelvi tréfa adja, a görögök ugyanis a „Korinthos” név többes számú alakját finomításul a poloskák megnevezésére alkalmazták, minthogy a görög „poloska” szó (κόρις) első szótagja történetesen azonos a „Korinthos” szóéval ld. például Aristophanés *Felhők* 710: δάκνουσί μ' ἑξέπροντες οἱ Κορίνθιοι (mar e / vacokból számtalan korinthusi, ford. Arany János).

el.” És hamarosan el is vált tőle, mert nem csupán nézni nem tudta kedvtelve, de a viselkedése is tűrhetetlen volt.

71. Mikor a császár meghallgatta őt, olyan csodálatot érzett iránta, mint amilyenben a nagyapja részesült, s engedélyezte neki, hogy valami ajándékot kérjen. **Hermokratés** erre így szólt: „A koszorú, az adómentesség, a közköltségen étkezés, a consuli bíbor és a főpapi tiszti nagyapánkról ránk, leszármazottaira szállt, melyiket kívánjam ma tőled, mikor hosszú ideje már mindegyikük birtokomban van...? De mert a pergamoni Asklépios-szentély meghagyta nekem, fogyasszak tömjénnel fűszerezett fogolyhúst, ez a szer pedig mostanság olyan ritka mifelénk, hogy az isteneknek is árpakását és babérlevelet égetünk, ennélfogva kérek ötven talentum tömjént, hadd szolgálhassam vele az isteneket, s hadd szolgáljon engem is.” A császár dicsérő szavak kíséretében megadta neki a kért tömjént; pironkodik, tette hozzá, hogy ilyen keveset kért.

72. **Hermokratés** előadásait elsősorban a nagyapai hírnév vitte sikerre, mert az emberi természet már csak olyan, hogy jobban becsüli az apákról fiakra átszármazó erényeket, vagyis dicsőbb olympiai győztes lesz az, aki olympiai győztes házában nevelkedett, [612] nemesebb a harcos is, ha harcos család sarja, ahogyan vonzóbb a már szülők és ősök üzte foglalkozás, előbbre való az örökölt művészi képesség. Ehhez járult hozzá fiatalos, megnyerő külseje, a serdülőkre jellemző szoborszerű szépség, de ifjonti öntudata is, mellyel nagy tömeg elé lépve annyi embert megdöbbenésre készített – megdöbbenésre, melyet azok keltenek, akik erőlködés nélkül is nagy dolgokat képesek végrehajtani. Másfelől könnyedén és hatásosan áradt belőle a szó, témáit átgondolnia egy szempillantás is elég volt, s amit felolvasott vagy elmondott, az mintha idősebb ember, nem is az ő, a fiatal gondolatait rögzítette volna. **Hermokratés**nek nyolc vagy talán tíz előadása van, és egy rövidke beszéd, melyet Phókaiában mondott el az összión

kehely³²⁶ ünnepén. Nekem pedig most legyen szabad kimondanom: ezt a fiatalembert ékesszólásban fölül nem múlja senki, ha az irigy sors meg nem akadályozza, hogy érett férfikorba jusson. Egyesek szerint huszonnyolc, mások szerint huszonöt évesen halt meg, szülőföldje és őseinek sírja fogadta be.

73. XXVI. Szintúgy igen hírneves ember volt a lykiai **Hérakleidés**,³²⁷ már otthoni körülményei miatt is, hiszen nagyra becsült ősoktól származott, továbbá Lykia főpapi tisztét is betöltötte, s noha [613] ez a szolgálat kis népcsoportot illetett, a rómaiak nagyra értékelték, úgy vélem, a Lykiával kötött régi szövetség miatt.³²⁸ Még nevezetesebbé vált **Hérakleidés** szofistaként, mert beszédeit jól építette fel és jól is adta elő, a törvényszéken összefogottan, közéleti témában fellengzősség nélkül beszélt.

74. Mikor elvesztette az athéni rétoriskola vezetői posztját, mert összefogtak ellene a naukratisi **Apollónios** és barátai, főként a Dolichéból való Markianos,³²⁹ aki ebben felbujtójuk, szervezőjük és végrehajtójuk lett, **Hérakleidés** Smyrnába ment, mely legbuzgóbban áldozott a szofisták műzsáinak. Az ión és lyd fiatalok, a Phrygiából és Kariából valók özönlöttek Smyrnába, hogy nála tanulhassanak, ez azonban nem is olyan meglepő, mert valamennyijükhöz karnyújtásnyira van Smyrna kapuja, **Hérakleidés** azonban vonzotta a görögöket Európából, vonzotta a fiatalokat keletről is, úgyszintén sokakat vonzott Egyiptomból, ahol egyébként hallomásból már ismerték, **Hérakleidés** ugyanis a naukratisi

³²⁶ Phókaia a kis-ázsiai tengerpart egyik jelentős ókori városa; a kis-ázsiai ión települések itt tartották közös ünnepüket, melynek fénypontja az volt, hogy a települések képviselői, mintegy összetartozásuk megerősítésére, egymás után ittak az ünnepnek is nevet adó kehelyből.

³²⁷ Hérakleidés (kb. 150–230): legfőbb forrás őróla éppen Philostratos; művei egy cím kivételével elvesztek.

³²⁸ Lykia az első mithridatési háború folyamán (89–85) Róma szövetségese volt.

³²⁹ Kiléte ismeretlen.

Ptolemaiosszal Egyiptomban vívott szónoki párviadalt. Minden-
esetre válogatott vendégek seregével töltötte meg Smyrnát, ami
sok más hasznót is hozott a városra – mindjárt megmagyarázom:
egy városban, ahol sok idegen fordul meg, ráadásul tanulni vágyó
emberek, ott megfontoltan tanácskoznak, megfontoltan tartanak
népgyűlést, mert nem szeretnék, ha oly sok és komoly embernek
rossz benyomása támadna róluk, ott gondot viselnek a templo-
mokra, a tornacsarnokokra, kutakra és oszlopcsarnokokra, hogy
a látvány megfeleljen a vendégsereg igényeinek. És ha a város ne-
tán kikötőváros, mint Smyrna, még sok mással is bőven ellátja
vendégeit. **Hérakleidés** Smyrna szépítéséhez is hozzájárult, épít-
tetett egy aranyfödéllel ellátott olajkutat az Asklépios-tornacsar-
nokban, és tisztséget is viselt, a „koszorúvivő”-ét, akiről a smyr-
naiak az éveket nevezik meg.

[614] 75. Mint mondják, Severus császár jelenlétében az udvari
néptől és a testőröktől megrettenve egyszer belesült rögtönzött
beszédébe. Ha törvényszéki szónokkal esik meg ilyesmi, megró-
hatják érte, de hát az ügyvédek általában elszánt és vakmerő nép-
ség, a szofista viszont, aki ideje jelentős részét fiatalok tanításával
tölti, ugyan mi módon tudná elkerülni a meglepetést? A rögtön-
zött beszédből kizökkentheti előadóját egyetlen zárkózott arcú
hallgató, a megkésett tetszésnyilvánítás, a váratlanul felhangzó
taps, vagy ha rejtett irigységet észlel maga iránt – amit az idézett
esetben **Antipatros** részéről megsejthetett³³⁰ – s akkor gondolat-
menete bizonytalanná, előadása akadozóvá válik, minthogy az
efféle gyanakvás elhomályosítja az elmét és féket vet a nyelvre.

76. Szent cédrusfák kivágatása miatt állítólag vagyona jelen-
tős részét elkobozták, s mikor a törvényszékről tanítványai kísé-

³³⁰ Vagyis amikor a rögtönzésbe Severus és az udvar jelenlétében belesült, az udvar hallgatói között ott volt a hierapolisi Antipatros is – ld. fentebb, (606–607) 2, 65. cap. – nyilván mint a császári kancellária vezetője; az ő irigységének megsejtése tehát csak fokozta a félelmet, melyet az udvar és a testőrök jelenléte amúgy is keltett benne.

retében távozott, akik vigasztalták és bátorították, egyikük kijelentette: „De azért előadói képességedet, **Hérakleidés**, és a vele szerzett hírnevet senki el nem veszi”, és idézni kezdte neki a verset: *egy pedig él valahol, de a tágterű vízben a... – pénzem, vágott közbe Hérakleidés*, szellemesen elviccelődve az őt ért kárral.³³¹

77. Alighanem ő az a szofisták között, aki a szónoklás tudományát, természetes adottságok híján, főként fáradságos munkával sajátította el, van is erről egy meglehetősen élvezetes, közepes terjedelmű értekezése, melynek címe [615] *A fáradozás dicsérete*. Egyszer éppen ezt a könyvet tartotta kezében, mikor összeakadt Naukratisban a szofista **Ptolemaiosszal**, aki rákérdezett, min dolgozik, mire ő azt válaszolta, hogy *A fáradozás dicsérete*-n; akkor **Ptolemaios** elkérte tőle a könyvet, törölte a π betűt, és hozzáfűzte: „Most olvasd el a dicséreted címét.”³³² **Hérakleidés** egyébként a naukratisi **Apollónios** ellene tartott beszédei is bírálják, mint akinek a stílusa körülményes és erőltetett.

78. Tanárai közé sorolják **Héródést**, ami azonban hitelt nem érdemlő állítás, aztán az igazságnak megfelelően **Hadrianost** és **Chréstost**, s rajtuk kívül még **Aristoklést**, akit nem elképzelhetetlen, hogy hallgatott. Mint mondják, örökké korgó gyomorral járt, és rengeteg ingyencséget evett össze, de a túltápláltság mit sem ártott neki. Így aztán nyolcvan évet túlélve is ép testtel halt meg. Sírja állítólag Lykiában van, egy lány maradt utána, és né-

³³¹ A tanítvány itt az *Odysseia* egyik híres sorára utal, (4, 498), mely Devecseri Gábor fordításában így hangzik: *egy pedig él valahol, de a tágterű víznek a foglya* (εἷς δ' ἐστὶ που ζῶδς κατερύκεται εὐρείῃ πόντῳ). Hogy a hérakleidési öngúny valamelyest érthetőbb legyen, a Devecseri-fordítás *víznek a foglya* kifejezését *vízben a pénzem* változatra cseréltük, hozzátéve, hogy tulajdonképpen nem egészen világos, mit is akart az adott esetben a tanítvány valószínűleg kifejezésre juttatni a nevezetes és szólásmondásszerűvé vált homérosi sorral). Vö. még 132. jegyz.

³³² A mű címe eredetiben Πόνου ἐγκώμιον, azaz „*A fáradozás dicsérete*”, a kezdő π törlésével viszont ὄνου ἐγκώμιον-ná alakul, vagyis „*a szamar dicsérete*” lesz.

hány műveletlen szabados, őrájuk hagyta a Rhétorikét, vagyis egy Rhétorikének elnevezett, tíz talentumot érő földdarabot, melyet az előadásaival szerzett pénzből Smyrna vidékén vásárolt.

79. XXVII. Az eddig bemutatott szofistáknál ne tekintsük alábbvalónak a thessaliali **Hippodromost**,³³³ egyeseknél szemlátomást jobb, a többiektől viszont nem tudom, elmarad-e valamilyen. **Hippodromos**nak mármost a virágzó thessaliali város, Larissa volt a szülővárosa, apja pedig Olympiodóros, lónevelés terén egész Thessaliában az első.

80. Bár Thessaliában már az is nagy dolognak számított, ha valaki egyetlen egyszer elnököl a [616] pythói játékokon, Hippodromos kétszer töltötte be ezt a tiszteletet, és pedig úgy, hogy részint a megrendezés költségeit és pompáját tekintve, részint viselkedésének méltósága és döntéseinek szigorúan mérlegelt igazságossága folytán túltett a korábbi elnökökön. Annyi bizonyos, hogy a tragikus színész ügyében úgy járt el, hogy álláspontjának igazságosságát senki fölül nem múlhatta. A byzantioni Clemens³³⁴ tragikus színész volt, tehetségre mint senki más, de győzelmeit olyan időben aratta, amikor Byzantion ostrom alatt állt, ennél fogva tehát győzelmei elismerése nélkül távozott fellépése helyszínéről, különben egyedül miatta olyan várost kellett volna megnevezni, mely a rómaiak ellen ragadott fegyvert.³³⁵ Kiválóan játszott Clemens az Amphiktyonia³³⁶ játékein is, de az amphiktyonok – az imént említett okból – nem

³³³ Hippodromos (2/3. század): legbővebb forrás róla Philostratos, írásai elvesztek.

³³⁴ Csak Philostratosnál fordul elő.

³³⁵ A Commodus halála után a császári trónért versengők közül végül is Septimius Severus győzedelmeskedett, s mert Byzantion nem őt, hanem egyik vetélytársát támogatta, ostrommal kényszerítette térdre a várost; az ostrom 193-tól 196-ig tartott.

³³⁶ Philostratos nem pontosítja, hogy melyik amphiktyonia, azaz városszövetség játékaikról van szó, valószínű azonban, hogy a Delphoi körül szerveződött amphiktyoniát érti.

akarták megszavazni a győzelmét, **Hippodromos** viszont indulatosan felugorva háborgott: „Ezek ám legyenek boldogok, hogy megszegik esküjüket és fittyet hánynak az igazságra, én Clemenst szavazom meg győztesnek!” És, bár egy másik színész a császárhoz fellebbezett, megint csak **Hippodromos** szavazata bizonyult helyesnek, mert Rómában szintén a byzantionié lett a győzelem.

81. Ilyen volt a közélet terén, beszédeiben viszont bámulatosan tárgyilagos hangot ütött meg, s bár magamutogatásra és hivalkodásra alkalmas mesterséget művelt, sosem vetemedett öndicséretre, a rá szórt fellengzős dicséreteket pedig elutasította, s mikor például a görögök agyba-főbe magasztalták, egyebek közt **Polemón**nal mérve össze őt, válasza ez volt: „Miért hasonítasz engem halhatatlanokhoz?” Vagyis sem **Polemónt** nem fosztotta meg attól, hogy isteni ihletettséggűnek tekintsék, sem magát nem engedte [617] hozzá hasonlóvá emelni. Mikor a naukratisi **Proklos**, aki öregemberhez nem méltó gúnybeszédet tartott az Athénben tanított összes szofistáról, és **Hippodromost** besorolta a kicsúfoltak közé, mi arra gondoltunk, hallani fogjuk majd **Hippodromos** válaszát, mintegy visszhangjaként a róla mondottaknak; ő azonban nem mondott semmi elmarasztalót, hanem a jóakarátú beszédet dicsérte, abból kiindulva, hogy a páva dicsérő szó hallatára széttárja a szárnyát. Így viselkedett hát a nála idősebbekkel, lettek legyen több vagy kevesebb évvel öregebbek, s hogy milyen volt a vele egykorúak iránt, azt jól mutatja a következő eset. Egy Ióniából Athénbe érkezett fiatalember az elviselhetőség határán is túl, az egekig magasztalta **Hérakleidést**, **Hippodromos** pedig, mikor előadásán megpillantotta őt, így szólt: „Ez a fiatalember szerelmes a mesterébe, szép volna szerelmében segítségére lennünk; nos, bizonyára nem remélt kincs volna számára, ha úgy mehetne haza, hogy megtanult dicséretet mondani.” És ezután olyan dicsőítő beszédet tartott **Hérakleidésről**, amilyenhez fogható soha el nem hangzott róla. Az az eset pedig, hogy elsíratta és feketébe

öltözve gyászolta meg a kappadokiai Diodotost,³³⁷ aki természet adta készséget tanúsított a szónoklás iránt, de serdülő korát sem élte túl, olyan közvéleményt alakított ki **Hippodromos**ról, miszerint ő a görögség atyja, azért is vigyázza körültekintően, hogy utána szintén szülessenek kiváló emberek. És ennek **Hippodromos** adta is tanújelét, legvilágosabban Olympiában. Tanítványa ugyanis, a huszonkét éves lémnosi Philostratos,³³⁸ rögtönzött beszédre készült, s ő számos, a dicsőítés módszereit illető tanácssal látta el, mit helyes, mit helytelen mondanivaló, de mikor a görög fiatalok felszólították, lépjen fel utána maga is, így válaszolt: „Saját véreimmel nem versenyzek.” Azzal előadását az áldozatot követő napra halasztotta. Legyen elég ennyi bizonyossággal, milyen művelt, emberséges és jóindulatú volt **Hippodromos**.

[618] 82. Úgy négy éven át igazgatta az athéni rétoriskolát, s aztán felesége és vagyona kedvéért hagyta ott, mert felesége, erélyes asszony volt ugyan és jól sáfárkodott a vagyonával, de mert mindkettőt magára hagyta, vagyona mégis megcsappant. Mindamellett **Hippodromos** nem szűnt meg látogatni a görög ünnepeket, gyakran vett részt bennük, részint hogy szónokolhasson, részint hogy el ne felejtse; ilyenkor jobb benyomást keltett már azzal is, hogy a tanítás befejezése után sem hagyta abba a szónoki tevékenységet. És tény, a jó emlékezőtehetséggel meg-

³³⁷ Könnyen elképzelhető, hogy az ifjú tehetség azzal a Marcus Acilius Diodotossal azonosítható, akit egy 200 tájára datálható felirat szofistaként nevez meg.

³³⁸ A lémnosi Philostratossal már korábban találkoztunk, már akkor tudni lehetett, hogy alig töltött be húsz évet, sokra vitte a szónoklásban, továbbá ugyanannak a családnak volt leszármazottja, mint *A szofisták életrajzai* szerzője; „lémnosi”-nak talán mindössze azért nevezi, hogy magától elkülönítse, magát ugyanis következetesen mint „athéni”-t említi. Közös eredetüket idézi viszont a Lémnoson játszódó, villám sújtotta földművesekről szóló történet, mely a Skopelianos-fejezetbe van beleszőve.) A lémnosi Philostratos művei elvesztek, de talán ő volt szerzője a három (vagy négy) Philostratos egyikének műveként ránk maradt *Eikónes* („Képtár”) című műnek.

áldott görögök közül a kappadokiai Alexandros³³⁹ óta a legtöbb szöveget ő tanulta meg kívülről, és olvasottsága is a legszélesebb volt a peripatetikus iskolához tartozó Ammónios³⁴⁰ óta, márpedig nála tájékozottabb embert nem ismertem. A gyakorlást **Hippodromos** még vidéken időzve sem hanyagolta el, sőt utazás közben és a tengeren sem, és vagyonnál is nagyobb kincsnek tartotta, ha az euripidési Amphiön himnuszaiból idéz.³⁴¹

83. Küllemre némileg póriasnak hatott, de szemei és átható, mégis derűs pillantásai hihetetlenül nemes gondolkodásról árulkodtak, legalábbis ezt vette észre rajta, mint mondta, a smyrnai Megistias,³⁴² neki pedig az arcelemzésben nincsen párja. **Hippodromos** ugyanis **Hérakleidés** halála után elutazott Snyrnába, ahol nem járt még korábban, s a hajóból kiszállva az agorára ment, hátha összeakadhat valakivel, aki a helybeli ékesszólásban járatos. Egy templomnál, szemébe ötlött, nevelők ültek, kísérőikként pedig iszákjukban súlyos könyveket cipelő szolgák, biztosra vette tehát, hogy a templomban éppen tanórát tart valamilyen nevezetes személyiség. Így aztán bement, köszöntötte Megistiast, utána leült, többet nem is szólva. Megistias feltételezte, valamelyik diákról jött érdeklődni, kétségkívül az apja vagy a nevelője az egyik tanulónak, megkérdezte tehát tőle, miért jött. [619] „Majd elmondom – válaszolt **Hippodromos** – mihelyt magunkra maradunk.” Megistias ennélfogva befejezte tanítványainak szánt mondandóját, csak akkor fordult hozzá: „Most hát mondd, mit kívánsz.” „Hogy cseréljünk ruhát” – felelte **Hippodromos** (ő utazóköpenyt viselt, Megistias viszont előadáshoz illő

³³⁹ Közelebbről nem ismert.

³⁴⁰ Alighanem azonos Ammónios Sakkasszal, Plótinus mesterével.

³⁴¹ Amphiön Euripidés *Antiopé* című (csupán töredékekben fennmaradt) darabjának egyik szereplője, a mitikus elbeszélés szerint Zeus és Antiopé fia, Zéthos ikertestvére; ők ketten Thébai megépítői; a zenésszé és énekeszé lett Amphiön ajkán könnyen megszólalhatott egy himnusz.

³⁴² Közelebbről nem ismert.

öltönyt). „Ugyan mi értelme van ennek?” – lepődött meg Megistias. „Nos – mondta erre **Hippodromos** – mert szeretnék neked bemutatni egy beszédgyakorlatot.” Ez megalapozott, vélte bejelentése hallatára Megistias, ez nincs az eszénél; de mert észrevette, milyen határozottság árad **Hippodromos** szeméből, s mert látta, hogy szándéka komoly és megalapozott, ruhát cserélt vele, mikor pedig témát kért tőle, feladta neki a következőt: *A mágus, aki halni vágyik, mert egy házasságtörő mágust nem tudott megölni.* Mikor **Hippodromos** leült a tanári karosszékre, aztán kisvártatva felpattant, eszeveszettségének gyanúja még erősebben elfogta Megistias, kórosan sokat képzel magáról, gondolta. Ámde miután **Hippodromos** a „magammal mindenesetre végezhetek” mondatral hozzákezdett az előadáshoz, egyik ámulatból a másikba esett, végül odarohant hozzá, és könyörgött, árulja el, ki ő. „A thessaliai **Hippodromos** vagyok – mondta az –, jöttem, hogy veled edzzem magam, egy veled egyenrangú, művelt embertől tanulhassam meg, milyen a szónoklás ión válfaja. És most rám figyelj egész előadásom alatt.” A beszéd vége felé a művelt smyrnaiak már mind ott tolongtak Megistias ajtajánál, mert valamennyijükhöz gyorsan eljutott a hír, hogy **Hippodromos** náluk vendégeskedik. Akkor **Hippodromos** megismételte előadását, de más hangsúlyokkal, módosítva a korábbi gondolatmeneten. Utóbb megjelent a smyrnai nép előtt is: ott szintén bámulatos szónoknak ítélték, méltónak arra, hogy a régi nagyok közé sorolják.

84. Előadásaiban Platónhoz és **Dión**hoz kapcsolódik, szónoklatai szenvedélyesek, mint **Polemónéi**, és még élvezetesebbek, szavai pedig úgy áradnak, mint amikor valaki nehézség nélkül olvas egy számára jól ismert szöveget. A szofista Nikagoras³⁴³ egyszer a szofisták anyjának nevezte a tragédiát; ő ehhez kiegészítésül hozzáfűzte: „Én meg atyjuknak Homérost.” Foglalkozott

³⁴³ Ld. még 363. jegyz.

egyébként Archilochossal³⁴⁴ is, s ahogyan Homéroszt a szofisták hangjának, Archilochost a szofisták lélegzetének tekintette. Előadásainak száma nagyjából harminc, legjobbak közülük a *Katana polgárai*,³⁴⁵ *A Szkíták és a Démadés nem hajlandó pártot ütni Nagy Sándor ellen, míg Indiában időzik*. Lyrára szerzett nomosait³⁴⁶ is éneklük, mert a lyra kíséretével felhangzó nomosban is volt gyakorlata. Körülbelül hetven évesen, szülővárosában halt meg, egy fiú maradt utána, alkalmas ugyan gondot viseli a birtokra és a háztartásra, de ütődött és ostoba, a szofista mesterségben teljességgel képzetlen.

85. XXVIII. Akik a laodikeiai **Varust**³⁴⁷ említésre méltónak tartják, azokat hadd ne méltassam említésre, Varus ugyanis silány, semmitmondó és korlátolt, még tetszetős hangját is énekes hajlításokkal szégyenítette meg, melyek a züllöttebbeket akár táncra is perdíthették. Hogy kinek volt tanítványa, vagy kit hallgatott? Mit írhatnék, mit gondolhatnék erről, mikor jól tudom, hogy ilyesmit nem oktatnak sehol, s hogy a tanulóknak effélét hallgatniuk gyalázat?

86. XXIX. A szofista **Quirinus**³⁴⁸ szülővárosa Nikomédia volt, nem előkelő, de nem is szégyellnivaló családból származott, ter-

³⁴⁴ Görög lírikus a Kr. e. 7. században.

³⁴⁵ Ehhez a beszédhez történelmi alapot az Etna 425-ben bekövetkezett nagy erejű kitörése adhatott, a természeti katasztrófa ugyanis nem csupán fenyegette az Etnától nem messze fekvő várost, de egy részét el is pusztította, ahogyan erről Thukydides be is számol, ld. 3, 116.

³⁴⁶ A zenei vagy irodalmi kontextusban használt „nomos” szón általában az istenekhez, kivált Apollónhoz intézett, és éneklésre szánt himnuszt szokás érteni, melyet a lyrán kívül más (húros vagy akár fúvós) hangszer is kísérhetett.

³⁴⁷ Varus (Οὔραπος, 2/3. század): egyedül Philostratosnál fordul elő, írásai elvesztek.

³⁴⁸ Quirinus (2/3. század): egyedül Philostratosnál fordul elő, írásai elvesztek.

mészet adta [621] tehetséggel fogadta be (és még jobban adta tovább) az ismereteket, emlékező készségét és kifejezőmódja világosságát egyaránt edzette. Ez a szofista rövidre fogta a szót, s még ha elvont témák tárgyalásában nem volt is igazán sikeres, hangerejével és lendületességével le tudta nyűgözni hallgatóságát, s amellet értett a rögtönzéshez is. Minthogy a vádbeszéd műfaja nyilvánvalóan közelebb állt hozzá, a császár a kincstár ügyvédje tisztét bízta rá, meglehetősen hatalomhoz jutott tehát, de sem kíméletlennek, sem magakelletőnek nem mutatkozott, megértő maradt és amilyen korábban volt, pénzhajhásszá sem lett soha, s akár Aristeidész, aki az athéniaiak elbeszélése szerint adót szabott ki és rendet tett a szigetekben, annak utána pedig az induláskor is viselt köpenyében tért haza, ő is szegénységével ékeskedve látogatott rokonságához. Mikor Asia vádhatóságai felrótták neki, hogy a tőlük kapott tájékoztatásokhoz képest nagyon is elnézően képviseli a vádat, ő így válaszolt: „Mert hát sokkal könnyebb nektek elfogadnotok az én elnézésemet, mint a ti könyörtelenségeketek énnékem.” Úgyszintén följelentettek nála egy nem nagy, de több tízezerrel adós várost, **Quirinus** – igencsak akarata ellenére – meg is nyerte a pert, mire a hatóság emberei elmentek hozzá gratulálni: „Ha ennek az ítéletnek a híre a császár fülébe jut, jócskán emelkedik majd a tekintélyed!” **Quirinus** azonban visszavágott: „Nem hozzám, hozzátok illő egy város lakatlanná tételével szerezni tekintélyt!” Fia halálakor rokonai vigasztaló szavaira ezt válaszolta: „Mikor mutassam férfi-voltomat, ha nem most?” **Hadrianos**nál tanult, de nem mindenben értett vele egyet, néhány helytelennek érzett sorát még törölte is. Életét hetven évesen végezte, sírja szülővárosában van.

87. XXX. A thessaliai **Philiskos**³⁴⁹ rokonságban állt **Hippodromossal**, hét éven át vezette az [622] athéni rétoriskolát, a vele járó

³⁴⁹ Philiskos (kb. 152–219): az ismert Philiskosok egyikével sem azonosítható, legfőbb forrás róla Philostratos; írásai nem maradtak fenn.

adómentességtől azonban megfosztották, és most el kell mondanom, miért történt ez. A makedón heordaiosok a helybeli közszolgálat végzésére szólították fel **Philiskost**, mindenkre nézve kötelező lévén, aki heordaios anyától született, s minthogy ő ezt visszautasította, jogorvoslatért folyamodtak. A pernek a császár jelenlétében kellett lezajlania – akkor éppen Antoninus uralkodott, a filozófiai érdeklődésű Iulia fia³⁵⁰ –, **Philiskos** tehát Rómába utazott, hogy a maga ügyében eljárjon, nyakára járt a Iulia köréhez tartozó matematikusoknak és filozófusoknak, s végül Iuliától a császár hozzájárulásával megkapta az athéni rétoriskola vezetői posztját. A császár azonban, akár a mindent még egymásnak sem önként, egyet-mást csak akaratok ellenére adó homérosi istenek, mikor meghallotta, **Philiskos** perben áll, és ő személyesen lesz kihallgatója, mint akit félrevezettek, sértett haragjában meghagyta a pereket lebonyolító tisztviselőnek, tudassa **Philiskossal**, hogy ügyében a védelmet nem más, maga köteles majd ellátni.

Mikor aztán **Philiskos** megérkezett a tárgyalásra, [623] megütközést keltett a járása, megütközést keltett a magatartása, nem találták ildomosnak az öltözkését, sem azt, hogy nőies a hangja, körülményesen beszél, figyelme pedig mindenre inkább irányul, mint a szóban forgó tárgyra. Következésképpen a császár is szembefordult vele, s hogy el-elhallgattassa, a vízóra **Philiskos** számára megszabott idejét kurtítva egész védőbeszéde alatt kérdésekkel szakította félbe, minthogy pedig **Philiskos** válaszai nem a kérdéseire vonatkoztak, megjegyezte: „Hogy milyen ember, mutatja a haja, hogy milyen szónok, a hangja!” És nemtetszésének több hasonló kinyilvánítása után a heordaiosoknak adott igazat.

³⁵⁰ Antoninus: ismertebb nevén a császár Caracalla (uralk. 111–117); Iulia: Iulia Domna, Severus császár rendkívül művelt és energikus felesége, Caracalla és Geta anyja, aki igyekezett maga köré gyűjteni a birodalom szellemi tekintélyeit; a császárnő körébe (κύκλος) tartozott egyébként maga Philostratos is (ld. A *tyanai Apollóniosról* 1. 3, 8–11), mi több, még Apollónios életrajzának megírására is a császárné adott neki megbízást; ld. még 324. jegyz.

Philiskosnak lett volna ellenérve: „Te magad adományoztál nekem köztehermentességet, mikor az athéni rétoriskola vezetését rám bízta!” A császár azonban felcsattant: „Sem te, sem egyetlen más oktató nem mentes a közteherviseléstől! Én nyúl farknyi nyomorúságos beszédecskék miatt meg nem fosztanám a városokat a közterhek viselőitől!” (Ámbár a lémnosi Philostratosnak³⁵¹ egyetlen szónoklatáért megadta a mentességet, holott csak huszonnégy éves volt.)

Ilyen címen fosztották meg tehát mentességétől **Philiskost**; ámde csak azért, mert arcvonásait, hangját és küllemét kifogásolni lehetett, nem tagadhatjuk el tőle, hogy műveltségre és szónoki tudásra a legjava görögök közé tartozott. Előadásainak stílusa inkább elbeszélő, mint vitázó jellegű, de mindig tiszta attikai nyelvet és eredeti hangvételt érvényesít. Halála után egy leánya maradt és egy semmirekellő fia; neki magának életkorul hatvanhét év jutott. Volt ugyan Athénben egy szép kis birtoka, de nem ott temették el, hanem Akadémós ligetében, ahol a polemarchos³⁵² a háborúban elesettek tiszteletére a játékokat rendezi.

[624] 88. XXXI. **Ailianos**³⁵³ római létére azt az attikai nyelvjárást használta, amit Hellas középső részének lakosai. És dicséretre méltó az ilyen ember, először is, mert fáradságos munkával elsajátította az attikait, jóllehet más nyelvű városban élt, továbbá mert szofistának nyilvánították ugyan azok, akik szeretnek címet osztogatni, de ő nem hitt nekik, saját képességeit sem értékelte túl, a szofista elnevezés pedig, bármilyen megtisztelő volt is, el nem kápráztatta, s mert alapos önvizsgálattal szónoklása alkalmatlannak vélte magát, az írásos műfajok felé fordult, azok-

³⁵¹ Ld. 337. jegyz.

³⁵² A harmadik, a katonai ügyeket irányító archón.

³⁵³ Ailianos (kb. 170–222 után): nem volt szofista, de írásai mégis a korabeli szónoklás hatását mutatják. Három műve maradt ránk, *Az állatok természetéről*, a *Tarka történetek*, és a *Paraszti levelek*.

ban is szerzett hírnevet. **Ailianos** egyszerű, némileg nikostratosi³⁵⁴ bájjal fűszerezett stílusban írt, mely azonban olykor **Diónra** és a dióni komolyságra sandít.

89. A lémnosi Philostratos egyszer összeakadt **Ailianosszal**, aki haragos és emelt hangon éppen egy kezében tartott könyvet olvasott, s mikor Philostratos megkérdezte tőle, mit tanulmányoz, válaszul ezt mondta: „Most befejezett vádbeszédemet, melyet Gynnis³⁵⁵ ellen írtam – így neveztem el a nemrégiben megölt [625] zsarnokot – mivelhogy mindenféle garázdaságaival szégyent hozott a római birodalomra.” „Megcsodáltam volna – jegyezte meg erre Philostratos –, ha akkor vádolod, míg élt!” És csakugyan, ember a talpán, aki élő zsarnokot ostoroz, halottat megtaposni viszont közönséges.

90. **Ailianos** el-elmondta, hogy Itália határán túl sehol a világon nem járt, hajóra nem szállt soha, s a tengert sem ismeri, ezért aztán, mint hazáját szerető embert, még inkább nagyra becsülték Rómában. **Pausaniast** hallgatta, de **Héródésben** csodálta a leg-sokoldalúbb szónokot. Több mint hatvan évet élt, holtával nem hagyott maga után gyermeket, mert lemondott az apaságról és nem házasodott meg. Hogy ez boldog sors-e, vagy nyomorúságos, nem itt időszerű megvitatni.

91. XXXII. Minthogy minden emberi történésben legnagyobb úr a sors, ne maradjon ki a szofisták köréből **Héliodóros**³⁵⁶ sem, lévén párját ritkító példa a sors működésére. Nos, őt másodmagával szülőföldje védőügyvédjének választották gall földön, csakhogy

³⁵⁴ A Kr. u. 2. században élt neves szofista, több művének címét is fenntartották a források; általában az egyszerű és élvezetes stílus mintaképének tekintették.

³⁵⁵ A görög (γυνή am. “nő”) szóból formált Gynnis gúnynév magyarul körülbelül „nőies”, „femin” férfit jelent, ezen a helyen pedig Heliogabalus római császárra vonatkozik (uralk. 218–222), akit szertelen dorbézolásai és kicsapongásai miatt öltek meg.

³⁵⁶ Héliodóros (2/3. század): fő forrás róla Philostratos, írásai elvesztek.

a másik megbetegedett, közben pedig az a hír járta, hogy a császár több per befejezésére készül, **Héliodóros** tehát a főhadiszállásra sietett, aggódva az általa képviselt ügy miatt. Előbb fogadták, semmint remélte, ő megbetegedett társára hivatkozva haladékokat kért, a peres felek behívását intéző tisztviselő azonban hajthatatlan maradt, [626] nem járult hozzá, hanem tiltakozása ellenére, és szakállán ragadva vonszolta be őt a tárgyalóterembe. Ahogy oda bejutott, **Héliodóros** bátran a császárra nézve időt kért maga számára a vízórán, s mentegetőzését szabatos könnyedséggel, így adta elő: „Különösnek fogod tartani, hatalmas császár, hogy magam ellen emelek pergátló kifogást, hiszen egyedül védem ügyemet, pedig nem adtál rá engedélyt.” A császár erre székéből felugorva lelkendezte, hogy **Héliodóros**hoz hasonló férfivel „én még sosem találkoztam, ő már az én korszakom szülötte,” (s hozzá még **Héliodóros**ot dicsőítő egyéb szólamok), és két kezével megemelte köpenye fodrait.³⁵⁷ Minekünk eleinte nevetethetnünk volt, mert azt gondoltuk, csak gúnyolódik vele a császár, hanem amikor összes gyermekével együtt felvette őt a lovagrendbe, már azon csodálkoztunk el, milyen kiszámíthatatlan módon tudja bizonyítani erejét a sors.

Még nyilvánvalóbbá vált ez a folytatásból. Mikor ugyanis az arab³⁵⁸ észrevette, hogy körülményei szerencsésen alakulnak, a császár hirtelen természetét kihasználva, ahogyan a kedvező szélben vitorlát feszítő kormányos, így ajánlkozott: „Császár, jelölj meg nekem időpontot szónoklat bemutatására.” Mire a császár: „Most hallgatlak meg, beszélj hát, és pedig a következőről: *A Philippos előtt felsült Démosthenés a gyávaság vádjá ellen védekezik.*” S miközben **Héliodóros** szónokolt, nemcsak maga mutatta ki tetszését, hanem fenyegető pillantásaival azokat is tapsra kényszerítette.

³⁵⁷ A helyeslés, egyetértés jele.

³⁵⁸ „Arab”: Héliodóros (más Héliodórosoktól megkülönböztetendő) már az ókorban megkapta az „arab” nevet.

tette, akik közönyösen hallgatták. Mi több, mint aki törvényszéki és jogász feladatok ellátására felettebb alkalmas, még a Rómában legtekintélyesebb ügyvédi testület élére is kinevezte őt.

A császár halála után azonban egy szigetre száműzték, s mert ott gyilkosság vádja merült fel ellene, Rómába küldték, hogy tisztázza magát [627] a katonai praefectusok előtt, sikerült is ártatlanságát bizonyítania, így aztán a szigetről is visszatérhetett. Öregkorát Rómában töltötte, nem nagyon tartották számon, de nem is feledkeztek meg róla.

92. XXXIII. A szofista **Aspasios**³⁵⁹ Ravennából származott, vagyis Itáliából, az elméleti irodalmat jól ismerő apja, Démétrianos tanította. **Aspasios** igen olvasott volt és tájékozott, az újszerűséget pártolta, de ízléstelenségbe sehol sem sodródott, mondanivalója mindig hozzá illő nyelvi közegbe ágyazódik. (Egyébként ez a legfontosabb a zenében is, mert a lyrán vagy a fuvolán kelő pillanatban megszólaló hangok alakítják a dallamot.) De mert olyan nagy súlyt fektetett az érthetőségre és egyszerűsége, a szónoki lendületet és ékesen szólást elhanyagolta, a rögtönzést pedig, természet adta hajlama nem lévén hozzá, kemény munkával sajátította el.

93. A föld számos pontján megfordult, részint a császár kíséretében, részint amikor saját szakállára utazgatott. Rómában vezetője volt a rétorikai iskolának, fiatalon igen nagy megbecsülés övezte, idős korában viszont már azzal vádolták, hogy nem hajlandó tisztjét másnak átadni. A lémnosi Philostratos és közte lévő ellentét is Rómában vette kezdetét, s Ióniában, a szofista Kassianos és Aurélios közreműködésével tovább éleződött. Kettőjük közül Aurélios kocsmában, bor mellett is hajlandó volt szónokolni, Kassianos pedig – valamilyen alkalmi lehetőséget kihasználva –

³⁵⁹ Aspasios (2/3. század): Philostratos életrajzi vázlatát a *Suda*-lexikon több helyt megerősíti; munkásságából csak néhány cím maradt.

otromba nagyravágyással az athéni rétoriskola vezetői posztját pályázta meg, holott a lyd Perigés kivételével nem tanított senkit.³⁶⁰ De én az ellentétéről beszámoltam már, s ha egyszer tisztáztam az okát, miért tárjam újra fel?³⁶¹

Hogy pedig ellenfeleinkből az emberi élet minden vonatkozásában hasznunk származhat, arra legvilágosabb [628] bizonyítékot éppen a szofisták adják: **Aspasios** a Philostratoszal létrejött ellenét idején tanult meg zökkenésmentesen rögtönözni, mint-hogy Philostratos a szónoki beszédnek ebben a válfajában is hírnevet szerzett, Philostratos viszont a maga burjánzó stílusát szelídítette az aspasiosi pontosságig.

94. Philostratos levele, a „*Hogyan kell levelet írni*” **Aspasios** ellen íródott, mert miután bekerült a császári kancelláriába, egyes levelekben a kelletténél keményebben fogalmazott, másokban viszont nem eléggé világosan, holott a császárhoz egyik sem illik, az uralkodó nem fontolóra vesz vagy érvel, hanem véleményt nyilvánít, másfelől nem lehet homályos, mert szava törvény, a törvény hirdetője a világos beszéd.

95. **Aspasios Pausanias** tanítványa volt, de **Hippodromost** is hallgatta, aztán – már meglehetősen korosan – Rómában tanított, az idő tájt, mikor ezt a könyvemet írtam.³⁶²

³⁶⁰ A néhány sorral előbb említett Kassianos és Aurélios, Perigésszel együtt csak Philostratosnál szerepelnek.

³⁶¹ Nem tudni, hol írt Philostratos a két szofista ellenétének jellegéről, melynek oka lehetett egyébként akár az is, hogy Aspasios olyan makacsul ragaszkodott a rétoriskola vezetői posztjához, holott a vezetői feladatokat talán már ellátni sem tudta megfelelően.

³⁶² Hogy a szofisták életrajzai pontosan mikor keletkezett, abban a kutatás mai napig nem jutott dűlőre; a hagyományos álláspont mindenestre az, hogy a mű ajánlása az éppen Afrikában tartózkodó majdani I. Gordianushoz szól, aki 238-ban meghalt, s ez tekinthető ante quod-nak.

96. Ennyit **Aspasios**ról. Hogy milyen volt a lémnosi Philostras-tos, milyen törvényszéki és közéleti szónokként, a prózairodalomban, az iskolai beszédgyakorlatban és mint rögtönző szónok, hogy milyen volt az athéni Nikagoras,³⁶³ akit az eleusisi szentély hírnökévé neveztek ki, s hogy mekkora hírnévhez jutott emlékezőkészségével és pontosságával a phoinikiai Apsinés,³⁶⁴ nos, minderről nem én vagyok hivatott írni, nem hinnének nekem, elfogultnak tartanának – de hát szerettem őket.

³⁶³ Nikagoras szintén betöltötte az athéni rétoriskola vezetői tisztét, művei nem maradtak fenn.

³⁶⁴ Apsinésnek két rétorikaelméleti írása fennmaradt.

Utószó

Flavius Philostratos életművének nem kis részét, Bonfini latin fordításában, már Mátyás könyvtárának is egyik legszebb Corvinája tartalmazta, és ma is a Széchényi Könyvtár ad neki ritka szép külleméhez illő lakhelyet, az *A szofisták életrajzai* azonban magyarul most szólal meg először, tanácsos tehát az elemi tudnivalókkal kezdeni.

A szerző, Flavius Philostratos, 165 és 170 között született, a Thrák-tenger egy kis görög szigetéről, az antik Lémnosról (mai újjörög kiejtéssel Limnosról) származó, bizonyára tehető családban; ennek rajta kívül még két vagy három, az övével egyező családnévű tagját tartják számon a görög források. Mindannyian széles színskálájú, szépirodalmi és értekező, prózai és verses műveket egyaránt alkotó irodalmárok voltak. Számos művük címe fenn is maradt, több meg is őrződött közülük, bár sok esetben nem tudni biztosan, vajon a nekik tulajdonított alkotásokat csakugyan az írta-e közülük, akinek a 10. századból származó, impozáns terjedelmű *Suda*-lexikon¹ szerzői tulajdonítják.

Flavius Philostratos mindenesetre Athénben és szónokként kezdte, egy idő múlva azonban, valamikor a 2. század utolsó éveiben, egyik – itt olvasható könyvében is bemutatott – szónoktársa, a hierapolisi Antipatros² támogatásával a császári udvarba került, a Septimius Severus (uralk. 193–211) felesége, az energikus és művelt Julia Domna körül kialakuló értelmiségi körbe. És a császárné szemlátomást megkedvelte körének új tagját: mindenesetre

¹ A kései, már a bizánci korban, a 10. század folyamán keletkezett, nagy szerző-kollektívától származó és hatalmas terjedelmű *Suda*-lexikon úgy tudja, hogy *A szofisták életrajzai* négy könyvből állt, a ránk maradt, és a fordításban is felhasznált szöveg viszont mindössze két könyvre oszlik. (A Philostratosokra vonatkozó *Suda*-részlet: φ 421–423).

² A hierapolisi Antipatros ugyanis szír születésű volt, tehát honfitársa a szintén szíriai Homszban született Iulia Domnának.

őt bízta meg azzal – mint *A szofisták életrajzai* egyik passzusában maga mondja³ –, hogy megírja az 1. század második felében élt filozófus, csodatévő és „szent ember”, a tyanai Apollónios élet-történetét, következésképp tehát mindkét írása egymásról tanúsítja, hogy egyik is, másik is Flavius Philostratos alkotása.⁴ Így került be Philostratos a korabeli társadalom legmagasabb rétegébe, s pályája csúcsán járhatott, mikor *A szofisták életrajzai* kikerültek a tolla alól, társadalmi helyzetére pedig megint csak jellemző, hogy művét nem akárkinek, hanem annak az Antonius Gordianusnak ajánlotta, aki, habár csak huszonnégy napig, de I. Gordianus néven a császári bíbort viselte. A halál nem sokkal később, Philippus Arabs uralkodása idején, 245 és 249 között érte.

Philostratos abban a korszakban élt, amikor a Földközi-tenger medencéjét lakó népek, köztük a görög is, Gibraltártól el egészen a Tigris és az Euphratés völgyéig, Afrika északi és Európa délebbi vidékein egyaránt, mind a világuralmi Rómát uralták már. Ezenközben a görögök, legalábbis a császárkor nagyjából első százada közepétől a harmadik század közepe tájáig ívelődő két évszázad során a műveltségnek olyan sajátos arculatát formáltak ki, melyhez fogható Európa később aligha mutatott fel: sohasem állt nagyobb becsben az ékesszólás, mint akkor, és a szónokok sem élveztek nagyobb tekintélyt, mint az akkoriak, velük ugyanis még a császárok is szíves-örömmel paroláztak és társalogtak. És ez a korszak volt a római császárkornak, azon belül – sokatmondó név – éppen a „jó császárok” korának ideje, mikor az óriási birodalomban béke és nyugalom honolt, a híres Pax Romana, olajo-

³ Ld. 2V 24.: *Alexandros szépséges anyjába sokan lettek szerelmesek, a tyanai Apollónios állítólag nyíltan... Hogy azonban ez több okból hihetetlen, Apollóniosról írt könyvemben világosan megírtam. A vonatkozó részek a Vita Apolloniiben: 1, 13; 6, 42.*

⁴ A kutatás az itt említett kettőn kívül más ránk maradt műveket is neki tulajdonít, némelyiket azonban csak a valószínűség szintjén: ilyen a versenyeket taglaló *Γυμναστικός*, a hősokról szóló *Ἡρωικός*, az *Εἰκόνες*, mely egy képtár anyagát elemzi, továbbá egy változatos tartalmú levélgyűjtemény.

zottan működött az államapparátus, következőleg a görög városok viszonylagos jólétben, Rómától még bizonyos függetlenséget is nyerve élhettek, ami a kulturális közéletet is felpozícionálta.

A szofisták életrajzai legfőbb érdekessége éppen az, hogy ennek a kulturális jelenségnek tervezi hiteles foglalatát adni.

Mai olvasó szemével nézve eléggé különös módon. A két részre tagoló mű ugyanis, mely az első könyvben huszonhat, a másodikban harminchárom szofistát mutat be,⁵ számra egyenlőtlen két szofista-kategóriát ismer: azét a mindössze nyolc filozófusét, akik Philostratos tájékoztatása szerint nyelvi kiválóságuk miatt kiérdemelték a „szofista” minősítést (is), illetve – és ők alkotják a túlnyomó többséget – a szó szoros értelmében vett szofistákét. A névlista elejére a filozófusok kerültek, mintegy a szó szoros értelmében vett szofisták bevezetéséül, de mindkét kategória képviselői önálló sorrendben, és nagyjából időrendet tartva⁶ követik egymást, a filozófusok a Kr. e. 4. és a Kr. u. 1. század, a szofisták a Kr. e. 5. és a Kr. u. 3. század első fele között.

A szofisták névsorának van egy észre nem vehető furcsasága: Aischinés után, a 4. század utolsó negyedétől el egészen a Kr. után 1. századba datálható Nikétésig – közel négy évszázad! – Philostratos felsorolásában egyetlen „szó szoros értelmében vett” szofista sem szerepel (a filozófus-szofisták esetében ilyen hosszú lacuna nincs), s ennek magyarázatául csak annyit tud felhozni, hogy a szofisztikának volt egy bevezető, és egy második szakasza, az elsőben működtek azok a szofisták, akik ellen Platón annyit hadakozott, a másodikban pedig, és ezt nevezi ő „második

⁵ Hogy egészen pontosak legyünk, Philostratos az első könyv Nikétésnek szentelt XIX. fejezetében további három, a második könyv Damianosnak szentelt XXIII. fejezetében további hat szofistát nevez meg azzal a megjegyzéssel, hogy velük nincs értelme foglalkoznia.

⁶ A pontos időrend nem állapítható meg, mert Philostratos szofistái közül többről semmiféle életrajzi adat nem maradt, amellet Philostratos még legismertebb szofistáinak életrajzi dátumait sem törekedett évre megadni.

szofisztiká”-nak, Nikétés és a philostratosi lista őt követő többi megnevezettje, vagyis éppen az ékesszólás fent említett aranykorát tevékenységükkel megteremtő és éltető szofisták. A két korszak azonban, véli Philostratos, a jelentős időbeli hézag ellenére mégis kapcsolódik egymáshoz, mert a második korszakot szerinte tulajdonképpen már az első lezáró Aischinés inaugurálja.

És most, mielőtt tovább mennénk, szükségszerűen idekívánczozik egy kulcsfontosságú fogalmi definíció, már csak azért is, mert Philostratos sehol sem határozta meg precízen, kit tekint maga részéről szofistának, azaz könyve főszereplőinek (miért is a terminus magyar változatának keresésétől a fordításban is tanácsos volt eltekintenünk). Annyi mindenesetre eleve biztosnak vehető, hogy nem egyszerűen a ῥήτωρ, tehát a „szónok” szó pusztá szinonimájaként értelmezte, legalábbis a szofisták közé fel nem vett Hypereidést⁷ jellemző módon ῥήτωρ-ként tartja számon *A szofisták életrajzai*-ban: az ő szemében a „szofista” elnevezés, amennyire látszik, egy sajátos szónoktípust jelentett, melynek közelebbről nem annyira az első, sokkal inkább második szofisztika tagjai felelnek meg. Hogyha a meghatározást a negatívumok felől közelítjük, a philostratosi szofista igazi terrénumát, ez életrajzírójuk számos elszórt megjegyzéséből kiderül, nem az antik szónoklás két nagy és hagyományos, mert a társadalmi létből fakadó témaköre, vagyis a közélet és mellette a bíróságok jelentették, bár természetesen Philostratos magasztalt szofistája, a nagy Polemón is főszereplőjévé, azaz szónokává válhatott olyan vitathatatlanul fontos közéleti eseménynek, mint amilyen adott esetben egy ünnepélyes templomavatás volt,⁸ sőt ugyancsak Polemón volt az, aki bizonyos vallási privilégiumok miatt kialakult vitában, jól-

⁷ Ld. *A szofisták életrajzai* [506] 1, XVII 41. cap.: ‘Υπερεδής ὁ ῥήτωρ.

⁸ Polemón 130-ban Hadrianus császár meghívására az athéni Zeus-templom felszentelésén tartott ünnepi beszédet, ld. *A szofisták életrajzai* [533] XXV 1, 71. cap.

lehet közbejött halála miatt a tárgyaláson személyesen csak beszédének írásba foglalt változata vett részt, de azzal mégis megbízójának, Smyrna városának tudta megnyerni a pert.⁹ Másként vagy pozitívan fogalmazva Philostratos nem csupán azt várta el a szofistáktól, hogy beszédük hasznos és igaz legyen, hanem mindennek felett azt, hogy tudjon gyönyörködtetni, keltsen szellemi élvezetet, legyen akár meglepő vagy csodálni való, bánjék mestersen a nyelvvel.

A szofista tehát nem a közigazgatás területén és nem is a jogszolgáltatásban tevékenykedett, ámbár a neki hosszabb-rövidebb ideig otthont biztosító város alkalmasint jelentős tisztségeket ruházott rá, s szinte mindig rá hárult a feladat, hogy városa érdekeit-panaszait a római államhatalom képviselői, kivált a császár előtt formás beszéddel képviselje. Ő azonban magát és háztartását elvileg teljes függetlenségben, egyedül szónoki tehetségéből tartotta fenn, és meg is tehetette ezt, egyrészt mert többnyire módos családból származott, másfelől pedig olykor borsos tandíjért szónokiskolát működtetett, továbbá mert időről-időre vagy népszerűségéhez mért honoráriumért előadásokat hirdetett meg (esetleg azok címét is jó előre tudatva), vagy éppen előadásra szóló meghívást fogadott el. Ha pedig a hírnév netán már messze földön ismertté tette, akár hosszabb előadókörútra is vállalkozhatott, szerencsés esetben nemcsak az őt körüllegő nimbusz további izmosodásával, hanem amellettt tetemes anyagi haszonnal is számolva. A Philostratos megrajzolta képből ítélve a kor értelmiségi elitje szemlátomást igényelte és várta a szofisták nyújtotta produkciót, bár az előadásról lemaradnia sem jelentett pótolhatatlan veszteséget, mert akkor még mindig hozzáférhetett az elhangzottak írásos változatához.

De a szofisták nem egyedül a második szofisztika kulturális igényeinek kielégítésén fáradoztak előadásaikkal, önként vállalt kö-

⁹ Ld. [540] XXV 1, 76. cap.

telességükké emeltek valami mást is: ahogyan szónoki és retorika tanári ténykedésükért őket honorálta a közösség, úgy igyekeztek a maguk részéről ők is városukat és vele együtt lelkes hallgatóságukat segíteni és gazdagítani. Vizsontszolgáltatuk természetesen anyagi természetű volt, de olykor meglepően nagyvonalú, a pártfogolt pedig lehetett maga a város, vagy egy-egy szűkölködő polgár. Philostratos néhol szükségét is érzi, hogy meg-megemlítsse vagy éppen listázza a szofisták jótékonyságának bizonyítékait – ezt teszi Héródész Attikos esetében is, akit egyébiránt észrevehetően a második szofisztika csúcspontjának tart (s aki alighanem ezért is kerül a második könyv élére).¹⁰ Héródész kétségtelenül a kornak leginkább, már-már hihetetlenül bőkezű mecénása volt, Philostratos szemléből kitetszik, hogy számos görögök lakta várost, sőt tájegységet támogatott, és a pártfogásába vettek száma ugyanannyira figyelemre méltó, ahogyan a nekik juttatott segélyek, a jótékonykodó Héródész ugyanis többek között színházat, stadiont, de vízvezetékét is ajándékozott, mindhármát nem is egy, de két-két városban, csak néhány példát idézve. Igaz, Héródész dúsgazdag volt, valóságos nábob, találóan nevezi francia monográfusa „antik milliárdos”-nak (nem is elégedve meg a „milliomos” szóval); s a ropant vagyon egy része szüleitől rá maradt örökség volt ugyan, de szónoki működését alighanem szintén busásan honorálták. Ami a többi szofistát illeti, bár sokkalta szerényebb keretek között, maguk is szívesen éltek adakozó gesztusokkal, elháríthatatlan akadályt ez aligha jelentett az ő számukra sem, mert tiszteletdíjaikon kívül többnyire örökölt családi vagyonnak sem voltak híjával. De az egymás közt szinte szükségképpen megszülető verseny a mintegy kötelező jótékonyság mellett még egy további gondot is rótt rájuk, nevezetesen azt, hogy igyekezzenek életmenetüket minden vonatkozásban nagyvonalúan és mutatósan irányítani, ebben egyebek közt az ápoltságnak és az elegáns megjelenésnek is fontos szerepet szánva, mert bölcsen tudták, hírnevüket és népszerűségüket az

¹⁰ Ld. *A szofisták életrajzai* [545–567] 2, I 1–19. cap.

ilyesmi igencsak növelheti. A nagyvonalúság túlságos (vagy éppen annak érzett) fitogtatása persze ellenérzéseket szülhetett, mint a már említett Polemón esetében, akit kivált előadókörútjai miatt szóltak meg. Neki ugyanis felrótták, hogy szinte főúri pompával, rengeteg szolgálta és használati eszköz kíséretében, fényűző fogaton kel útra, sőt előre számításba veszi azt, hogy vendéglátói netalán vadászatra is meginvitálják, tehát ilyen eshetőségre szintúgy alaposan felkészülve kutyákat sem felejt el magával vinni, mi több, annyi kutyafajtát, ahányféle vad útja során a hajtásokon fegyvere elé kerülhet.¹¹

Ezeket a szofistákat hallhatta tehát a második szofisztika korának szellemi élvezetre és épülésre vágyó polgársága, az ő előadásait, különféle témákról. S noha a szofisták, hogy úgy mondjuk, nem szakosodtak a közéletre, sem az jogszolgáltatásra, ilyen tárgyú beszédek is sűrűn tartottak, ámde azok szükségképpen fiktívek voltak, egyszerűen azért, mert nem népgyűlésen, nem is a bíróságon hangzottak el, vagyis egyik sem aktuális témáról szólt, s így fiktív voltuk miatt akár múltbeli szereplőket is mozgathattak. Jó példa a szofista Lollianosz egyik, múltat idéző és egyben közéleti hangolásától beszéde: a szónoki pódiumon ágáló szofista nem a maga, hanem a félévezrede élt Démosthenész nevében szónokol, amint éppen a Démosthenész-kortárs Leptinész egyik törvényjavaslatának elutasítását javasolja.¹² A történeti beágyazás azonban el is maradhat, mint a kilikiai Antiochosnál, akinek szónoklata, a „hol” és a „mikor” jelzése nélkül, arról szólt, hogy egy meg sem nevezett zsarnok lemond a hatalmáról, ha biztosítják, hogy utána nem esik bántódása, mégis megöli olyasvalaki, akit ő tett eunuchhá, s a szónoklat éppen az ő gyilkosság vádjá ellen bíróság előtt mondott védőbeszéde.¹³

¹¹ A szofisták életrajzai [533] 1, XXV 71. cap.

¹² Ld. A szofisták életrajzai [527] 1, XXIII 65. cap., 144. jegyz.

¹³ Ld. A szofisták életrajzai [569] 1, IV 23. cap.

Jegyezzük meg közbevetőleg, hogy Philostratos a listájába felvett szofisták közül tizenkettőjük huszonnyolc beszédének a címét idézi, némelyikét tartalmi összefoglalásszerű terjedelemben. Ezeknek akár futólagos szemrevételezése is a kor egyik fontos, mondhatni meghatározó kulturális jellemvonására utal. A címekben ugyanis lépten-nyomon a görög múltból jól ismert fontos (vagy éppen hírhedt) személyiségek, események, helyszínek bukkanak elő, úgyhogy összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a huszonnyolc levél közül nem kevesebb, mint tizenhét (!) a Kr. e. 5–4. században játszhatja a mondanivalóját,¹⁴ az utána következő, és a második szofisztika kezdetéig tartó negyedfél század viszont teljesen érintetlen marad (ami mellesleg valamiképpen Philostratos „szó szerint vett” szónokainak középtűt hézagos kronológiáját idézi). A második szofisztika szónok-képviselői tehát szemlátomást teljes tudatossággal fordultak a görögség „nagy” korszaka, vagyis az említett két század felé.

Egészen hasonló múltba fordulást kezdeményezett már korábban, a Kr. e. 1. század során az a – második szofisztika korára divattá érett – nyelvi irányzat, mely mind a beszéd, mind a szó művészi megformálásában az akkor beszélt, vagyis a görög dialektusokból összeolvadt *koínv* (közös) görög helyett a „nagy” korszak íróitól is sűrűn használt attikai dialektus felelevenítését és használatát szorgalmazta. Mint ahogyan a korból ránk maradt, a hitelesen attikait taglaló könyvek vagy címek tanúsítják, a kezdeményezés sikerrel járt, az „atticizmus”, ahogyan nevezték, mintegy kötelező lett a szónokok számára. Philostratos sokatmondó esetet beszél el a Rómába érkező Philagrosról. A szofista az utcán szóváltásba keveredik, ő nem tudja, de történetesen Héródész Attikos egyik tanítványával, és kicsúszik a száján egy nem attikai kifejezés, amit az alkalmi beszédpart tüstént észrevételez, gunyorosan azt firtatva, hogy ugyan hol, melyik attikai szerzőnél fordul

¹⁴ Mindössze két kivétel van, az is csak a szereplőknél: Solón és Peisistratos.

elő.¹⁵ És Philostratos az epizódot megtetézi annak sejtetésével, hogy Philagros első római fellépésének csúfos kudarcát tulajdonképpen ez az egy nyelvi baklövés készítette elő.¹⁶

De térjünk vissza még néhány szó erejéig a szónokok előadásaira, bár elég annyit mondanunk, hogy a közéleten és joga kívül is a legváltozatosabb témakörökről hallhattak. Dión Chrysostomos szeretett emberi lelkiállapotokat bemutatni vagy éppen fogalmakat vett vizsgálat alá, Onomarchos szónoklatát egy szobor ihlette, másokat egy megkapó történet vagy a történelemből vett események, hőstettek és galádságok, hogy csak mutatóba soroljunk néhány példát. De a kor szofistáját előadásában pusztán a közlés vágyán túl az is motiválhatta, hogy ne csak mondandója tartalmával, hanem előadásmódja újszerű voltaival is meglepje hallgatóit, az ilyesmit ugyanis, ha hihetünk Philostratosnak, szívesen fogadta a közönség. Erre adott könnyűszerrel lehetőséget az, hogy a szónok nem monológ, hanem dialógusnak komponálta meg a beszédét, vagyis a maga nevében két személy társalgását kellett előadnia. Való igaz, egy szónoklatként előadott dialógus szokatlan és már ezért is meglepő; de ez esetben a közönség a hallottakon kívül és vele együtt a szónok színészi teljesítményét is élvezhette, amint a pódiumon helyét változtatja, gesztikulál, sőt hangját is meg-megmásítja, hogy a dialógus párbeszéd voltát minden lehetséges módon érzékeltesse. És ez hihetően Skopelianos közönségét szintúgy meglepte, de talán élvezettel és tetszéssel figyelték, amikor a barbár erkölcsökre jellemző pöffeszkedésről és hiúságról szóló szónoklatát párbeszédes formában adta nekik elő.¹⁷

Kisebb-nagyobb szónoki meglepetést persze sokféleképpen lehetett kelteni, a leghatásosabb eszköze azonban kétségkívül az

¹⁵ Ld. *A szofisták életrajzai* [578-579] 2, VIII. 31. cap.

¹⁶ Ld. *A szofisták életrajzai* [579-580] 2, VIII. 31. cap.

¹⁷ Ld. *A szofisták életrajzai* [520] 1, XXI 55. cap.

úgynevezett „rögtönzött” beszéd volt, melyet már a régi, az első szofisztika egyik nagyja, Gorgias kezdeményezett; s hogy milyen népszerű volt, arra világos bizonyíték Philostratos közlése, miszerint csupán egyetlen szofista, a máskülönben igen nagyra becsült Ailios Aristeidész utasította el nyíltan a rögtönzést, merthogy ő, jelentette ki egy ízben Marcus Aurelius császár előtt, nem okádja, hanem megrágja, amit mond.¹⁸ A rögtönzésre készülő szofista ilyenkor saját közönségét kérte meg, adjanak neki témát, amit majd rövid gondolkodás után tőle szónoklattá formálva hallhatnak majd. Egy rögtönzött beszéd megtartása, vitathatatlanul nem akármilyen szónoki tudást és gyakorlatot követel meg, következésképpen akár arra is gondolhatunk, hogy Philostratos szofista-listájára sem igen kerülhetett fel más, mint aki ezt is teljesíteni tudta (Philostratos még Ailios Aristeidészről is tudni véli, mintegy melegségére, hogy azért otthonában, egyedül, ő is nagyon szívesen készített rögtönzésre magamagát.) Egyes szofisták azonban még a rögtönzésben tudtak meglepetést okozni, így a seleukeiai Alexandros, akinek egyik, Athénban tartott rögtönzéséről Philostratos részletesen beszámol. Alexandros azt a feladatot kapta közönségtől, „térítse vissza a szkítákat korábbi vándorlétmódjukhoz, mert a városban lakástól csak megbetegszenek”, s már bele is kezdett, de a késve odaérkező Héródész Attikos iráni tiszteletből előadását megszakította, hogy ünnepélyesen fogadja őt; utána megint a közönséghez fordult ugyan és folytatta, csakhogy nem onnan kezdte, ahol abbahagyni kényszerült, hanem egészen az elejéről, ámde az éppen elmondottat alaposan átstilizálva, a hallgatóság tehát, állítja Philostratos, észre sem vette, hogy az új bevezető nem ugyanaz, mint amit korábban már hallott.¹⁹ S ha egy sikeres rögtönzött beszéd bizonyára szónoklásban jár-

¹⁸ Ld. *A szofisták életrajzai* [583] 2, IX 35. cap.

¹⁹ Ld. *A szofisták életrajzai* [572–573] 2, V 26. cap.; a közönség-adta témát illetően ld. még 338. jegyz.

tas ember szemében is nagyszerű teljesítmény, az Alexandostól kimesterkedett átstilizálást akár szónoki bűvészmutatványnak nevezhetnénk.

Fentebb számos ízben hivatkoztunk Philostratosra, befejezés-ként tehát indokolt szót ejtenünk arról is, hogy mennyire megbízható forrás életrajz-gyűjteménye, és mit mondhat olyan olvasónak, aki nem szakember ugyan, de érdeklődik az európaiat megalapozó görög-latin műveltség iránt.

Ami forrásait illeti, Philostratos nem szolgál mai szokás szerint összefüggő listával, de imitt-amott név szerint is utal rájuk. Ez azt a látszatot kelti, hogy legtöbb információját a görögök lakta városokban elszórtan élő, mondjuk úgy: retorikai szakemberek szóbeli közléseiből szerezte (feltehetően utazásai alatt), és azok kétségkívül nem egyszer személyesen is ismerték az ottani szónokiskola élén állt hajdani szofistát, sőt esetleg valamelyik vendég előadót is, aki Philostratos tervezett listáján szerepelt. A szájhagyomány mellett Philostratos látszólag kevesebb szerepet juttat az írásos dokumentumoknak, mint amilyen Héródész Attikos levele, melyben Polemón előadásain szerzett élményeit és előadásmódját ecseteli.²⁰ A látszat azonban csalóka is lehet. Talán csak élő informátorait tisztelte meg Philostratos azzal, hogy nevének említéséről sem feledkezett meg (csak kedvencével, Héródész Attikossal téve kivételt), írásos dokumentumból merített adatok szerzőjét azonban egyszerűen nem szokása megnevezni. Vagyis a szofista-témán munkálkodó Philostratos a szofistaéletrajzokba zsúfolt rengeteg adat jó részét szükségképpen könyvekből vadászta ki, akár saját házi könyvtárában, akár valamelyik nagyváros gazdag közkönyvtárában időzve. És olvasmányai közt ott lehettek olyan, ránk nem maradt művek, mint a saját listáján szereplő szofisták írásba foglalt alkotásai, vagy a róluk megjelent összefoglaló kritikák. Semmi kétség, Philostratos sokat merített a rendelkezésére

²⁰ Ld. *A szofisták életrajzai* [537] 2, I 74. cap.

álló írásos információhordozókból is, ahonnan nem feltétlenül hiányoztak a rögtönzött beszédek sem, mert a gyorsírók azokat is le tudták jegyezni és átírni, aztán akár a könyvpiacra kerülhetett, korántsem lehetetlen tehát, hogy Philostratos olyanokat is olvashatott közülük, melyeken jelen sem volt. (A gyorsírók korabeli jelenlétére vonatkozóan szinte hihetetlen Philostratos beszámolója, miszerint Héródész Attikos egy ízben sok más mellett tíz (!) gyorsírót²¹ ajándékozott a seleukeiai Alexandrosnak.)

Megbízhatóságát illetően van, amit a nemzetközi szakirodalom nehezményez vagy hiányol nála. Leginkább azt rótták fel neki, hogy írása voltaképpen nem tekinthető életrajzok gyűjteményének, még a legterjedelmesebbet is legfeljebb életrajzi vázlatnak lehetne nevezni, nem is beszélve arról, hogy egyes szofistáknak rövidebb, vagy éppen mindössze néhány soros bemutatást juttat. Az egyes életrajzok eltérő terjedelméből pedig szükségszerűen adódik az, hogy a bemutatás módja is szinte minden egyes szofistánál eltérő, állandó elemet (bár többnyire csupán) az illető szofista születéséről, halálzásáról és tanáraitól tudósító életrajzi adatok jelentik, és a ráérősebben bemutatott szofisták esetében az előadásmódjukat jellemzik inkább, semmint a műveiket, melyeket egyébként Philostratos sehol sem törekszik címszerűen összegezni. De az egyes szofisták értékelése sem maradt kritika nélkül: Philostratos, mondják, szofistái értékelésében néha nem odaillő szempontokat érvényesít, mert az általa megadott előadói rangba valamelyest beleszámítja az illető vagyonát és azt is, hogy nevesebb szofista volt-e az apja vagy a tanára.

Mindezt nem árt tudnia az olvasónak. A *szofisták életrajzai* azonban címének ígérete ellenére nem adatok szakszerűen száraz tárháza, hanem olvasható, sőt élvezhető írás. A szakszerűnek nevezhető részek között vagy mellett Philostratos hősei életéből vett olyan epizódokat sző könyve szövetébe, melyek sokszor rö-

²¹ Ld. A szofisták életrajzai [574] 2, V 26. cap.

videbb-hosszabb novellákká kerekednek, és minden történetírásnál érzékletesebben tudják érzékeltetni a második szofisztika korának kulturális légkörét.

Néhány szó az Olvasóhoz

Bizonyára némi magyarázatra szorul, hogy Philostratos szofistái a kötetben esetenként latin neveket viselnek, a listájában szereplő két „Varus” ugyanis nála „Οὔραπος” alakban szerepel, hogy csak az alighanem legkirívóbb példát idézzem. A görög és latin formák első pillantásra valóban zavaró ütközését azonban *A szofisták életrajzai* esetében nem lehet azzal eltűntetni, hogy az eredetiben görög helyesírással írt neveket minden esetben a görög szövegek magyarra átírásának szabályai szerint írjuk át (úgy a görög Οὔραπος „Uaros” volna), de akkor a szövegben feltűnő római császárok és római consulok neve változnék zavarba ejtő módon, többek között Marcus Aurelius is fordításunkban mint „Markos” (vagy akár „Markosz”) „Aurélios(z)” tűnne fel; ez pedig feltehetően volna vagy legalábbis lehetne olyan furcsa, mint a „Varus”-alakban magyarított „Οὔραπος”. Ebből azonban természetesen nem következik, hogy a szemlátomást latin nevek viselői egyszersmind latin anyanyelvűek is lettek volna, éppen ellenkezően, valószínűleg mind valamiért latin nevet felvett görögök voltak, hiszen annál a néhány szofistánál, vagy szofistának is tekinthető szerzőnél, akik latin anyanyelvűségük ellenére görögül írtak, illetve görögül írtak, ezt a tényt Philostratos nem hallgatja el. Eljárásunk logikájába természetesen bele lehet kötni, de a viselt név latin eredetének jelzése azt mindenestre hitelesen mutatja, milyen szoros kapcsolat alakult ki a második szofisztika korára a meghódított görögök és az „államnyelvet” adó rómaiak között a földrészt méretű Római Birodalomban.

A jelen kötet, sok más társához hasonlóan, elsősorban az antikvitás iránt érdeklődő laikusokhoz szól, ennél fogva a lábjegyzetek általában bővebbek, semmint amennyire ezt egy edzett szakember igényelné, az évszámok esetén pedig többször és azért ismétlődnek, hogy a nem szakember Olvasó is folyamatosan „képben lehessen”. Mindamellettt gondoltunk a szakemberekre is, tehát a Philostratostól idézett antik szerzők írásainak a lábjegyzetben mindig adjuk görög eredetijét is.

Művében Philostratos hatvannyolc szofistát mutat be (bár kilencet azzal, hogy velük nem érdemes külön-külön foglalkoznia), de rajtuk kívül százat közelíti az előadásában olykor többször is felbukkanó egyéb szereplők száma; ezek neve természetesen a szofistákéval keveredik, de a szofistáké sem csak a nekik, hanem a többieknek szentelt fejezetekben is föl-föltűnik. A köztük tájékozódást szolgálja a névmutatón kívül a kötet elején lévő táblázat, továbbá az is, hogy sorszámot nyert szofisták neve a fordítás szövegében a többiekétől eltérőleg, minden egyes előfordulásuknál vastag betűs.

Mindvégig következetesen törekedtünk arra, hogy – jóllehet lakónikusan – de arról is tájékoztassunk, mikor (vagy nagyjából mikor) működött a megidézett szofista, melyek voltak élete legdöntőbb eseményei, és kivált hogy mi maradt munkásságukból a mai korra. Ezek az adatok a nekik szentelt fejezet első lábjegyzetében találhatóak.

A verses idézetek esetében meghagytuk a fordítóktól a metrum érvényesülése céljából engedményezett apróbb helyesírási pontatlanságokat (í-i, ű-ű stb.).

Végül itt a helye annak, hogy – mintegy az Olvasók jelenlétében – megköszönjem, sokadszor már, fordításom kontrollszerkesztője, Mészáros Tamás segítségét, aki sasszemével minden hibámat észrevette, és szerényen csak meggondolandónak nevezett javítási ötleteivel is előmozdította munkámat.

Szepessy Tibor

Névmutató

A Névmutató a fordításban és a lábjegyzetekben elforduló személyneveket, földrajzi- és népneveket, továbbá az intézmények-létesítmények, a görög mitológiából és irodalomból megidézett szereplők nevét tartalmazza, végül azt, hogy egy-egy név a kötet melyik lapján fordul elő. A mindenkori lapszámot álló arab szám jelöli; ha ugyanazon a lapon egy név többször szerepel, az előfordulások számát, a lapszámhoz szorosan kapcsolódva és zárójelbe foglaltan, álló és dőlt számok jelzik, álló szám akkor, ha a név a fordításban, dőlt viszont, ha a lábjegyzetekben fordul elő, például 23(5+2), vagyis a jelzett 23. lapon a keresett szót vagy nevet a fordítás szövege ötször, a lábjegyzet kétszer tartalmazza.

A Névmutatóban kereshető összes név vastag betűs, mögötte pedig, szokványos betűkkel és zárójelben, az illető névre vonatkozó kurta információ található.

A Philostratostól sorra vett szofisták nevét csupa nagybetű hordozza, előtte az illető név találóhelyével, azaz sorban megadva, melyik könyvben, milyen sorszámmal, és melyik caputban szerepel, mögöttük pedig zárójel nélkül – már amelyiküknél Philostratos feljegyezi – születési helyüket is megadva.

Abdéra (település) 8, 27

Achilleus (Homéros-szereplő) 29, 56, 70

Achilleus (Héródés fogadott fia) 93

Africa (római provincia) 11

Agamemnón (Homéros-szereplő) 14, 77, 89

Agathión (= Héródés „Héraklése”) 88(1+2), 89(4), 90

Agathón (tragédiaíró) 26

Agrippa színház 114

Aiakidák (nemzetség) 81

Aiakos (mitikus alak) 81
Aias (Homéros-szereplő) 54
Aigai (település) 102(1+1)
Aigina (sziget) 47(1+1)
Aigospotamoi (folyó) 62, 72(1+1)
²**XXXI, 88 AILIANOS**, a „római” 9,155(1+1), 156(3)
Ainos (település) 128
aiol (görög törzs) 52
¹**XVIII, 42 AISCHINÉS**, Athén 8, 14, 15(2+1), 16, 17(2+1), 39(3+1),
 40(2+5), 41(3), 42(1+3), 43(3+2), 78, 114(2), 118(1+2), 163, 164
Aischylos (tragédiaíró) 25
Aithiopia (tájegység) 17(1+2)
Akadémia (Akadémos ligete) 17(1+1), 18, 19, 99, 137
Akadémos (hérósz) 155
Akarnania (tájegység) 89
Akropolis (az athéni) 85(6), 86, 106
Alexander Severus (római császár) 162
Alexandreia, az egyiptomi (település) 59, 126
Alexandros ld. Nagy Sándor
Alexandros (Kappadokia) 150
²**V, 24 ALEXANDROS**, Seleukeia, a „sár-platón” 8, 104(2+1), 105(3),
 106(4), 107(2+2), 108(3+1), 109(5), 110, 170(2), 172
Alkibiadés (államférfi) 26, 32, 113
Alkimedón (Héródész szabadosa) 90, 95(2), 96
Alkinoos (filozófus) 63
Alkmaión (mitikus alak) 14(1+1)
Alóadai (nemzetség) 82
Alóeus (mitikus alak) 82
Alpok (hegy) 45
Amastris (település) 125(1+1)
Ammónios (Sakkas) (filozófus) 150(1+1)
Amphiaraos (mitikus alak) 14

Amphiklés (Héródész-tanítvány) 112(2), 113, 119, 120
amphiktyonia (vallási szövetség) 42(2), 147(1+2)
Amphión (Euripidész-szereplő) 150(1+2)
Amphipolis (település) 100
Amphissa (település), **amphissai** 41, 42(2), 43(1+3)
Amphithrité (mitikus alak) 86(1+1)
Anaxagoras (filozófus) 51(1+2)
Andokidész (szónok) 99, 100
Andros (sziget) 132
Antiocheia, a szíriai, (település) 105, 109
Antiocheia a phrygiai (település) 109(1+1)
²IV, 22 **ANTIOCHOS**, Kilikia 8, 102(1+1), 103(2), 104, 109, 112, 167
Antiópé (Euripidész-szereplő) 150(2)
²XXIV, 65 **ANTIPATROS**, Hierapolis 9, 139(1+1), 140(2), 142(4+1),
145(1+1), 161(1+1)
¹XV, 32 **ANTIPHÓN**, Ramnus 8, 31(1+2), 32(4+1), 33(3), 34(3)
Antiphón (a költő) 33(3+1), 34
Antiphón (az áruló) 41(1+6)
Antoninus Pius (római császár) 68, 90, 95
Antoninus Caracalla (római császár), ld. Caracalla
Aphrodité (istenség) 52
Apollón (istenség) 11(1+2), 12, 26, 43, 62, 85(2), 86, 109, 110(2), 152
²XX, 56 **APOLLÓNIOS**, Athén 9, 133(1+2), 134(3+1), 135
²XIX, 55 **APOLLÓNIOS**, Naukratis 9, 132(1+1), 133(1+1), 144, 146
Apollónios (Tyana) 20(1+1), 56, 104(2), 105(2), 154(2) 162(2)
Apsinés (Phoinikia) 160(1+1)
Aquila (szofista) 124(1+1)
arab 157(1+2)
Arany János 142
Araspés (Xenophón-szereplő) 59(1+1)
Archidamos (spártai király) 38 (1+3)
Archilochos (költő) 152(2)

Ardys (szónok) 46
Areios Pagos (athéni törvényszék) 41(1+2)
Arelaté (település, ma Arles) 22
Arés (istenség) 84
Argaios (hegy) 127
Arginusai (szigetek) 118
argívok (görög népcsoport)
arimasposok (legendás nép) 118
¹XIX, 45 **ARIOBARZANÉS**, Kilikia 8, 44
Aristainetos, C. Sallius (Byzantion, rétor) 124(1+2)
Aristaios (Philostratos informátora) 59
²IX, 37 **ARISTEIDÉS**, **AILIOS**, Hadrianoi 9, 24, 115(2+1), 116(10+1), 117(2), 118(4+1), 138, 170(2)
Aristeidés (államférfi) 153
²III, 21 **ARISTOKLÉS**, Pergamon 8, 102(2+1), 115, 128, 130, 131, 146
Aristogeitón (a zsarnokölő) 33
Aristophanés (komédiaíró) 23, 26, 60, 99
Aristotelés (filozófus), **aristotelési** 101
Arkadia (tájegység) **arkadiai** 57(2), 106(1+2), 110(2)
Asia (római provincia) **asiai** 38, 39(2), 42, 49, 54(3), 66, 68(2), 74, 83(2), 90, 111, 113, 115, 132, 139, 153
Asklépios (istenség) 69, 103, 143, 145
²XXXII, 92 **ASPASIOS**, Ravenna 9, 158(2+1), 159(4+1), 160
Athamas (mitikus alak) 86
Athenaeum (római kulturális centrum) 123
Athén (település), **athéni** 7, 8(6), 9, 13(4), 14(2+2), 15(1+2), 16(2), 17(1+1), 18(4), 23(2), 26(5), 27, 30, 31(2), 32(1+2), 33(2), 34(2+5), 35(3+1), 37, 38(2), 39(6+3), 40(1+3), 41(2), 42(1+3), 43(2), 44, 47, 51(3), 52, 55, 60(2), 61(4+2), 62(4+2), 63, 64(1+2), 65(2), 67, 69(4), 70, 72(2+3), 73, 74, 77(2), 78(1+1), 80, 81(2+1), 82, 83(4), 84(7+3), 85(2), 86(3+3), 87, 89(1+1), 93(2), 94(2+2), 95, 96(3), 97(2), 98, 99, 100(3+1), 101(4+1), 105(4), 106(4+2), 108, 109(2+1), 112(2),

113(1+1), 114, 115, 118(1+2), 119, 120(5+1), 121(3), 122(3+3), 123,
 125(3+1), 127(3), 128(3+1), 129, 131(2), 132(3), 133(5+1), 134(2),
 135(5), 136(2), 137, 140, 142, 144, 148(2), 149(1+1), 153(2), 154,
 155(2), 159, 160(1+1), 161, 164, 170
Athéna (Pallas) 13, 60, 84(1+1), 85(1+4), 97, 102, 123
Attalos (Polemón fia) 141(2)
²**XIV, 49 ATHÉNODÓROS**, Ainos 9, 128(2+1)
Athós (hegy) 111
Attika (tájegység) **attikai** 35, 36, 42, 64, 89(3), 97, 102, 113, 126,
 129, 155(3), 168(4)
Attikos (Héródész apja) 55(2), 82(3), 83(5), 84
Attikos (Héródész fia) 93
Aurélios (szofista) 158(2), 159
Autolékythos 23(1+1)
Avidius Cassius (Marcus Aurelius ellencsászára) 98(1+1)

Babylón (település) 42, 127
Barbaros (consul) 71(1+1), 73
Bassaios (testőrparancsnok) 96
Bithynia (tájegység), **bithyniai** 140
Boiótia (tájegység), **boiót** 30, 38(4), 39, 40(1+1), 41, 57(1+2), 87,
 88(2), 92
Bosporos (folyó) 69, 131
Braduas (Regilla fivére) 90
Byzantion (település) **byzantioni** 7, 8, 9, 14, 17(1+1), 18(2),
 48(1+4), 62, 63, 121, 124(2+1), 132, 147(2+1), 148
Byzas (Byzantion alapítója) 63(1+1)

Canusium (település) 87
Caracalla (római császár), ld. Antoninus 140(1+2), 154(2)
Cassius ld. Avidius Cassius
Celer (rétorikai szakíró) 59(2+1)

Chairephón 16(3+2)
Chairóneia (település) **chairóneiai** 39(1+1), 40, 56(1+1), 57(2), 77, 78
chaldeus 13, 57(1+1)
Chalkis (település) **chalkisi** 112
Chersobleptés (thrák király) 118(1+1)
Chersonésos (thrák) 81
Chios (sziget) 38, 66
²**XI, 44 CHRÉSTOS**, Byzantion 9, 121, 124(1+1), 125(3), 128, 132, 133, 134, 146
Claudius Severus (consul, Marcus Aurelius nevelője) 122
Claudius ld. Iulianus 88(1+1)
Claudius ld. Sospis 125(1+2)
Commodus (római császár) 123(1+1), 127, 147

²**XXIII, 63 DAMIANOS**, Ephesos 9, 116, 117, 137(1+1), 138(4), 139, 163
Daphné (mitikus alak) 11(1+3)
Dardanellák (= Helléspontos) 72, 131
Dardanos (szofista) 103(1+1)
I. Dareios (perzsa király) 54, 76, 81, 110
III. Dareios (perzsa király) 72
Délios (filozófus) 18
Délos (sziget) 41(1+1), 43(1+1), 62(1+1), 64
Delphoi (település) 13(1+1), 16, 41, 42(1+1), 43(2), 65, 86, 89, 94, 110, 127(2), 147
Delta (a Nílus torkolata) 116
Démadés (makedónbarát politikus) 72, 152
Démétrianos (Aspasios apja) 158
Démokritos (filozófus) 27(1+2), 70
Démostenés (szónok) 14(1+1), 15, 16, 17, 18, 19, 21, 37(4+2), 38, 39(2+1), 40(1+3), 41(1+3), 42(1+1), 43, 44, 57, 62, 72(1+1), 73, 76(2), 77(2), 78(1+1), 100(2+1), 114(2), 118(1+1), 122(1+4), 134(2), 157, 167(2)

Devecseri Gábor 12, 21, 45, 47, 48, 56, 72, 73, 78, 93, 127, 139, 146

¹**III, 9 DIAS**, Ephesos 7, 18(1+1)

Diodotos (szofista) 149(1+1)

Diogenés (szofista) 125(1+1)

Diogenés Laertios (író) 27

¹**VII, 13 DIÓN „Chrysostomos”**, Prusa 7, 19(3+1), 20 21(4+1),
23(1+1), 25, 151, 156(2), 169

¹**XXII, 59 DIONYSIOS**, Milétos 8, 25, 56(2+1), 57(2), 58(2), 59(6),
60(6), 110(2), 123

Dionysios (tyrannos) 33(6+1)

Dionysos (istenség) 40, 45, 66, 83(2),

Dionysosi művészek társasága 130

Doliché (település) 144

Domitianus (római császár) 20, 21

Dórión (irodalmár) 59(3+1), 60(2)

Dropidés (athéni archón) 35

Égei-tenger 131

Egyiptom, egyiptomi 7, 12, 13, 17, 19(1+1), 52, 58, 67, 105, 116,
125, 130, 135, 136, 144, 145

Elateia (település) 41, 42, 122(1+1)

Eleusinion (templom) 85(1+1)

Eleusis (település) **eleusisi** 80, 91, 121(1+1), 134, 135(2), 136, 160

Élis (tájegység) **élisi** 8, 28, 29, 127

Elpiniké (Héródés leánya) 93

Enkelados (mitikus alak) 85

Ephesos (település), **ephesosi** 7, 8, 9, 18, 23, 42, 44, 47, 60(3), 66,
103, 116, 125, 132, 137(1+1), 138(4), 139

Ephoros (történetíró) 39

Épeiros (tájegység) 87, 96

Ephialtés (mitikus alak) 82

Epimétheus (mitikus alak) 28(2)

Eriphylé (mitikus alak) 14(2)
Etna (hegy) 152(2)
Euboia (sziget) 20, 40, 87
Eudaimón (Aristeidés vagy az apja neve) 115(2)
¹**I, 7 EUDOXOS**, Knidos 7, 17(1+1)
Eumélos (festő) 104(2+1)
²**XVI, 52 EUODIANOS**, Smyrna 9, 130(2+2)
Euphratés (tyrosi, filozófus) 20(1+1), 70
Eupolis (komédiaíró) 142(2)
Euripidés (tragédiaíró) 23, 45(3), 86(2), 128(1+1), 150(1+1)
Eurymedón (folyó) 81
Európa, európai 37, 144, 162(2), 171
Eurystheus (mitológiai alak) 86
Euthynus 38(2)

Faragó László 28

¹**VIII, 16 FAVORINUS**, Arelaté 7, 21(1+2), 23(5+1), 24(3), 70, 76(2),
99, 110(2), 111
Fehér Bence 43

Galatia (tájegység) 124(1+1)

Gallia, gall 21, 22, 45(1+1), 46, 156

Gellius, Aulus (író) 99

Geta (Septimius Severus fia) 140, 154

geta (néptörzs) 19, 20(3)

Glaukos (pap) 134(1+2)

¹**IX, 23 GORGIAS**, Leontinoi 8, 14(2), 15(2), 16(4+3), 25(2+3),
26(1+1), 27, 30(1+1), 35(2), 36, 38, 53, 55, 137, 170

Gordianus, Antonius 11(1+3), 12, 159, 162(2)

Gryllos (Xenophón apja) 30(1+1)

gymnosophisták (aithiops bölcsek) 17

Gyomlay Gyula 37, 40, 41

Hadés (az Alvilág) 57, 78, 114
Hadrianoi (település) 9, 115
Hadrianus (római császár) 21, 22(2), 58, 65(2+1), 66, 67(1+1), 68, 80, 83, 123, 164
²**X, 37 HADRIANOS**, Phoinikia 9, 119(2+1), 120(2+1), 121(4), 122(3+1), 123, 124, 125(2), 126, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 146, 153
Harmodios (a zsarnokölő) 33
Harpalos (Nagy Sándor kincstárnoka) 77, 78(1+1)
Helena (mitikus alak) 12, 25, 104(2)
²**XXXII, 91 HÉLIODÓROS**, a „kelta” 9, 156(1+1), 157(5+2)
Heliogabalus (római császár) 156
Hellas 15, 25, 26, 27(1+1), 29, 34, 38, 39, 42(2), 47, 81(1+1), 94(1+1), 96, 110, 116, 121(2), 124, 130, 155
Helléspontos (= Dardanellák) 17, 81, 111(2), 131(1+1)
heordaios (makedón népcsoport) 154(3)
Hérakleia (település) 70
²**XXVI, 73 HÉRAKLEIDÉS**, Lykia 46(1+1), 132, 133, 134(2+1), 144(5+1), 145, 146(3+2), 148, 150
Hérakleidés (pap) 134
Héraklés (mitikus alak) 15(2), 30, 38, 86(1+3), 87, 88(2+2), 98, 108, 128(2)
Héraklés (Héródész „Héraklése”) 87, 88(2+2), 98
²**VII, 30 HERMOGENÉS**, Tarsos 8, 111(2+1), 112(2)
²**XXV, 67 HERMOKRATÉS**, (Phókaia) 9, 141(5+1), 142(2+2), 143(3)
²**I, 1 HÉRÓDÉS ATTIKOS**, Athén 8, 11, 65, 71, 73, 81, 91, 166, 168, 170, 171(2), 172
Hérodotos (történetíró) 13, 110
Hésiodos (költő) 80
Hierapolis (település) 9, 139, 145, 161(1+1)
Hierón (település) 63(2)
Hipparchos (Héródész nagyapja) 82

¹**XI, 28 HIPPIAS**, Élis 28(1+3), 29(3), 137

Hippokratés (író) 70(1+1)

Hipponikos (Kallias apja) 142(1+1)

²**XXVII, 79 HIPPODROMOS**, Thessalia 9, 124, 147(3+1), 148(5),
149(4), 150(4), 151(7), 153, 159

Homéros (költő) 11(2+1), 22, 47, 48, 53(1+2), 56, 66, 72, 77, 78, 94,
112, 114, 126(1+1), 146, 151, 152, 154

Hyakinthia (ünnep) 127

Hypereidés (szónok) 38(1+1), 41, 122(1+2), 164

Ida (hegy) 90

Ilissos (folyó) 84

India, ind, indus 23(2)

Inó (mitikus alak) 86(2)

Inykos (település) 29(1+1)

Ióannés Philoponos (író) 99(1)

Iónia (tájegység), **ión** 23, 47(2+1), 50, 52, 53, 55, 66, 69, 70, 74, 75(2),
109(3+1), 113, 116, 131, 132, 143, 144(1+1), 148, 151, 158

Isagoras (tragédiaíró) 124(1+1)

Isaios (szónok) 79(1+1)

¹**XX, 48 ISAIOS**, a „szír” 8, 46(4+1), 47(2), 48(2), 56(2), 57, 62(1+1), 63

¹**XVII, 39 ISOKRATÉS**, Athén 8, 36(2+2), 37(3+1), 38(2+1), 39(2), 43,
48, 106, 118(1+1)

Isthmos (földszoros) **isthmosi** 61, 86(1+3), 87(4), 127

Itália, itáliai 87, 91, 111, 115, 116, 119, 131, 156, 158

Iulia Domna (Septimius Severus felesége) 154, 161

Iulianus, T. Claudius (consul) 88(1+1)

Kaisareia (település) 9, 127

Kallaischros (filozófus) 125(1+1), 134

Kallias (dúsgazdag athéni) 135, 142(1+1)

Kalliklés (a pergéi Varus apja) 111

Kallistó (Polemón unokája) 141(2)
Kanóbos-Kanópos (szentély) 89(1+2)
Kappadokia (tájegység), **kappadokiai** 9, 52, 127, 128(1+1), 149, 150
Kalchédón (település) 8, 31
Kallixeinos (athéni demagóg) 118(1+1)
Karia (tájegység), **kariai** 14, 15(1+1), 65, 144
¹IV, 10 **KARNEADÉS**, Athén 7, 19(1+1)
Kárpáty Csilla 29(2)
Kassianos (szofista) 158(2), 159
Katana (település) 152
kelta (népcsoport) 9, 67, 87, 110
Képhisia (település) 97
Kerameikos (athéni városrész) 83, 85(1+2), 105, 106(2), 112, 114
Keós (sziget) 8, 15
Kilikia (tájegység), **kilikiai** 8(3), 44, 102, 104, 112, 167
Kimón (politikus) 81(2+2)
Klazomenai (település) 50(2+1), 51
Kleinias (Alkibiadés apja) 32(1+1)
Kirrha (település) 43(1+1)
Kis Ferencné 14
Kleopatra 19(2)
Klepsydrion (Héródész elittanulói) 119(3+1), 128
Klytaimnéstra (mitikus alak) 14
Knidos (település) **knidosi** 7, 17, 99
Kollytos (athéni démos) 109
Kopreus mitikus alak) 86(1+4)
Korinthos (település), **korinthosi** 86(1+2), 87, 108, 127, 142(2)
Korinthos (nyelvi játék) 142(1+2)
Kós (sziget) 70
Kothókis (athéni démos) 39
Könczöl Miklós 43
Kratinos (komédiaíró)

Kréta (sziget), **krétai** 104
¹XVI, 36 **KRITIAS**, Athén 8, 11, 26
Ktésidémós (Philostratos informátora)
Ktésiphón (athéni politikus) 34(1+1), 35(6+1), 36(4+1), 99(2)
Kyréné (település) 8, 44
Kyros (perzsa király) 59
²XXIII, 63 **KYROS** 9, 138
Kythéros (Skopelianos szakácsa) 50, 52(2)

Labdakos (mitikus alak) 89
Lakedaimón ld. Spárta
Laodikeia (település) 8, 9, 65, 67, 73, 79, 152
Larissa (település) 147
Lémnos (sziget), **lémnosi** 49, 149(1+4), 155, 156, 158, 160, 161
¹II 8, **LEÓN**, Byzantion 7, 17(1+3), 18(4), 48(3)
Leontinoi (település) 8, 14, 25(1+1), 35, 53
Leptinés (athéni politikus) 62(2+3), 134(1+2), 167
Leptis Magna (település) 134
Lesbos (sziget) 60, 91
Leuktra (település) 38(1+1)
Libya (az antik Afrika) 134(1+1)
Logimos (pap) 134(1+1)
¹XXIII, 64 **LOLLIANOS**, Ephesos 8, 60(1+1), 61(3+2), 101, 112, 167
Lukianos (író) 37, 98(2), 128
Lukios (filozófus) 91(2+3), 92(4), 93
Lucius Verus (római császár) 95(1+2), 96 (1+1)
Lydia (tájegység), **lyd** 52, 55, 59(2), 109(1+1), 144, 159
Lykia (tájegység)), **lykiai** 9, 46, 144(3+1), 146
Lykos (folyó) 65
Lysandros (spártai politikus) 34(1+1), 62(1+1)

Macrinus (római császár) 124
Magnésia (Ephesos egyik kapuja) 138
Maiandros (Prótagoras apja) 27
Maionia (tájegység), **maion** 52
Makedónia (tájegység), **makedón** 14(2), 15, 17, 38(2), 39(1+1), 42, 48, 72, 114, 122, 133, 154
Maliai öböl 87
Mamertinos (M. Valerius, athéni archón) 94(1+2)
Marathón (település) 81(2), 86, 88(2), 97, 100, 101, 105, 129
Marathón (Agathión apja) 88
¹XXIV, **66 MARCUS**, Byzantion 8, 62(1+1), 63(3+1), 64(7), 65(2)
Marcus Aurelius (római császár) 61, 88, 92(1+1), 94, 95(1+1), 96, 98, 105, 116, 122, 170, 173
Markianos (a dolichéi, Hérakleidés ellenfele) 144
Márvány-tenger 131
Marsyas (mitikus alak) 109(2+1), 110
Mausólos (satrapa) 15(1+1)
méd (népnév) 26, 110, 127
Megara (település), **megarai** 64(3+1), 65(1+1), 80
Megistias (Smyrna, szofista) 150(5), 151(4)
Melikertés (mitikus alak) 86(1+2)
Memnón (Héródés fogadott fia) 93
Memphis (település) 17
Menandros (komédiaíró) 52(2)
Menelaos (mitikus alak) 89(2)
Messéné (tájegység), **messénébeli** 129(3)
Miléto (település) **milétosi** 8, 25, 47, 56(1+1), 60, 103
Mimas (hegy) 66
Munatius (Tralleis, Héródés mestere) 72, 73
Muraközy Gyula 13, 60
Museion (az alexandriai könyvtár) 58(2), 59, 67
Musonios (Tyros, filozófus) 91(1+1), 92
Musonius (a római filozófus) 91(2)

Múzsák 12(1+1), 15, 42, 50, 75, 123

Mysia (tájegység), **mys** 52, 115

Mykéné (település) 86

Nagy Sándor 14, 18, 42(2+1), 72, 78(2), 117, 129(2), 130, 152,

Naukratis (település) 7, 9(4), 19, 126, 129(3), 132, 133, 135(2),
144(2), 146(2), 148

Neoptolemos (Achilleus fia) 29

Nero (római császár) 14(1+1), 45(1+1), 87

Nerva (római császár) 82(1+1)

Nestór (mitikus alak) 29, 32

Nikagoras (szofista) 151, 160(1+1)

¹**XIX, 45 NIKÉTÉS**, Smyrna 8, 44(2+2), 45(2+2), 46(4+1), 47, 50,
53(2), 130, 163(1+1), 164

²**XXIII, 63 NIKANDROS** 9, 138

Nikias (athéni politikus) 109(1+1)

Nikomédész (Pergamon, rétor) 124(1+1)

Nikomédeia (település) 9

Nílus (folyó) 60

Ódeion (athéni színház) 86

Odysseus (mitikus alak) 21

Oinomaos (mitikus alak) 118(1+1)

Olympia (település), **olympiai** 26(2), 29, 38, 39, 73, 86, 92, 98,
143(2), 149

²**XVIII, 54 ONOMARCHOS**, Andros 9, 132(1+1), 169

Orestész (mitikus alak) 14(1+1)

Órikon (település) 87, 96

Orpheus (mitikus alak) 15(1+1), 43, 54

Paktólos (folyó) 55(1+1)

Palamédész (mitikus alak) 25

Pallas ld. Athéna

Pammenés (tragédiaíró) 89
Panathénaia (ünnep) 84, 106
Panathénais (Héródés leánya) 93
Pankratés (filozófus) 61
Pannonia (tájegység), **pannon** 95, 97, 100, 105
Pantheia (Xenophón-szereplő) 59(1+1)
Parnassos (hegy) 89
Patroklos (mitikus alak) 55, 56(2)
²XIII, 48 **PAUSANIAS**, a kappadokiai Kaisareia 9, 127(1+1), 128, 156, 159
Pausanias (író) 85
Peiraieus (Athén kikötője) 34, 135, 136
Peisistratos (politikus) 67, 77, 78, 168
¹XIX, 45 **PEITHAGORAS**, Kyréné 8, 44
Peloponnésos (tájegység) **peloponnésosi** 32, 34, 35, 62, 63(2), 64, 72(1+1), 86, 87(2), 89, 106
Pelops-család (mitikus nemzetség) 89(1+1)
Peregrinus Próteus (filozófus) 98(3+3)
Pergamon (település) **pergamoni** 8, 69, 102(3), 115, 124, 143
Pergé (település) 8, 111(4)
Perigés 159(1+1)
Periklés (politikus) 14(2), 26, 51(2), 110(2)
Perzsia, perzsa, 13, 15, 26(3), 27(4+1), 37, 39, 51, 54, 57(2), 81(2+3), 110(1+1), 114, 127
Phaidón (Platón-szereplő) 21
²XXIII, 63 **PHAIDROS**, 9, 138
Phaidros (Platón-szereplő) 30, 31, 130
Pharos (sziget) 126(1+1)
²VIII, 30 **PHILAGROS**, Kilikia 8, 112(3+1), 113(5+1), 114(4), 115, 137, 168, 169
Philippos (makedón király) 14, 17(2), 18(5), 38, 39(3+1), 40(2+1), 41(1+1), 42(2), 48(3+4), 78, 100(1+1), 118(1+1), 122(1+1), 157

²**XXX, 87 PHILISKOS**, Thessalia 9, 124, 153(1+2), 154(7), 155(2)

Philokratés (athéni politikus) 40(2), 133

Philostratos, Flavius (A szofisták életrajzai szerzője) 7(2), 11(2+3), 13, 17, 18, 19(2), 20, 22(2), 25, 27, 28, 29, 30, 31(2), 32, 33(2), 34(2), 39, 40, 41, 42, 44(3), 46(3), 47, 53, 56(2), 57(2), 59(2), 61, 64(2), 65, 67, 69, 70(2), 72, 74(2), 77(4), 85(6), 86, 87, 88, 89(2), 91, 95, 99, 101, 106, 107, 108(2), 112, 115, 119, 124, 125(2), 126, 127, 128, 129, 130(2), 132(2), 133, 134, 135, 137, 141, 144, 147(3), 152(2), 153, 154, 156, 158, 159(2), 161(3), 162(3), 163(2+3), 164(5), 165(2), 166(2), 168(3), 169(2), 170(4), 171(7), 172(5), 173(2), 174(2), 175(2)

Philostratos (Lémnos, szofista) 149(1+2), 155, 156(3), 158, 159(4), 160

¹**V, 11 PHILOSTRATOS**, Egyiptom 7, 19(2+1)

Phoinikia (tájegység), **phoinikiai** 9, 52, 60, 119, 120(1+4), 160

Phókaia (település), **phókaiai** 9, 141(2), 143, 144

²**XXII, 62 PHOINIX**, Thessalia 9, 137(1+1)

Phókión (athéni politikus) 40

Phrygia (tájegység), **phryg** 52, 65, 67, 73(2), 109(2), 110(2), 138, 144

²**XXIII, 63 PHYLAX**, 9, 138

Phylé (település) 36(1+1)

pigmeusok (afrikai néptörzs)

Pindaros (költő)

Plataiai (település) 57(1+2), 81

Platón (filozófus) 17(1+2), 19, 21, 25, 26, 27, 28(1+2), 29(1+1), 30(1+3), 31(1+2), 32, 34(2), 36, 43, 57(2), 99(1+1), 108, 130, 142, 151, 163

Plinius (író) 20

Plutarchos (író) 17, 33, 92

Plutos (istenség) 60, 82

¹**XXV, 69 POLEMÓN**, Laodikeia 8, 23(2), 55(2), 56(2), 59(3), 60(3), 64(5+1), 65(3+2), 66(2), 67(6), 68(11), 69(5), 70(2), 71(7), 72(3+1), 73(10), 74(7+3), 75(5), 76(6), 77(1+4), 78, 79(3), 99, 122, 129(2), 130, 141, 142, 148(2), 151, 164(2+1), 167, 171

- ¹XIII, 30 PÓLOS, Akragas 8, 30(4+2)
- ²XII, 47 POLYDEUKÉS-POLLUX, Naukratis 9, 126(2+1), 127(1+1),
128, 139(2+1)
- Polyainos** (író) 118
- Poseidón** (istenség) 62(1+1), 82, 86, 87(2), 114
- Praxagoras**, Aelius (athéni archón) 94(1+2)
- ¹XII, 29 PRODIKOS, Keós 8, 15(2), 16, 30(4+1)
- ²XXI, 59 PROKLOS, Naukratis 9, 135(2+1), 136(3), 137, 148
- Prométheus** (mitikus alak) 28(2), 135
- Propontis** = Márvány tenger 17, 131(1+1)
- ¹X, 26 PRÓTAGORAS, Abdéra 8, 27(3+3), 28(2+3), 29, 30
- Próteus** ld. Peregrinus Próteus
- Próteus** (tengeristen) 126(1+1), 127
- Proxenos** 24(1+1)
- Prusa** (település) 7, 19
- ²XV, 50 PTOLEMAIOS, Naukratis 9, 129(2+1), 130, 145, 146(2)
- Pylai** = Thermopylai 41, 42(1+2), 87
- Pyrrhón** (filozófus) 24(2+1)
- Pythion** (szentély) 85(1+2)
- Pythó, pythói játékok** 64, 65(2), 127, 147
- Pythón** (Byzantion, szofista) 14, 48(2+2)
- Quadratus**, L. Quadratus (proconsul) 111(1+1)
- Quintilii** (proconsulok) 94(3+1), 116
- ²XXIX, 86 QUIRINUS, Nikomédia 9, 152(1+1), 153(2)
- Ravenna** (település) 9, 158
- Regilla** (Héródés felesége) 86(1+1), 90(2), 91(2), 92, 93
- Rhétoriké** (birtoknév) 147(2)
- Rhodanés** (folyó, ma Rhône) 22, 45, 46
- Rhodos** (sziget) 14, 15, 17, 42(2), 43

Róma (település) **római** 7, 9, 14, 20(2), 21(2), 23(2), 24, 57, 61(2), 65(2), 67, 68, 74, 81(2), 82, 86, 90, 91(2), 92(2), 96, 98, 102(1+1), 104, 105, 106, 114, 123(4+1), 125, 128(2), 130(3), 134(1+1), 144(1+1), 147, 148, 154, 155, 156(2+1), 158(5), 159, 162(3), 165, 168, 169, 173(4)

Ruphinianos (Phókaia, Hermokatés apja) 141

Ruphinos (Smyrna, szofista) 141

Ruphinos (Apollónios fia) 133(2)

²**XXVII, 53 RUFUS**, Perinthos 9, 131(4+1)

Rufus, L. Verginius 45 (2+1), 46(3+1)

Sarkady János 43

Sardeis (település) 55, 59(2)

¹**XXVI, 82 SECUNDUS**, Athén 8, 65, 80(5+1), 99

Septimius Severus (római császár) 104, 140, 147, 161

Sextus (filozófus) 92(2+1), 93

Simónidés (költő) 137

Simykas (színész) 40

Sirmium (település) 95

Skeptos (Korinthos, Héródés-tanítvány) 108(1+1), 119

¹**XXI, 51 SKOPELIANOS**, 8, 49(3+1), 50(4+1), 51(4+1)

Smyrna (település) **smyrnai** 52(3), 54, 55, 59, 65(4+1), 66(6+1), 67(2), 68(2), 69, 70(2+1), 71, 74(3+1), 75

Sókratés (filozófus) 15, 16(2), 23, 28, 29(2), 30, 31(3), 34, 35, 48, 77, 78(1+1), 130

Sókratés (színész) 40

Solón (politikus) 35, 77(2), 78, 168

Sóphilos (Antiphón apja) 32

Sophoklés (tragédiaíró) 23, 139

Sóphroniskos (Sókratés apja) 35

Sospis, T. Claudius 125(1+2)

²**XXIII, 63 SÓTÉR**, 9, 138

²**XXIII, 63 SÓSOS**, 9, 138

Spárta, spártai 16, 28, 29, 32, 34(2+2), 35(1+1), 38(4), 48(2), 63(2+2), 110(2+2), 117, 127

Sphaktéria (sziget) 63(1+1)

Sremska Mitrovica 95

Suda-lexikon 48, 92, 126, 158, 161(1+2)

Suetonius (író) 14(2)

Susa (település) 42

Synesios (író) 17

Szicília (sziget) 8, 25(1+1), 29(1+1), 33(3+1), 44, 108, 109, 118

Szíria (tájegység), **szír** 8, 11, 46, 52, 79, 103, 109, 161(2)

Szkítia (tájegység), **szkíta** 106(1+1), 107(2+2), 152, 170

Tamynai (település) 40(1+2)

Tantalos (mitikus alak) 47(1+3), 129

Tarsos (település) 8, 105, 111

Tauros (filozófus) 99

Tegea (település) 110(1+1)

Thamyris (mitikus alak) 15(1+1), 54

Theagenés (Knidos, rétorikus) 99(1+1)

Thébai (település) 14(3), 15, 38, 39, 89, 122(2), 128, 129(3), 150

Themistoklés (politikus) 13

²II, 20 **THEODOTOS**, Athén 8, 101(4+1), 125

Theognis (költő) 49

¹VI, 12 **THEOMNÉSTOS**, Naukratis 7, 19(1+1)

Theopompos (történetíró) 38(1+1)

Thermopylai = Pylai

Théseus (mitikus alak) 128(1+2)

Thessalia (tájegység), **thessalok** 9(3), 14, 35(6), 42(2), 55, 61, 86, 87, 137, 147(4), 151, 153

Thrákia (tájegység), **thrák** 15, 27, 81, 89, 118, 161

Thrasymbulos (athéni politikus) 36(1+1)

¹XIV, 31 **THRASYMACHOS**, Kalchédón 8, 31(2+4)
Thukydides (történetíró), 26, 34, 60, 63(2), 108, 113, 152
Timokratés (filozófus) 70(4+1), 76
Traianus (római császár) 21, 67
Tralleis (település) 73, 99
Trencsényi Waldapfel Imre 80
Tritogeneia 13(1+1)
Trója (város) **trójaiak** 19, 29(2), 77, 83, 94(2)
Tyché (istenség) 85, 86(2)
Tyros (ma Sour Libanonban) 20, 70, 91(1+1), 99, 119

²XXVIII, 85 **VARUS**, Laodikeia 9, 152(2+1), 173(2)
²VI 29, **VARUS**, Pergé 8, 111(3+1)
Varus (az ión) 75(5), 109
Vespasianus (római császár)

Xenophón (történetíró) 15, 30(2+1), 34, 59, 77, 78(1+1), 142
¹XIX 45 **XENOPHRÓN**, Szicília 8, 44
Xerxés (perzsa király) 27(2+1), 47(1+1), 54, 57, 76, 81, 110(1+1)

Zénón (szofista) 140
Zeus (istenség) 12, 13, 22, 37, 45, 67, 71, 76, 81, 86, 92, 94, 104, 105, 114, 142(1+1), 150, 164

ANTIQUITAS – BYZANTIUM – RENASCENTIA

Herausgegeben von Zoltán Farkas, László Horváth und Tamás Mészáros
ISSN: 2064-2369

I: Szepessy Tibor: *Bevezetés az ógörög verstanba*. Szerkesztette: Mayer Gyula. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-10-3. 266 p.

II: Kapitány István – Szepessy Tibor (szerk.): *Bevezetés az ógörög irodalom történetébe*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-08-0. 276 p.

III: Tóth Iván: *Alexandros Homérosa. Arrhianos-tanulmányok*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-03-5. 208 p.

IV: *Philologia Nostra*. Bollók János összegyűjtött tanulmányai. Szerkesztette: Mészáros Tamás. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-00-4. 516 p.

V: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland: Begegnungen zwischen Ost und West. Bibliotheca Byzantina 1*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-15-8. 375 p.

VI: Achilleus Tatios: *Leukippé és Kleitophón története*. Fordította: Szepessy Tibor. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-27-1. 151 p.

VII: Szepessy Tibor (szerk.): *Római költők antológiája*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-25-7. 575 p.

VIII: Maywald József – Vayer Lajos – Mészáros Ede: *Görög nyelvtan*. Szerkesztette: Mayer Gyula. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-31-8. 333 p.

IX: Jacqueline de Romilly – Monique Trédé: *Az ógörög nyelv szelleme*. Fordította: Vargyas Brigitta. Szerkesztette: Horváth László. TypoteX Kiadó, Budapest, 2014. ISBN: 978-963-2793-95-5. 135 p.

X: László Horváth (Hrsg.): *Investigatio Fontium. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen. Beiträge der Tagung Klassisches Altertum – Byzanz – Humanismus der XI. Ungarischen Konferenz für Altertumswissenschaft*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-33-2. 281 p.

XI: Horváth László: *Az új Hypereidés. Szövegkiadás, tanulmányok és magyarázatok*. TypoteX, Budapest, 2015. ISBN: 978-963-2798-18-9. 301 p.

XII: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland II. Studia Byzantino-Occidentalia. Bibliotheca Byzantina 2*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-36-3. 257 p.

XIII: János Nagyillés – Attila Hajdú – Gergő Gellérfi – Anne Horn Baroody – Sam Baroody (eds.): *Sapiens Ubique Civis. Proceedings of the International Conference on Classical Studies (Szeged, Hungary, 2013)*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-40-0. 424 p.

XIV: Zsuzsanna Ötvös: „*Janus Pannonius's Vocabularium*”. *The Complex Analysis of the Ms. ÖNB Suppl. Gr. 45*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-41-7. 354 p.

XV: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland III. Studia Byzantino-Occidentalia. Bibliotheca Byzantina 3*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-44-8. 300 p.

XVI: Emese Egedi-Kovács (éd.): *Byzance et l'Occident II. Tradition, transmission, traduction*. Collège Eötvös József ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-46-2. 236 p.

XVII: Ágnes Ludmann (ed.): *Mare nostrum. Studia Iberica, Italica, Graeca. Atti del convegno internazionale Byzanz und das Abendland – Byzance et l'Occident III (24-25 novembre 2014)*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-45-5. 186 p.

XVIII: Balázs Sára (Hrsg.): *Quelle und Deutung II. Beiträge der Tagung Quelle und Deutung II am 26. November 2014. (EC Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, I.II.)*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2015. [ISSN: 2064-969X]. ISBN: 978-615-5371-47-9. 159 p.

XIX: Dión Chrysostomos: *Tróját nem vették be*. Fordította, előszóval és magyarázatokkal ellátta: Szepessy Tibor. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-55-4. 172 p.

XX: Balázs Sára (Hrsg.): *Drei deutschsprachige Handschriften des Opusculum tripartitum des Johannes Gerson. Synoptische Ausgabe der Fassungen in den Codices StB Melk, Cod. 235, StB Melk, Cod. 570 und Innsbruck, ULB Tirol, Serv. I b 3. (Quelle und Deutung, EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. II.I.)*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2016. [ISSN: 2064-969X]. ISBN: 978-615-5371-66-0. 331 p.

XXI: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland IV. Studia Byzantino-Occidentalia. Bibliotheca Byzantina 4*. ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-68-4. 271 p.

XXII: Emese Egedi-Kovács (éd.) : *Byzance et l'Occident III. Écrits et manuscrits*. Collège Eötvös József ELTE, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-63-9. 333 p.

XXIII: Ágnes Ludmann (ed.): *Italia Nostra. Studi filologici italo-ungheresi*. Collegio Eötvös József ELTE, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-65-3. 275 p.

XXIV: Balázs Sára (Hrsg.): *Quelle und Deutung III. Beiträge der Tagung Quelle und Deutung III am 25. November 2015. (EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. I.III.)*. ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. [ISSN: 2064-969X]. ISBN: 978-615-5371-67-7. 202 p.

XXV: Dora E. Solti (ed.): *Studia Hellenica*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-69-1. 132 p.

XXVI: Mészáros Tamás (szerk.): *Klasszikus ókor, Bizánc, humanizmus. A XII. Magyar Ókortudományi Konferencia előadásaiból*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-77-6. 189 p.

XXVII: Horváth László: *Középhaladó ógörög nyelvkönyv. Periergopenés – Szegény gyötrődő tanuló I.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-75-2. 339 p.

XXVIII: Farkas Zoltán – Horváth László – Mayer Gyula: *Kezdő és haladó ógörög nyelvkönyv. Periergopenés – Szegény gyötrődő tanuló II.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-83-7. 442 p.

XXIX: *Philologia Nostra II. Kapitánffy István válogatott tanulmányai.* Szerkesztette: Farkas Zoltán és Mészáros Tamás. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-78-3. 512 p.

XXX: László Horváth – Erika Juhász (Hrsg.): *Investigatio Fontium II. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen.* Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-76-9. 262 p.

XXXI: Philostratos: *A szofisták életrajzai.* Fordította és szerkesztette: Szepessy Tibor. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018. ISBN: 978-615-5371-86-8. 198 p.

